

P

PAALWERK. Constructie uit twee of meer rijen ingeheidde grenehouten palen, onderling verbonden oor eiken regels. De ruimte daartussen opgevuld met puin en afgedekt met keien of basalt. Geplaatst langs buitenteen van zeedijk. Wordt niet meer toegepast. z Paalworm.

PAALWORM. In zee levende mosselsoort, die zich in het hout van palen, aanlegsteigers, schepen enz. boort; heeft 1730-40 grote verwoestingen aangericht aan de Fr. zeevering. Men zag er (als in de rundveepest) de straffende hand Gods in. Verschillende, soms lijvige, werken verschenen o.a. van W. v. Assen, R. B. en B. v. Gelder* (1734).

PAAN, Louis, ca. 1675 ingenieur. Schreef werken over vestingbouwkunde tegen M. v. Coehoorn*.

Zie: v. d. Aa XV, I.

PAAPSE STOUTIGHEDEN ('Paepse stoutigheden'). Term uit de acta der geref. kerk van de Republiek. Tijdens de Republiek werden herinneringen aan het r.k. verleden geconstateerd zowel bij roomsen, die trouw bleven aan het oude geloof (spot met predikanten, optreden van zwervende pastoors en jezuiten, vasthouden aan oude gebruiken), als bij protestanten, die oude tradities bewaarden (begrafenisgewoonten, feestpraktijken met Sint-Nicolaas, vastenavond, Sint-Jacob, Sint-Michaël, Sint-Steffen). De geref. kerk bestreed die gewoonten (vooral begin 18de eeuw; men verwachtte een roomse omwenteling op 24.7.1734), maar de overheid liet veel dingen oogluikend toe.

Zie: Reitsma, H. J., 271 e.v.; Bijdr. Vad. Gesch., 3de reeks, III (1886), 138-148.

PAARD. Het oude Friese ras. Door oudere schrijvers zeer geroemd. Het Fr. *P.* is veel uitgevoerd (in elk geval sinds 1500) als luxe-rij-*P.*, koets-*P.* of harddraver. Hiertoe werd het van jongs af in Frl. getraind (o.m. in de 'zwevende gang' en het nemen van hindernissen).

Tegen 1800 waren de Fr. fokkers dermate op export ingesteld, dat zij de jonge *P.en* door overdadige voeding (bijv. karnemelk en eieren) meer mooi-glanzig dan sterk maakten. Het type is pas sinds ca. 1650 wat nader omschreven en blijkt dan al veel te lijken op het huidige Fr. *P.*: kleur nog niet gefixeerd, doch meestal reeds gitzwart met hoogstens een witte bles of kol. De niet door vroegtijdige training en overdadige voeding verknoeiide boeren-*P.* waren sterk. In 17de, 18de en 19de eeuw bemoeiden de Staten van Frl. zich met de fokkerij, om een goed inlands *P.* te houden. Ameland en Terschelling fokten elk een eigen, enigszins

afwijkend type.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 275 e.v.

Tegenwoordige rassen. In hoofdzaak worden tegenwoordig drie rassen zuiver gefokt, nl.: *a. het Friese P.* Middelzwaar, zwart (een enkel plekje wit aan het voorhoofd komt voor), niet te groot (stokmaat 1,55-1,60 m), warmbloed *P.* van sterke constitutie.

Het model is dat van een elegant tuig-*P.*: kleine kop, fijne hals, hoog aangezet en hoog gedragen, rug veelal wat lang en flauw. Kruis meest wat hellend, met laag ingeplante staart. Verheven gangen. Beenwerk licht, doch met goede, droge gewrichten. Er komen wel eens wat platte hoeven voor, die door de grote sokken bijna geheel bedekt worden. Ook lang van staart en manen. Dit ras is sober en eist weinig onderhoud. Altijd gewillig en mak in het gebruik, maar van vurig temperament. Uitstekend geschikt voor het niet te zware landbouwbedrijf; het heeft vooral in de weidestreek zijn bestaansrecht bewezen.

De laatste jaren is door doelbewust fokken en zorgvuldige selectie grote vooruitgang te constateren. Ook als tuig-*P.* nog in trek. Een fraai span Fr. merries voor de sjees 'doet het' op elk concours hippique;

b. de Bovenlander (Gronings type). Het fokdoel van het Groningse type is een harmonisch, sterk en edel gebouwd *P.* met best beenwerk en krachtige, vierkante, ruime gangen. Gewenste stokmaat ca. 1,60 m. Voor de N. prov. wordt dit *P.* geregistreerd in het Noordnederlandse Warmbloed-*P.en*-stamboek (N.W.P.), bestaande uit drie prov. afdelingen, die alle de Groningse fokrichting volgen. Deze sluit aan bij de Oldenburgse, rekening houdend met de eisen die het huidige boerenbedrijf aan een werk-*P.* stelt. De typische Groninger vertoont tamelijk brede, diepe rompbouw met gestopte, rechte lendenen, breed, goed gespierd kruis, tamelijk zwaar beenwerk. Dit *P.* is een voldoende zware vertegenwoordiger van de warmbloedrassen.

De meest voorkomende haarkleur is bruin of zwart, ook andere kleuren komen voor. Het is een 'vroegrijp' ras, kan met twee jaar al helpen bij licht werk. Ook dit type is naast het gewone werk geschikt als rij- en tuig-*P.* Leden van de 'boerenrijverenigingen' gebruiken ze dan ook veelvuldig;

c. het Nederlandse trek-P. (Belgisch type). Wordt gefokt voor zeer zware trekdiensten.

Het Nederlandse Trek-*P.en*-stamboek werkt over heel Nederland en heeft prov. afdelingen. In Frl. bevindt zich een kleine kern van deze fokkers (o.a. in Metslawier). Dit koudbloedras munt uit door uniformiteit, waarbij het gesloten stamboek van invloed is geweest. Het is een *P.* met brede romp, diep en zwaar gespierd, met zeer zwaar beenwerk. Het kruis helt veelal iets en is gewoonlijk wat kort, veelal iets gespleten. Dit wijst op zeer zware spieren. Als regel buitengewoon mak en gewillig en voldoende vlot in beweging. Zeer rustig temperament. De Belg is zeer 'Vroegrijp', kan reeds met anderhalf jaar voorlicht werk worden gebruikt.

AANTAL LANDBOUWPAARDEN PER GEMEENTE IN MEI 1955

Achtkarspelen	1157	Lemsterland	525
Ameland	286	Menaldumadeel	598

Baarderdeel	484	Oostdongeradeel	733
Barradeel	474	Ooststellingwerf	1839
Het Bildt	580	Opsterland	2246
Bolsward	54	Rauwerderhem	249
Dantumadeel	777	Schiermonnikoog	26
Dokkum	20	Sloten	14
Doniawerstal	730	Smallingerland	1269
Ferwerderadeel	693	Sneek	50
Franeker	131	Staveren	26
Franekeradeel	482	Terschelling	179
Gaasterland	583	Tietjerksteradeel	1547
Harlingen	21	Utingeradeel	411
Haskerland	769	Vlieland	4
Heerenveen	1218	Westdongeradeel	580
Hemelumer Oldeferd	575	Weststellingwerf	2008
Hennaarderadeel	451	Wonseradeel	1156
Hindeloopen	36	Workum	230
Iddaarderadeel	432	Wymbritseradeel	1065
Leeuwarden	373	IJlst	43
Leeuwarderadeel	373		

Het totale aantal landbouwpaarden in Friesland bedroeg in mei 195 5 26 279, in mei 1957 23 770; het totale aantal in Nederland bedroeg in mei 1955 221 895, in roei 1957 199 357. Ke., J. J.

Paardenfokkerij. Prov. Ver. ter bevordering van de *P.en*-fokkerij in Frl. Afdeling van het Noordneder-landse Warmbloed *P.en*-stamboek, opgericht 31.7. 1942. Stelt zich ten doel de bevordering van de fokkerij van de 'Bovenlander'.

Paarden-stamboek, Kon. Ver. Het Friese (F.P.S.). Oppericht 1.5.1879 te Roordahuizum, op aandrang van P. C. Walma te Oppenhuizen, tegelijkertijd met het Fr. Rundvee*-stamboek. Stelt zich bevordering van de fokkerij van het Fr. *P.e*-ras ten doel, o.m. door het bijhouden van stamregisters. Van den beginne af zijn tweeërlei registers gehouden, één voor Fr. en één voor gekruist ras (de latere 'Bovenlanders'). Het F.P.S. was 1884-96 in alle N. provincies werkzaam. In 1938 werd besloten tot oprichting van twee vrijwel zelfstandige afdelingen, terwijl 1.1.1943 volledige splitsing is doorgevoerd. F.P.S. houdt zich alleen bezig met het Fr. ras. Het houdt registers bij voor hengsten, merries, veulens, stermerries, hengsten en merries preferent op afstammelingen, een hulpboek voor merries en een hulpveulenboek. Het F.P.S. kreeg 1954 het predikaat 'Koninklijk'.

PAARDEBLOEM (Fr.: *hynstebloom*). Bloem. De gewone soorten in Frl. op grazige plaatsen zeer algemeen. Soorten met gehoornde of knobbelige omwindsels en strokleurige of lichte vruchten veel op de eilanden, op de zandgronden in het zuidwesten en langs de randen van het Drentse* district, bijv. Suameerderheide.

Soorten met rode vruchten eveneens op de eilanden en in Gaasterland. Tot de eilandduinen beperkt is *Taraxacum obliquum*, met kleine rood aangelopen bloemen. Op enkele plaatsen de zeldzame moeras-*P.en* (o.a. bij Eernewoude), waarvan *T. friscum* alleen uit Frl. bekend is. *T. nordstedtii* op bijna elk moerassig plekje.

PAARDEKASTANJE (Fr.: *kastanje*). Verschillende soorten van deze boom op vele plaatsen aangeplant.

PAARDEKOPER, Jan, musicus (Purmerend 10.10.1875-Lwd. 14.2.1931). Richtte 1915 als dirigent van het Stedelijk Orkest het 'Symphonie-Orkest Lwd.' (S.O.L.) op; gaf veel orgelconcerten,

leidde de oratoriumvereniging 'Concordia' en de 'Straatzangers'. Componist van Fr. koorliederen. Zijn bibliotheek vormde de grondslag van de muziekafdeling Openbare Leeszaal Lwd. z Orkestwezen.

Zie: 'Het Orgel' (mrt. 1931), 41.

PAARDESTAART (Fr.: *rûgebal*). Plant. Heermoes is zeer algemeen. Soms massaal langs spoorwegen; een gevreesd onkruid. Holpijp veel in sloten; ook de bastaard tussen deze beide soorten is vrij vaak gevonden. Moeras-*P.*, algemeen op vochtige plaatsen, vooral in het oosten. Bos-*P.* op een enkele plaats in het zuidoosten.

PAARD OP TOREN. Op de meeste Fr. torens houdt een haan de wacht, maar op enkele in het oosten (o.a. Eestrum, Drogeham, Ureterp) een paard. Dit kwam vroeger meer voor (in de Stellingwerven) en wijst soms op Saksische invloed.

PAASOS. Versierde os, nog in de 19de eeuw voor Pasen door de straten geleid. In het Fr. Museum een uit Lwd. afkomstig paneel van 1806, waarop een *P.* die aan vlees en vet 1365 pond opleverde.

PAASVUUR. Afgezien van enkele geïsoleerde plaatsen (Ameland, vroeger wrsch. Vlieland), beperken de *P.en* zich tot de Zuidoosthoek, van Rottevalle in het noorden tot Lemsterland in het zuiden, aansluitend bij het grote *P.*-gebied van O.-Nederland. In Opsterland, Heerenveen en de Stellingwerven brandt op de avond van gewoonlijk tweede paasdag in de dorpen vaak meer dan één *P.*, dat oud en jong trekt. In Jubbega-Schurega heeft men voor enige jaren een centraal *P.* ingevoerd, een door duizenden bijgewoond feest met sport, spel en muziek.

PACHT. In het 16de-eeuwse Frl. naam voor prestaties in geld of natura, bijv. ook voor de kerklasten*. Later wordt het woord meer gereserveerd voor wat de meier* aan de landheer verschuldigd is. Deze *P.* verviel (behalve in de Wouden, waar de vervaldag 1 mei was) meestal op 11 nov., maar werd dikwijls pas in het volgende jaar betaald.

PACHTERSOPROER. In 1748 barstte het verzet tegen de belastingen op granen, vooral tegen de verpachting hiervan, los. Deze belastingen drukten vooral op het gewone volk. De hokjes der commiezen ('chergers') bij de molens werden omvergesmeten. Het verzet begon te Bergum en ging steeds verder; te Lwd. traden de Vlietsters op. De regenten waren machteloos. Het volk verwachtte hulp van Willem* IV. Het verzet bleef toenemen, ook tegen andere drukkende lasten (o.a. het passagegeld» aan de grens). Te Wier ging Lautastate in vlammen op (z. Knyff, H. H. van). Collecteboeken werden verscheurd. Op voorgang der Harlingers en Vlietsters kwamen

300 volksgecommitteerden bijeen, eerst in de Grote Kerke

Lwd., later op de Doelen* ('Doelisten'). De leiding had de doopsgez. vermaner Uilke Wytses de Vries. Men stelde 72 'pointen reformatoir' op. Het stadhouderschap werd ook in de vrouwelijke lijn erfelijk verklaard. Willem IV trachtte beide partijen te bevredigen. Zijn 'reglement* reformatoir' bracht niet veel verbetering, de bevoegdheden van de stadhouder werden uitgebreid.

De drukkende belastingen en de kuiperij* bleven (z Quotisatie). Dit werkt later het verzet tegen de stadhouder in de hand. z Oligarchische woelingen, Premiers.

Zie: J. Vegelin v. Claerbergen, Dagverhaal (Lwd. 1899); C. J. Guibal, Democratie en oligarchie (Assen 1934), 138-188.

PACHTKAMERS VAN DE KANTONGERECHTEN IN FRL.

Rechtsprekende colleges om geschillen, voortvloeiend uit pachtvereenkomsten, te beslissen. *P.* bestaan uit de kantonrechter als voorzitter en twee personen, die deskundig worden geacht in pachttoestanden. Deze worden bij K.B. op aanbeveling van Ged. Staten benoemd. Van de beslissingen van de *P.* staat hoger beroep open op de Pachtkamer van het Gerechtshof te Arnhem.

PACHTVERHOUDING. Verhouding tussen huurder en eigenaar van land, voor Frl. van uitnemend belang door haar frequentie, z Pachtwezen.

Er *zijn* gunstige en minder gunstige perioden geweest. Dat de pachter het huis in eigendom had met recht van afkoop* hield de *P.* in evenwicht tot na 1600. Langzamerhand kwam een 'moderne' *P.* het quasi-beklemrecht* vervangen; een onwelwillend landheer* kon voortaan de huurder 'maken en breken'. Dat de huursom (die in het algemeen verviel met Sint-Maarten, 11 nov., of voor de helft in mei) niet meer, zoals nog in de 17de eeuw, gedeeltelijk in landbouwprodukten, maar geheel in geld moest worden betaald, spreekt vanzelf bij meer economisch verkeer; dat die huursommen tot in h^èt onmogelijke werden opgedreven bij openbare verhuringen, was fout. Het afwentelen van vele lasten op de huurder legde hem al extraverplichtingen op. In vrijwel elk contract bemoeide de landheer zich met de bedrijfsvoering: het gebruik van de grond, greppelen, aan braakland* leggen, bemesten. Zo bijv. een verbod tot verkoop van mest en hooi, in de 19de eeuw een voorschrift om terpaarde* te kopen, om gedurende de winter een vol beslag te houden. Dit was vaak hinderlijk, evenals de (niet algemene, doch kenmerkende) plicht om een of meer jachtthonden voor de landheer te onderhouden, wat steeds aan diens, voor het bedrijf niet zo gunstige, jachtrecht herinnerde, z Jacht.

Zwaarder nog wogen de gebruikelijke bepalingen over afstand van vergoeding voor door de huurder aangebrachte verbeteringen, over afstand van tegemoetkoming in geval van niet voorziene 'noodvallige schade' en vooral het ontbreken van een recht op continuatie: de huurder was aan het einde van zijn pacht (langzamerhand teruggebracht op vijf jaar in het algemeen, en zeven jaar in de Bouwhoek*, thans ca. twaalf jaar) nimmer zeker van voortzetting of beëindiging (aanvaarden en verlaten van een plaats viel in het algemeen op Sint-Pieter, 5 mrt-, voor de landen, en op 'aldemaetje', 12 mei, voor het huis). In de

praktijk kwam meestal een 'acte van continuatie' op 't laatste ogenblik tot stand. Toch leidde de onzekerheid vaak tot een soort roofbouw in het laatste huurjaar, vooral na het verdwijnen van het costuum*.

Deze problemen waren niet specifiek Fr., maar ze wogen hier zwaar. In Frl. zijn de eerste pogingen gedaan om verbetering in de *P.* te brengen. De Fr. Mij. van Landbouw probeerde sinds 1880 in de landbouwcrisis*, toen men de fouten scherper ging zien, allerlei verbeteringen door te voeren, in afwachting van de Pachtwet, die in 1937 tot stand kwam.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 126 e.v., 170 e.v., 333 e.v., 666 e.v.; II, 337 e.v.

PACHTWEZEN. Het verschijnsel, dat men tegen een bepaalde prestatie land van een ander gebruikt. In Frl. vanouds zeer belangrijk.

Ca. 1500 bezitten verreweg de meeste boeren (en kleine gebruikers) nog niet de helft van de door hen gebruikte grond (bijv. in Leeuwarderadeel 12,9, m Idaeradeel 19,7 en in Achtkarspelen 43,4 pct.). Tevens blijkt dat op de zandgronden (en soms in de Lage* Midden, bijv. in Wymbritseradeel 47,5 pct.) dit percentage hoger is dan in de greid- en bouwstreken. Verschuivingen in de eigendom, met name in het grootgrondbezit*, veranderden aan de omvang van het *P.* weinig: in grote lijnen verschilt de toestand nog niet veel van die in 1511. In onze tijd is het zó, dat van de landgebruikers (met hoofdberoep landbouw) ca. 35 pct. op eigen grond boert (afgezien van gedeeltelijk eigenboeren en zeer kleine bedrijfjes) en dat dezen samen ruim 25 pct. van de Fr. grond in gebruik hebben. Vergelijking met elders leert, dat het *P.* in Frl. zwaar drukt: slechts Zeeland vertoont een dergelijk beeld, dat niet ongunstig hoeft te zijn, als de pachtverhouding* goed is. z Absenteïsme. → blz. 97.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 126 e.v., 170 e.v.; II, 370 e.v.

PACIFICATIE VAN GENT, 8.11.1576. Op 18.1.1577 sloot Frl. zich aan. De muitende Spaanse soldaten (Waalse* furie), die de stadhouder Robles* 23.11. 1576 hadden gevangengenomen, trachtten men te verwijderen. Rennenberg* werd nu stadhouder (eind aug. 1577).

PAD (Fr.: *pod*). Dier. In Frl. zijn drie soorten bekend: knoflook- *P.*, gewone *P.* (algemeen voorkomend), groene of kleine *P.*, ook op Waddeneilanden en in Oude Venen.

PADDESTOELEN. Vruchtlichamen van de hogere zwammen of *Eumyceten*. De twee hoofdgroepen zijn de *Ascomyceten* of zakjeszwammen en de *Basidiomyceten* of steeltjeszwammen.

Bekende *Ascomyceten* zijn de (vaak gele of rode) komzwammetjes (nogal eens tussen vochtige straatstenen, soms zeer grote in humusrijk zand), de morilles, in het voorjaar te vinden in de eilandduinen, en de kluijeszwammen. Deze laatste, hoewel niet algemeen, komen voor in de bossen van Olterterp en zijn op het kerkhof van Rinsumageest gevonden. Ook kleinere *Ascomyceten* als eikeldopzwam, geweijszwam, rupsendoder

komen in Frl. voor.

Het grootste deel der *P.* bestaat uit Basidiomyceten. De basidiën (eindcellen der zwamdraden) zitten of zijn opgesloten in het inwendige van het vruchtlichaam (*Gasteromyceten* of buikzwammen), of aan een vlies aan de buitenkant van het vruchtlichaam (*Hymenomyceten* of vlieszwammen). Tot de eerste groep behoren de bovisten en stuifballen. De aardappelbovist komt veel voor in eikenbosjes in het oosten, en in Gaasterland, de aardsterren op de eilanden. De sporen komen op verschillende manieren vrij: óf door verrotting van de wand (bovisten), óf door een opening aan de top (stuifballen en aardsterren). Bij iedere schok laat de sponsachtige massa in het binnenste van het vruchtlichaam een wolkje sporen ontsnappen. Tot de *Gasteromyceten* behoort ook de stinkzwam (*Phallus*), de grote met groen stinksljm in bossen en de kleine met rood in de eilandduinen. Bij beide is er eerst een bijna onderaardse bol (duivelsei) waaruit in korte tijd de steel met kegelvormige hoed groeit. Die hoed is bedekt met sporenslijm, dat een aasgeur verspreidt. Vliegjes komen dan die massa opeten, tegelijkertijd de sporen verspreidend. Tot de buikzwammen rekent men ook de zeer kleine nestzwammen, waarvan in Frl. o.a. de bekertjesnestzwam en de kleine kogelwerper worden aangetroffen.

Vlieszwammen zijn de opvallendste *P.* van de Fr. bossen door hun kleuren en door hun plotseling verschijnen. Het sporenvormende oppervlak is aan de onderkant van de hoed vaak vergroot door plaatjes (plaatjeszwammen), buisjes (buisjeszwammen) of stekels (stekelzwammen). Stekelzwammen zijn in Frl. niet algemeen, plaatjes- en buisjeszwammen wel. Van de plaatjeszwammen bijv. diverse soorten van het giftige geslacht *Amanita*. Ridderzwammen haast alleen in bosachtige gebieden. Het meest algemeen in deze groep zijn wel de *russuia's*. Ook waar weinig *P.* voorkomen, staan vaak in droge sloten en dergelijke veelvuldig *russuia's*. De eetbare dooierzam meest in bossen, maar soms ook waar het bos reeds lang is verdwenen. De weidechampignon is gewoon in weilanden. Inktzwammen vaak bij mesthopen op boerenerven. Een massavegetatie van deze soort vindt men op het vuilverwerkingsterrein van de gem. Lwd. bij Wartena. Op dergelijke plaatsen ook dikwijls de kopergroenzwam. Melkzwamsoorten zijn vrij algemeen; de peppelmelkzwam bijv. soms zeer mooi langs het Wildpad onder Twizel. Boleten zijn in de Fr. bossen algemeen. Van de buisjeszwammen vooral het elfenbankje. Eikkaas is o.a. bij Veenklooster gevonden, waar ook biefstukzwam groeit. Zadelzwam is vrij algemeen. Korstzwammen als *stereum*, trilzwammen als gele hoortjes zijn dikwijls aangetroffen.

De Fr. klei is zeer arm aan *P.*, ook het water- en moerasgebied, maar daar staan wel vaak *omphalia*-soorten. Het oosten is een rijk gebied, de bosachtige streken, te beginnen in Trynwouden, het Driesumeren Veenkloosterbos en Gaasterland. De verspreiding der Fr. *P.*-flora is nog niet bestudeerd.

Zie: G. D. Swanenburg de Veije, P. (1933); C. Cool en H. v. d. Lek, *P.*-boek, 2 delen (³1935-36).

PAGELS, Tietje, z Groot, Jouke de.

PAKE' PONG (grootvaders beurs). Spotnaam voor de kas der (rijke) kerkvoogdij, ook wel 's lands schatkist.

PALEIS VAN JUSTITIE. Zetel van de arrondissementsrechtbank en het gerechtshof te Lwd., gebouwd 1846-49. z Leeuwarden (gebouwen).

PALEOLITHICUM. Oudste steentijdperk (-8000 v.C.). Sinds 1930 zijn sporen van zeer vroege menselijke beschaving aangetroffen op de zand- en veen-streken in het oosten en zuidwesten van Frl.

Het zijn herinneringen aan een nomadische, niet-Fr. rendierjagers-bevolking, die hier toen zwierf over wijde toendravlakten Z. van de geweldige ijskap die Scandinavië bedekte. Verschillende nederzettingen, misschien winterkampen van jagers, die in de zomer de rendierkudden naar het noorden achtermatrokken, zijn in O.-Frl. voor de dag gekomen. De belangrijkste te Ureterp (1043). Ze behoren tot de zgn. Hamburger cultuur, genoemd naar de vindplaats Meiendorf bij Hamburg, waar Rust e.a. opgravingen deden (van ca. 14 000 v.C.). Gevonden zijn kleine, fijn bewerkte vuurstenen werktuigjes (kerfspitsen, haken of krombekstekers, schrabbers, stekers, klingen), gebruikt voor het bewerken van rendiergeweien, het prepareren van huiden enz. Geen bijlen. Onderzoekers: H. J. Popping*, A. Bohmers en J. Siebinga*.

Zie: Boeles II, 3-18; Een kwart eeuw Oudheidkundig Bodemonderzoek in Ned. (1947), 129-202.

PALING (Fr.: *iel*). Grote aal wordt vaak (maar niet steeds!) *P.* genoemd, z Aal, IJselmeervisserij.

PALINOLOGIE, z Pollenanalyse.

PALLIA, z Lakens, Friese.

PALMPASEN. Sedert C. v. d. Graft 1906 landelijk een onderzoek instelde naar gebruiken op *P.* is de rondgang met versierde palmpaasjes ('palm', 'palm-sondach', 'palmpaasien') in Frl. op tal van plaatsen verdwenen. Traditioneel bestaat het nog in Akkrum en in dorpen van Weststellingwerf. De laatste jaren trachten jeugdleiders het *P.*-lopen in verschillende plaatsen in te voeren of te doen herleven; zoveel mogelijk aansluitend bij de traditie. Op *P.* wordt op de Oudebildtdijk en bij de Zwarte Haan het kooitje-tipelen* beoefend, georganiseerd door de kasteleins.

Zie: Leeuw. Cour. (28.3.1954).

PALSE POEL. Meertje in Wymbritseradeel, W. van Lytshuizen, in de ondiepe vaarweg Heeg-Oudega (ca. 12 ha).

PALUDANUS, Theodorus, theoloog (Sneek?—Lwd. 15. 7.1683). Predikant te Gaast, Pingum, Harlingen en van 1675-83 te Lwd. In de strijd over de Franeker Dansmeester* tegenstander van U. Huber*. Gaf stichtelijk werk uit.

Zie: N.B.W. IX, 754.

PAMA. Eigenerfdengeslacht van Pawinge-(later *P.*-)heerd bij Oldehove (Groningen). De nog

bloeiende tak, sedert 1706 te Surhuisterveen, kwam begin 17de eeuw uit Ezinge naar Burum, waar de leden doopsgez. en schoenmaker waren.

Zie: C. Pama, *Het geslacht P...* (Kaapstad 1957).

PANDER, Pier, beeldhouwer en medailleur (Drachten 20.6.1864-Rome 6.9.1919). Leerling van de Quellinusschool en Kunstnijverheidsschool te Amsterdam, studeerde aan Franse academie afdeling beeldhouwkunde. In 1885 eremedaille in goud. Ca. 1890 naar Rome. Werk in Pier-P.-tempel en -Museum te Lwd., ondergebracht in de Prinsentuin (gebouw Fr. Kultuerried* en Fr. Kunstintrum*). De collectie omvat de ganse erfenis van de beeldhouwer. Verder werk in Museum Bleekershûs, Drachten. Ontwierp behalve beelden en reliëfs talrijke portretpenningen.

Zie: Frl. album (1940), 153-155; Jierb. Gen. Wurkforbân (1955), 69-78; Gids museum P. P. (1956); Tsj. (apr. 1958).

PANHUYS, Jan Ernst baron van, jurist (Groningen 12.7.1808-Den Haag 25.10.1878). Sedert 1840 vooruitstrevend tweede-kamerlid, van 1848-78 gouverneur, later (1850) commissaris der Koningin in Frl. In 1874 de baronnetitel. Het vaarwater tussen trekvaart Bolsward-Workum en Grote Zijlroede bij Makkum (1877) is naar hem genoemd. → Commissarissen.

Zie: N.B.W. X, 708.

PAPEGAAISCHIETEN. Volksvermaak, nog na 1700 overal in Frl. in zwang. Een papegaai op een paal moest worden getroffen.

Het P. wordt reeds 1462 in de statuten van het Franeker schuttersgilde genoemd (z Schutterijstatuut), terwijl uit een proces om een zilverenpapegaai te Balk, in 1598, blijkt, dat de schutters met pijl en boog op een houten vogel schoten. Zilveren papegaaien (schuttersprijzen uit de 16de eeuw) in het Fr. Museum en in de Bolswarder oudheidkamer.

Zie: Leeuw. Cour. (31.5.1952).

PAPENA PONTEN, z Willekeuren van Wymbritseradeel.

PAPIERKNIPPEN. Door de eeuwen heen in Frl. beoefend. Vermaard was het knipwerk van A. M. v. Schurman*, nu in 'it Coopmanshûs' te Franeker, terwijl Hendrik v. d. Wal te Oudega (Smallingerland) en Gretha Zijl uit Sneek thans bekend zijn.

Zie: J. R. W. Sinninghe, *Over volkskunst* (Amsterdam 1943); Leeuw. Cour. (4.12.1948; 16.4.1949); Heerenv. Koer. (10.6.1949).

PAPIERNIJVERHEID. In 1930 telde deze bedrijfsklasse vier vestigingen (154 personen), in 1950 drie met 322 personen, waaronder een papierwarenfabriek (een van de acht grote in Nederland) en een kartonnagefabriek te Sneek. Ondanks de groei (109 pct., Nederland 62 pct.) was het aandeel in de Nederlandse P. laag (1,4 pct.), o.a. door het ontbreken van papier- en kartonfabrieken.

PAPIERWARENFABRIEK N.V., Leeuwarder. Fabriek voor de fabricage van papieren zakken,

opgericht 1907. Uitgegroeid tot één der best geoutilleerde fabrieken in Nederland in de verpakkingsector.

Levert alle soorten papier-, karton-, cellofaan- en aluminiumverpakking, al dan niet bedrukt (alle drukprocedures, waaronder koperdiepdruk en nilsaton). Daarnaast o.a. eierrekken, waarvoor de cellulose rechtstreeks met coasters in Lwd. en na opening van het nevenbedrijf te Franeker (1956) ook aldaar wordt aangevoerd. Ca. 300 werknemers in Lwd. en ca. 50 te Franeker.

PAPPEGAAISPOSTSLUIS. Voormalige keersluis in de Marnedijk* onder de Papegaaispoest te Bolsward, over het Zand. z Zandsterzijl.

PARABEL of gelijkenis. Moralistisch literair genre in de vorm van een vergelijking. Voorbeelden bij Gysbert* Japicx en in de 19de eeuw o.a. bij M. H. Bakker*.

Zie: Th. de Vries, *Fr. Stilistyk* (1937), 46-50.

PARELZAAD (Fr.: *gléssied*). Plant. In Frl. sporadisch; nog het meest langs spoorwegen.

PARENT, Louis, romanist (Bloys, Frankrijk, 1614—Franeker aug. 1663). Kreeg 9.7.1646 van de Franeker senaat verlof om Frans, Spaans en Italiaans te doceren.

Zie: Boeles I, 2de dl., 200-201.

PARNASSIA (Fr.: idem). Plant. Vrij veel in duinpannen. Ook in de Lindevallei*.

PAROCHIE. Kleinste r.k. kerkelijke gebiedseenheid onder de zorg van een pastoor, evt. met helpers. Ontstaan door steeds verdere onderverdeling van het bisdom. Oudst bekende in Frl. is Dokkum (ca. 770), in de 16de eeuw waren er ca. 350.

In elke P. is één P.-kerk, maar daarnaast kunnen openbare kerken (z Bedelorden) en kapellen* bestaan. In de M.E. viel de P. meest samen met het gebied van dorp of stad; bijzondere gevallen waren Lwd. met drie P.s, waarvan Oldehove nog verschillende pastoors had; Sloten, Siegerswoude. De kerk, onder bescherming van een patroonheilige (z Patrocinia), had eigen vermogen (z Kerkegoed), beheerd door kerkvoogden*. Deze 'stichtingen' gingen 1580 over naar de geref. P., nu gemeente geheten, z Hervormde kerk.

De roomsen waren 1580-1855 niet in P.s georganiseerd, maar in staties*. Daarna zijn weer 29 P.s ingesteld; door opheffing van één en stichting van twee nieuwe bedraagt het aantal sinds 1934 30. Grenzen vaak langs waters, wegen en rechte lijnen getrokken. De r.k. groepen rond het klooster te Drachten en zijn uithoven* leiden een eigen leven, maar vormen geen zelfstandige P.s.

Zie: Hist. Atlas van Ned., kaart IX, Toelichting IX; L. J. v. Apeldoorn, *De kerkelijke goederen in Frl.*, 2 delen (1915); W. Goddijn, *Kath. minderheid en prot. dominant* (Assen 1957).

Parochiegeschiedenis. Geschiedschrijving van r.k. gemeenten, die in Frl. begint met het vastleggen van de 'wederopluijing' door W. v. d. Heyden*, A. Tiara* en J. Steenbicker*. Ook van de *Historia episcopatum* van Van Heussen (vertaald door van

Rijn als *Oudheden en Gestichten*; Frl. I-II is van 1723) vormt de *P.*-geschiedenis een deel. Hij bepaalt zich tot opvolging van herders, vervolgingen en kerkenbouw. Tijdens de emancipatie kwam de *P.*-geschiedenis weer in gebruik, soms teruggaande tot de M.E.

De oudere beschrijvingen houden zich vaak aan de traditionele stof, zo ook L. J. v. d. Heyden in de delen van 'Frisia Catholica' (1937-46). Anderen graven dieper, maar zijn toch nog meest gericht op geestelijkheid en kerk: Burgers, Minderbroeders te Bolsward (1924); Hesse, Minderbroeders te Franeker (1937); Lambermond, Dominicanen te Lwd. (1946). Slechts enkelen trachtten een greep te krijgen op het moeilijk achterhaalbare r.k. kerkvolk: Wartena, *Bakhuizen* (1933); De Jong, *Joure* (1941); Voets, *Workum* (A.A.U. 1946); Oldenhof, *Blauwhuis* (1951), *Dokkum* (B. 1954), *Bolsward* (B. 1955). Voor veel plaatsen moet nog bijna alles gedaan worden.

Zie: Bijdr. Kerkgesch. Frl., 126; Repert., 403-405.

PARREGA (Fr.: *Parregea*; ga*-naam). Streekdorp in Wonseradeel, langs trekvaart Bolsward-Workum (658 inw.; 40 te Angterp en enige te Zuidend en Indijk). Chr. lagere school. Herv. kerk van ca. 1300, sterk gewijzigd, zadeldakten. Veeteelt. Tot 1877 visserij in de Parregaaster- en Workumermeren.

Zie: Hepkema Memories, 206; Repert., 206.

Parregaastermeer. Voormalig meer W. van P. Drooggemaakt met de aangrenzende poel, het Feitemeer (1876-79). Stond bij Jakleset in verbinding met het Makkumermeer en door de Indijk met het Workumermeer. Opp. meerpolder ca. 320 ha, laagste terreinhoogte ca. 2 m —N.A.P. z Makkumermeer.

PARTEN of delen. Vooral vroeger in Frl. veel voorkomend overleg tussen de snelste ridders op de korte baan.

Men overlegde of lootte wie in de eindstrijd zou winnen en deelde dan het totaalbedrag der prijzen. Bedoeling: men wilde zich niet 'dood' rijden, men ging nl. alle dagen uit prijsrijden. Nog lang niet in onbruik, hoewel het sportieve element meer boven komt. *P.* alleen bij mannen (soms bij paren). Bond van IJclubs is o.a. opgericht tegen deze knoeierijen. z Hardrijden.

PARTENREDERIJ. Het bevrachten van schepen door een (groot) aantal reders te zamen. Het wijst op voorzichtigheid en is een soort primitief assurantiesysteem. In 17de en 18de eeuw veel te Hindeloopen.

PARTICULIERE POLDER. Complex gronden waarvan eigenaar of eigenaars hetzij mondeling, hetzij bij schriftelijk contract zich verplicht hebben voor die gronden waterstaatswerken aan te leggen en/of te onderhouden. Een *P.p.* is geen publiekrechtelijke instelling. Eventuele geschillen over wanbetaling of andere wanprestaties moeten door de burgerlijke rechter beslecht worden. Er zijn nog honderden *P.p.s* in Frl. Vgl. de lijst, als bijlage gevoegd bij het *Rapport Bemaling Frl.s Boezem*, in 1956 door Prov. Waterstaat uitgebracht aan Ged.

Staten (deel m): Rijkswaterstaatsbeschrijving van Frl.

PARTICULIER ONDERHOUD. Onderhoud van een brug(post), dijk, kade of weg in zijn geheel of bij gedeelten door een of meer particulieren, z Gemeenmaking.

PARTIJSCHAPPEN. Twisten, in Frl. speciaal die tussen Schieringers* en Vetkopers* van voor 1350 tot na 1500. Worp van Thabor* zoekt de aanleiding in twisten tussen conversen* van cisterciënzers en norbertijnen.

Bij Sibrandus* Leo beslecht abt Pibo Sibranda van Lidlum (1309-25) twisten, strijdt Eelka Liaukama* (1325-32) met 180 soldaten en bewapende conversen tegen edelen, slaat Godfried Andla (1336-47) een aanval van Bloemkamp, Ludingakerk en de gebroeders Adelen af, versterkt Tetard (1386-1422) de uithof te Miedum tegen de Sjaardema's, die weer Lidlum en bezittingen verwoestten. Orde-verband, bloedverwantschap, vriendentrouw en eigenbelang bepaalden elks positie. De *P.* werden na 1345 zo heftig dat Frl. tussen Lauwers en Eems zich onder bescherming van Groningen* plaatste (1366-82). De namen 'Schier' en 'Vet' komen in 1392 op. De Hollandse dreiging bracht slechts korte onderbreking (1396): de Vetkopers onderwierpen zich 1398 aan Albrecht* van Beieren, maar de Schieringers met Groningen verdreven vijand en verrader.

De strijd begon 1413 weer met de bezetting van Emden door Keno tom Broke; na veel strijd werd Groningen 'Vet' (1415), Keno bracht de Westerlauwerse Schieringers zware slagen toe (1416). De keizer bewerkte een kortstondige vrede. Inmiddels zochten de Schieringers steun bij Jan* van Beieren (1418), die na de inval van Focko Ukena* troepen stuurde (1420) en korte tijd gezag had. Maar de partijen verzoenden zich buiten hem om (vrede van Groningen, 1.2.1422) en verdreven met hulp van de Hanze* en Ocko torn Broke de troepen van Jan en de Likedelers*.

Nadien bemoeiden de Oostfriezen zich niet meer met de *P.* W. van de Lauwers. Deze begonnen 1439 weer in Gaasterland: vetkoperse Galama*s tegen schieringse Harinxma*s (tot 1456). Strijd in Oostergo (1441-44) werd beslecht door een rechtbank met Groningse invloed. De dreiging van Filips* de Goede dreef 15.8.1456 tot een nieuw verbond tegen alle landsheren onder oprichting van een raad 'des ghemenen landes van Vrieslandt'. Weldra volgde de Donia*-oorlog (1458-63) en daarna de ene uitbarsting na de andere; de steden speelden nu een grote rol, soms actief (Sneek), soms passief (Dokkum 1470, Bieroproer* te Lwd. 1487). Vredespogingen van de keizer waren vruchteloos. Holland kon de Vetkopers de gevraagde hulp niet geven, waarvan de Groningers profiteerden tot ze voor Franeker werden verslagen (z Groninger passie) en Westergo moesten opgeven (1496).

De twisten onder de Jongema*s van Bolsward brachten ten slotte Albrecht* van Saksen naast de Schieringers (1498). De vernederde Vetkopers kwamen 1500 in opstand en haalden 1514 de Geldersen in het land. Na de onderwerping aan Karel V in 1524 verdwenen de partijnamen, z

Boeren vrijheid, Democratie, Vrijheid.

Zie: D. Kalma, Skiednis fen Fryslân (1935), 188-228; Repert., 382-383.

PARTIJ VAN DE ARBEID. Na W.O. II achtte men de vooroorlogse partijconstellatie ongeschikt voor de nieuwe omstandigheden. Hierdoor kwam een groot getal personen uit verscheidene (over het algemeen linkse) partijen tot samengaan. Hierop volgde 20.2.1946 oprichting van de P.v.d.A., waarin S.D.A.P.* , V.D.B.* en C.D.U.* samengaan, z Socialisme.

Een gewestelijke federatie op democratische basis werd uitgangspunt. In het eerste bestuur namen zitting: A. Vondeling* van Lwd., D. Bakker* van Drachten, J. M. A. Wind van Lwd., N. Bloemendaal van Lwd. e.a. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen 1946 kreeg de nieuwe combinatie 34,9 pct. der stemmen, in 1948 33,2, 1950 32,9, 1956 40,9, in 1958 37,6 pct. De P.v.d.A. heeft in deze prov. Als rekruteringsgebied de vrijzinnige 'zuil' van ongeveer 40 pct. Doorbraak van A.R.P., C.H.U. en K.V.P. is in Frl. niet makkelijk door de principiële aard der Friezen. Daardoor is de Prot. Werkgemeenschap in de P.v.d.A. betrekkelijk klein. De partij heeft de grootste aanhang in steden en industriegebieden. Voorts in de plattelandsdistricten Leeuwarderadeel, Baarderadeel, Idaarderadeel, Rauwerderhem, Opsterland, Utingeradeel, Heerenveen, Oost- en Weststellingwerf en op Terschelling en Vlieland (overal meer dan 40 pct.).

PARTIJWEZEN. Voor 1850 is er geen sprake van partijformatie, alleen van gezindheid. Ook na 1848 kan men nog niet dadelijk spreken van partijen. Eerst in de jaren 70 komt er verandering. In Frl. was de eerste behoorlijk lopende federatie de Fr. Volkspartij*. Deze had echter geen programma. Als Troelstra* 1894 de S.D.A.P.* opricht, met een vrij bindend programma, blijft Geert v. d. Zwaag* met zijn Vrije Socialisten erbuiten. Men wil geen binding, alleen sociaal gevoel.

De A.R.P. geeft na 1879 iedere afdeling ruime mate van zelfstandigheid. Dit strookt met de Fr. aard. De organisatie van de liberalen is hier dan vrij zwak. De hervormden vinden hun thuis in de Fr. chr.-hist. partij (z Christelijk Historische Groepering). Hieruit groeit 1908 de C.H.U. Als na 1900 de S.D.A.P. hier goed georganiseerd is, verliest ze het specifiek Fr. karakter. Reactie hierop komt in de jaren 30 met de zgn. Troelstra-beweging.

Na W.O. II is de Antirevolutionaire* Partij in Frl. vrij hecht georganiseerd. De P.v.d.A.* heeft hier meer een federatief karakter. K.V.P. en C.P.N. zijn ook hechte groepen. Andere partijen lijden een vrij kwijnend bestaan.

PASEN (Fr.: *Peaske*). In het volksleven in een deel van Frl. gekenmerkt door paasvuren*, door het spelen met eieren op strand en duin op de eilanden (te Kollum een 'Eislaandersduin', op Schiermonnikoog het 'Paeiskelaun'). Op Terschelling door een soort kermis: 'Mei Paeske nei strân, mei Pinkster nei't lan'. Daarbij ook noteschieten. Nieuwe kleren heten nog

'Peaskepronk'; bakkers gaven vroeger een 'Peaskebôlle' (krentenbrood) aan hun klanten. De windrichting op P. bepaalde die tot en met Pinksteren, z Paasos.

PASMA. Veehoudersgeslacht uit Akkrum, waaruit Hendrik Franses P. Onder zijn nazaten enige predikanten, artsen e.a. intellectuelen.

Zie: I.H. X (1928), 51; H. de Haan, Frans Hendriks P. Zijn voorouders en nageslacht (1956).

—, **Frans Hendriks**, theoloog (Westermear 27.10.1886-). Doopsgez. predikant Mensingeweer (1913), Dantumawoude (1916), Grouw (1921-51). IJverde voor reorganisatie der predikantspensioenfondsen, en als een der eersten in Frl. voor de doopsgez. Gemeentedagbeweging. In de zware jaren 1940-46 voorzitter van de Algemene Doopsgez. Sociëteit, z Doopsgezinden.

Publiceerde historische studies, o.a. *Onze Vermaning* (1917), *De Doopsgezinden te Grouw* (1930), en in 1954 een *Doopsgez. Handb.*

—, **Hendrik Franses**, boer (Heerenveen 21.7.1813-5.12.1890). Strijder voor Fr. landbouw- en waterstaatsbelangen, lid der Staten. Reisde met anderen in 1878 naar Denemarken om het zuivelbedrijf te bestuderen. Nutsspreker en Fr. dichter.

Zie: N.B.W. X, 710-711.

—, **Hendrik Klazes** (Henry Kay), theoloog-auteur (Oosterbierum 29.5.1881—Grand Rapids, Michigan, 20.9.1938). Kwam 1899 als zeeman in de Ver. Staten, studeerde theologie. Sedert 1927 voorganger van een presbyteriaanse kerk. Promoveerde in 1930 te Washington op: *The contribution of the Frisians and the Dutch to the philosophical idea of freedom*. Schreef een autobiografische roman (*Close-Mauled*, 1930) en een kinderboek (*The enchanted sword*, 1932), beide in Frl. spelend.

PASOR, George, classicus (Ellar, Duitsland, 1.8.1570—Franeker 10.12.1637). Huisleraar der Nassaus, hoogl. in Hebreeuws en Grieks te Herborn (1607), in Grieks te Franeker (1626). Bekend door *Lexicon Graeco-Latinum in Novum Testamentum* (1619) en grammatica van het Bijbelgrieks.

Zie: Boeles I, 2de dl., 128-131.

PASSAGEGELD. Belasting (van 1667) op: *a.* personen die per huurrijtuig of postkoets de prov. verlieten; *b.* uitvoer van vee, turf en mest.

Zie: Tegenw. Staat IV, 438.

PASTINAAK (Fr.: *bierwoartel*). Plant. Veel in bermen en wallen op klei; elders schaars. Lekkernij voor kinderen, die op de zoete wortel kluiven.

PASTOOR. Herder van een parochie*. Verricht namens de bisschop de eredienst, bedient de sacramenten, verkondigt het geloof. In de M.E. hing zijn benoeming in feite af van kerkheer* of patroon*; door incorporatie* kon het ambt formeel op klooster of kapittel overgaan. De P. leefde van grondbezit, de pastorieplaats (z Pastoralia), zelfbewerkt of verpacht, en was aangesteld voor het

leven. Vaak had hij hulp van een of meer vicarissen*. Het peil was zeer ongelijk. Allen zijn 1580 door de Staten ontslagen.

De seculariëren* hielden na de hervorming* vast aan de titel *P.*, al waren er geen parochies meer. De apostolisch vicaris benoemde en ontsloeg. Lekeninvloed is geweerd. De regulieren* (missionaris of socius) werden aangewezen door hun ordesoversten onder goedkeuring van de apostolisch vicaris en vaak aangeduid als 'vajer'. Na 1853 heten allen die in de parochie werken *P.* of kapelaan; de bisschop benoemt sindsdien regulieren op voordracht van de ordesoversten. z Geestelijkheid.

PASTORALIA, pastoriegoederen. Goederen waarvan de opbrengst bestemd is tot ambtsinkomen van de 'pastor'. Ze stammen veelal uit de M.E. en bestaan uit los land of ook uit een of meer boerderijen. Na 1580 kregen in de geref. (herv.) kerk de predikanten het vruchtgebruik. Het beheer was ook vaak bij hen. Na 1904 kwam er toezicht van de kerkelijke besturen. Frl. heeft tot in deze eeuw gemeenten gehad met rijke *P.* z Kerkegoed.

Zie: L. J. v. Apeldoorn, Kerkelijke goederen in Frl., 2 delen (1915); idem, De synode en de predikantstraktementen (Arnhem 1924); idem, Bestuur en beheer in de herv. kerk (Rotterdam 1927).

PATER (Latijn, vader). In late M.E. naam voor hoofd of zielzorger van klein klooster; tegenwoordig algemene titel voor reguliere* priesters.

PATRIOT, De Friesche. Patriottisch weekblad (1786-87), verscheen te Lwd. bij Joh. Boltjes, werd verboden.

Zie: Wumkes, Paden I, 471-479.

PATRIOTTEN. De samenwerkende democraten* en anti-stadhouderlijke regenten ca. 1785. De democraten waren de opvolgers van de teleurgestelde Doelisten (z Oligarchische troebelen). Doordat de prins zich van hervormingen had afgekeerd, stonden zij nu tegenover hem, waardoor zij de steun van het lagere volk misten; eigenlijk waren de burgerlijke democraten enkel een roerige minderheid tussen de heren, vooral de premiers*, en het 'gemeen'.

Theoretisch speelden zij soms met gedachten als volkssoevereiniteit, maar zij eisten slechts afschaffing van misbruiken en enige invloed van het volk, niets nieuws dus. Hun aristocratische bondgenoten wilden wel de premiers wegwerken, maar alleen om zelf ongestoord te regeren. Tijdens de Amerikaanse vrijheidsoorlog wekte de toegevendheid van Willem* V en de Fr. Staten tegenover Engeland de ontevredenheid der handeldrijvende regenten. Toen de oorlog een ramp werd en ook keizer Josef II begon te dreigen, steeg de spanning. Sinds 1781 konden de *P.* rekenen op Oostergo en Westergo; zij werden geleid door een geheim comité (o.a. C. L. v. Beyma* en J. C. Bergsma*); sinds 1782 bezochten zij landelijke vergaderingen in Amsterdam.

Hun eerste succes was de erkenning van de onafhankelijkheid der Verenigde* Staten (26.2.1782); tevens pleitte Van Beyma ook, maar

vergeefs, voor burgerwapening*. Wel trachtten de Staten op zijn voorstel de quote* verlaagd te krijgen van 11,66 tot 8,66 pct. (12.4.1782). Vervolgens openden de *P.* de aanval op de premiers, eerst in Dokkum. Van Beyma bracht daar een verbond van zes steden tot stand (Bolsward, Sneek, Dokkum, Sloten, IJlst, Hindeloopen (27.6.1783)); Lwd. sloot zich weldra aan. Deze onttrokken aan de prins, d.w.z. aan de premiers, de begeving van de op de steden vallende ambulatoire* ambten. Het verzoek om lagere quote had bij de generaliteit geen succes; de Staten-Generaal dreigden zelfs troepen te sturen (25.7.1783).

Nu aanvaardden de Staten burgerwapening; in Lwd. en Dokkum kwamen meteen vrijkorpsen naast de oude schutterijen. De verstandhouding onder de *P.* werd echter slechter, en na de vrede met Engeland, toen de Staten-Generaal een commissie tot onderzoek der quoten instelden (4.5.1784), viel het geheim comité uiteen, al bleef er incidentele samenwerking. De democraten traden nu zelfstandig op: 3.12.1784 vroegen Leeuwarder burgers vrije magistraatkeuze, 12.1.1785 vergaderden afgevaardigden van de vrijkorpsen in het Zwart Kruis. Men trof elkaar in burgersociëteiten*, 'De Fr. Patriot*' begon te verschijnen. Van 6.10. tot 5.11.1785 was de prins in Frl. Hij woonde trouw de vergaderingen van gedeputeerden bij en tot zijn geluk stonden de hoofden der *P.* tegenover elkaar in de strijd om het grietmansambt in Franekeradeel, die J. C. Bergsma won. Voortaan leidde hij de prinsgezinden. Aan de burgers van Lwd. beloofde men een nieuw reglement op het stadsbestuur, waarbij de prins de verkiezing van de magistraat zou houden (20.10.1785). Hiertegen protesteerde H. Borgrink*, bij de eedsaflegging weigerden verschillenden (24.3.1786).

De strijd werd nu heftig. Van Beyma stelde vergeefs voor de naleving van het reglement* reformatoir van 1748 te onderzoeken. De Staten verboden alle rekestes, vrijkorpsen mochten geen loterij houden om zich geldmiddelen te verschaffen, zich niet onderling verbinden, en geen politieke partij steunen. Over dit 'bloedplakkaat*', kwam de uitbarsting pas later in Franeker. Veel professoren en studenten waren daar lid van vrijkorps of burgersociëteit; van de laatste was de rector magnificus, J. Valckenaer*, president. Toen de Staten aan professoren en studenten verboden hieraan mee te doen (12.5.1787), dreigde de hogeschool leeg te zullen lopen. De Staten verboden invoer van wapens, vooral om het Franeker 'defensiewezen' - in conflict met Harlingen - te dwarsbomen (25.5.1787). Ook omtrent gebeurtenissen in andere gewesten stonden de partijen vaak scherp tegenover elkaar.

Toen de Staten meenden dat Holland de gevolgen van Goejanvervellesluis alleen moest dragen, wees de minderheid op de Unie van Utrecht (26.7.1787), en ging in Amsterdam beraadslagen. De Staten gelastten gerechtelijk onderzoek van deze houding (11.8.1787), waarop Van Beyma en zijn volgelingen zich in Franeker vestigden, en met wapens en manschappen een staatsgreep voorbereidden. Daartegen stelden

de Staten een Commissie van Defensie in (30.8.1787), die de vrijkorpsen ophief (4.9.1787). De 12 volmachten te Franeker verklaarden zich tot de enige ware en beschouwden die te Lwd. als van hun ambt vervallen. De tegenregering kon o.a. steunen op de vrijkorpsen van Franekeradeel, Barradeel en Het Bildt, Ferwerd, Stiens, Grouw, Heerenveen, Arum en de bezettingen van Bolsward en Makkum. De *P.* bezetten verder Workum, Staveren, Sneek en Lemmer (11.9.1787) en haalden zoveel mogelijk belastinggeld op. Zij kregen hulp uit Holland; de Staten kregen troepen van de prins. De batterij der *P.* te Stiens werd door Statentroepen vermeersterd (20.9.1787).

De ontkenning kwam door de inval der Pruisen (20.9.1787). De *P.* vluchtten uit Franeker (23.9.1787) door de Zuidwesthoek naar Amsterdam. Hier en daar kwam het tot plundering en vernieling. Om de twist bij te leggen hield men in Balk een 'vredesdrinkgelag', waar de pastoor en de leraar der mennisten het woord voerden. Na herstel van de orde kondigden de Staten een amnestie af, maar met veel uitzonderingen. Er volgden banvonnissen en boeten, en Franeker moest zijn poortdeuren missen. De kopstukken der *P.* weken naar Frankrijk uit, waar zij weldra scholing kregen in revolutie-maken, z Saint-Omer. o., H.

Zie: W. W. v. d. Meulen, C. L. v. Beyma (1894); J. S. Theissen, *Uit de voorgesch. van het liberalisme in Ned.* (Groningen 1928); Wumkes, *Kroniek; Repert.*, 389-392; Reg. Leeuw. Cour., 66.

PATRIOTTISCHE PREDIKANTEN. Diverse predikanten hebben aan de patriottenbeweging deelgenomen en werden 1787 en daarna geschorst. Opvallend is, dat de doopsgez. voorgangers (die 1795 sterk naar voren kwamen) niet getroffen werden; de slachtoffers vielen bij de gereformeerden (E. Alta*, Dom. v. d. Schaaf*, B. A. Snoek, P. M. Kesler*, F. Hellendoorn Cramer). Zij werden allen 1795 'hersteld'.

Zie: Diest Lorgion, 303-305; Repert., 410.

PATROCINIUM. Verband tussen kerk en beschermheilige of patroon*. Het *P.* wisselt met de tijd (z Heiligenverering). Het *P.* geeft daardoor belangrijke aanwijzingen over de ouderdom van kerken.

PATRONAAT, Het Friesche. Stichting tot het houden van toezicht op herstelde geesteszieken, opgericht 1861, in 1953 geoutilleerd met een sociaal-psychiatrische dienst.

Zie: Jaarlijkse rapporten der Stichting.

PATRONAATSRECHT. Recht van een patroon* om pastoor of vicaris ter institutie voor te dragen, vaak gecombineerd met bezit van de tienden, en recht om e kerkvoogden aan te wijzen, z Beneficie. Het *P.* kwam de bisschop toe (z Bisschopskerken), of kloosters en kapittels waaraan de bisschop incorporatie* toestond; bij enkele kerken en vele vicariaten hoorde het *P.* aan particulieren, in vele gevallen aan parochianen of stadsbestuur. *P.* vloeide voort uit de stichting en was een verzachting van het recht op de eigenkerken*. George* van Saksen eiste 1504 het *P.* der gemeenten op, maar stond ze toe een kandidaat voor te dragen.

Na veel onderhandelen kregen de gemeenten (d.w.z. de floorenplichtigen) het 1539 terug, en behielden het tot ca. 1870. z Flooren.

Zie: L. J. v. Apeldoorn, *Kerkelijke goederen in Frl. I*, 1-85.

PATROON, *a.* beschermheilige van klooster, kerk of altaar, in de M.E. beschouwd als eigenaar der bijbehorende goederen; *b.* aards beschermer van kerk of altaar.

PATRIJS (Fr.: *patriis*). Vogel. Broedt op zandgrond, ook wel op de klei.

PAULUS MENSONIS. Predikant te Lekkum c.a. van 1631 tot zijn dood in 1666; gaf enige lijvige prekenbundels uit.

Zie: v. d. Aa XII, 612.

PAULUS RODOLPHI van Rixtel, ook: Johannes Gruyter. Historicus (begin 16de eeuw). Benedictijner monnik in Odulphus-klooster bij Staveren. Bewerkte en vervolgde een Latijnse kroniek, begonnen door de abt Jacobus v. Oest, van Oudewater. Als niet-Fries kon hij de voor Frl. zo roerige jaren van 1494-1518 vrij objectief beschrijven en zijn verhaal iets ironisch geven, dat zeer bekoort. Het boek: *Proeliarius of Strijdboek, bevattende de jongste oorlogen in Frl. in het jaar 1518*, werd 1855 uitgegeven.

PAJJEZIJL (Fr.: *Paisyl*). Brug met keersluis in de Slachte *O.* van Achlum over de Arumervaart. Naam naar het Pajjegoed, waarvan de eigenaar mede-onderhoudsplichtige was.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 262. P.C., z Permanente Commissie.

PEANSTRA, Tsjits, pseud. van Tjits Nauta*.

PEASENS (in misspelling vaak: *Paesens*, oud: *Pasen*).

a. gedeeltelijk gekanaliseerd riviertje van Dokkum naar het dorp *P.* Tot voor kort prov. vaarwater, thans in beheer bij de polder van Oosten Westdongeradeel en alleen dienend voor afwatering van die, polder. Het bij Dokkum liggende Noorderverlaat, dat toegang gaf tot de *P.*, wordt niet meer bediend. Grens van Oost- en Westdongeradeel, ontsprong vroeger bij de Dokkumer Ee; uitmonding af gedamd in 1665. Dokkum—Aalsum is gegraven, waardoor de 'Oude *P.*' werd afgesneden.

b. dorp (425 inw.) in het noorden van Oostdongeradeel. Met het aangrenzende Moddergat in Westdongeradeel één geheel, een dijkdorp ca. 1,5 km lang. Herv. en geref. kerk. De uitwateringssluis, die hier lag, werd reeds in 1449 opgeruimd. Vroeger belang rijke vissersplaats. Na de grote ramp van 1883 geen visserij meer. z Moddergat.

PEEKEMA. Doopsgez. schippersfamilie te Joure (18de eeuw), later ook boeren aldaar en elders. Takken in Amerika.

Zie: L. N. A. v. Hiele-Pekema, *Het Fr. geslacht P.* (Groningen 1949).

PEEN (Fr.: *wylde woartel*). Plant. Vaak langs

wegen, meest op klei.

PEINS (Fr.: idem; ens*-naam). Dorp in Franekeradeel (343 inw.). Landbouw, veeteelt. Herv. kerk (wrsch. 12de eeuw, vaak gewijzigd). Bijz. kleuter- en openb. lagere school.

Zie: Hepkema Memories, 71.

PEISEL, Hoite, opper jagermeester op Het Bildt (Sint Anna Parochie mrt. 1744—Lwd. juni 1788). Vooraanstaand patriot.

Zie: S. J. Hoogland, Iets over het leven en werken van H. P. (1934).

PENN, William, stichter van Pennsylvania (1644-1718). In 1677 heeft de leider der quakers* Frl. bezocht. Na een 'meeting' te Harlingen poogde hij vergeefs met de labadisten* te Wieuwerd (13.7.1677) tot verbroedering te komen. Daarna nog een samenkomst te Lippenhuizen.

Zie: Leeuw. Cour. (19.9.1951).

PENNING, a. naam van zilveren munt (ook: denarius), sedert de Karolingische munthervorming in heel W.-Europa geslagen. Oorspronkelijk gewicht bijna 2 g, in volgende eeuwen in verschillende streken in uiteenlopende mate gedaald.

In Frl. zijn wrsch. in 9de en 10de eeuw imitaties van Karolingische *P.en* vervaardigd, doch de eerste duidelijk als Fr. gekenmerkte *P.en* zijn 11de-eeuws, geslagen door de Brunswijkse graven Bruno en Egbert. Deze stukken van ruim 1/2 g verbreidde de Fr. handel in het hele Oostzeegebied, waar ze bij duizenden zijn gevonden. In de 12de eeuw eindigde de export en werden nog slechts *P.en* van ca. 1/4 g geslagen, meestal zonder leesbare omschriften en uitsluitend uit Fr. vondsten bekend, z Munt.

Zie: Jaarb. voor Munt- en Penningkunde XXVI (1939), 1-55.

b. afzonderlijk genre naast de munt, stammend uit de renaissance. In de Nederlanden zijn de eerste van deze *P.en* of medailles uit de 16de eeuw: meest gegoten portret-*P.en* van vooraanstaande personen, o.a. de reeks portretten van W. v. Aytta* door de Antwerpenaar J. Jonghelinck.

De eerste Fr. *P.en* zijn als in alle N. gewesten uit de eerste jaren van de Opstand, in opdracht van de Staten in de munthuizen geslagen ter herinnering aan glorieuze feiten: het slechten van de Spaanse forten te Lwd., Harlingen en Dokkum (1580), de verovering van Groningen (1504). In de 17de eeuw komen i.p.v. de in de munthuizen vervaardigde, officiële triumf-*P.en* exemplaren van gespecialiseerde medailleurs, meest in Holland. Zij maken *P.en* voor verschillende Fr. gelegenheden, bijv. bij de opening van de Strobosser* Trekvaart (J. Lutma, 1656), bij de intocht van Willem* IV te Lwd. (M. Holtzhey, 1/34), bij de erkenning van de Ver. Staten (B. C. v. Calkar, 1782). Sommige *P.en* zijn van inheemse medailleurs, vaak niet bij name bekend. Een van hen was Andele* Andeles. Speciaal in Frl. beleefde de gegraveerde *P.*, in het bijzonder voor familiedoeleinden, een belangrijke bloei. z Electeurs-, Familie-, Gilde-, Historie-, Landdagpenning.

Zie: Jaarb. Munt- en Penningkunde XL (1953), 1-48; Repert., 336-339.

PENNINGHUUR. Duidde op Ameland en te Oosterzee in de M.E. een hoeveelheid land aan, voldoende voor een normale hoeve. Wrsch. van oorsprong een hoevebelasting, op één lijn te stellen met de huslotha* in overig Frl. Ameland en Oosterzee zijn leengoederen geweest van de graven van Holland.

Zie: Vr. F. XXXIX (1948), 36-39.

PENNINGKRUID (Fr.: *peinjekrûd*). Plant. Overal in vochtig terrein.

PENNINGSCHULDBOEK, Emsinger. Rechtsboek (14de eeuw?) met verbintenissenrecht, familie- en erfrecht, procesrecht, vooral bewijsrecht en een weinig strafrecht.

Tekst: Richthofen, Rechtsquellen, 194-211.

PENTERMAN Sr., Gerrit, geweer- en pistoolmaker (Grol?—Lwd. 1727). Werd burger van Lwd. en rustmeester (1684). Werk o.a. in Fr. Museum, Ned. Legermuseum te Leiden, Löwenburg bij Kassei.

Zie: Livrustkammaren V (1950), 49-70.

PENTERMAN Jr., Gerrit, geweer- en pistoolmaker te Lwd. (Utrecht ca. 1684—Lwd. na 1717). Werk op Dekemastate, Jelsum.

Zie: Livrustkammaren V (1950), 49-70.

PEPERGA (Fr.: *Pipergea*; ga*-naam). Dorp (368 inw.) in Weststellingwerf. Herv. kerk, geen school. Taal Stellingwerf s*.

Zie: Hepkema Memories, 554.

PERCEELSVORMEN. De vorm van stukken land wordt o.m. bepaald door landschappelijke situatie, tijd en wijze van ontginning en rechtstoestand.

Zo zijn de *P.* in een blokverkaveling* veelal onregelmatig vierhoekig ('Blockflur'). met vaak een kronkelende zijde aan een oude of nog bestaande waterloop. De *P.* in een strookverkaveling* zijn regelmatig vierhoekig, niet zo smal als de perceeltjes van het zgn. 'Gewanntype' (z Verkaveling), ofschoon verdeling van hoeven versmalling in de hand werkte. Ontstaan van lange, smalle, rechthoekige *P.* is bevorderd door verdeling van meenscharren* en het in cultuur brengen van heide-, veen-, mied- en voormalige buitendijkse velden. Kaar opvallende *P.* gaf men vaak de naam aan het land.

Zie: Fr. Plaknammen IV, 54 e.v.

PERCEELTJEBOUW. Verbouw op volkstuinachtige perceeltjes bouwland, meest voor de handel, door arbeiders vaak op land van de boer, soms in deelpacht, zgn. 'ompartbou'. Vooral bij aardappelbouw* en cichoreiteelt*.

PEREMPTOIR EXAMEN. Tijdens de Republiek kerkelijk examen dat de Fr. kandidaat in het Latijn moest afleggen om toegelaten te worden tot de evangeliebediening in de geref. kerk. In Frl. ontbrak het preparatoir examen, dat elders aan het *P.E.* voorafging.

Hierdoor moeilijkheden met andere provincies. De kerk hield vast aan een eigen examen naast de academische opleiding. Er was geen leeftijdsgrens. Soms was het examen kosteloos. Er

werd vooral onderzoek gedaan naar preekgiven, kennis van de talen en dogmatiek. Na afloop tekende de toegelaten kandidaat (nu S.M.C., sacro-sancti ministerii candidatus, kandidaat tot de Heilige Dienst) een verklaring. Daarna volgde meest een maaltijd.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven I, 64-96.

PERIZONIUS, Jacobus, classicus (Appingedam 26.10.1651-Leiden 6.4.1715). Conrector te Delft (1680), hoogl. in gewijde en ongewijde geschiedenis en welsprekendheid te Franeker (1681), in geschiedenis, Grieks en welsprekendheid te Leiden (1693). Boeiend docent, heftig opponent (o.a. van U. Huber*, Francius, Gronovius, Clericus). Doceerde als eerste algemene (dus niet alleen joodse en Romeinse) geschiedenis. Voorloper van Hemsterhuis en F. A. Wolf.

Zie: J. G. Gerretzen, Schola Hemsterhusiana (Nijmegen-Utrecht

PERMANENTE COMMISSIE, gewoonlijk *P.C.* genoemd. Vaste commissie te Franeker voor het houden der jaarlijkse kaatspartij. Oppericht 1853 door Jan Bogtstra*. Door het werk van de *P.C.*, waarbij de Ned. Kaatsbond 1897 aansloot, is de kaatssport tot nieuwe bloei gekomen, z Kaatsen, Kalahey.

Zie: Gedenkboekje ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de *P.C.* (1928).

PERS. De ca. 50 bladen en tijdschriften in Frl. zijn: Dagbladen (vijf), Streekbladen (26), Fr.-talige bladen (vijf), Landbouwbladen (vijf), verder de geestelijke *P.* en diversen (vak- en verenigingsbladen). Vergelijking leert dat het krantenleven in Frl. bloeit.

De Fr. krant heeft een eigen gezicht, alleen al door het tweetalige. De bladen bieden veel variatie en het peil is goed, soms hoog. Over het algemeen zijn de Friezen goede lezers. Zij leven mee. De rubriek 'Ingezonden stukken' is meest overvol. Door de advertentiebezetting hebben de dagbladen de meeste betekenis, maar sommige Streekbladen weten zich te handhaven en zijn lezenswaard. De Fr.-talige bladen hebben het moeilijk, vooral doordat andere ook veel Fr. bieden. Hetzelfde geldt van de geestelijke *P.* De kurk der advertenties ontbreekt te veel. Voor de landbouw-*P.** en de typische vakbladen geldt dit minder.

Als dagblad heeft de 'Leeuwarder* Courant' lang een monopoliepositie gehad. De opkomst van de socialistische*, later van de chr.* dagblad-*P.*, heeft hier verandering in gebracht. Als dagblad verschijnen thans ook 'Fr. Dagbl.' (chr. nat.), 'Fr. Koerier*' (onafhankelijk), 'Het Vrije Volk', Fr. editie (socialistisch), en 'Ons* Noorden' (r.k.).

Streekbladen zijn na 1850 opgekomen, als een uiting van de ontwakende volksgeest. Voorbeeldige streekbladredacteurs waren Jacob Hepkema* (z Nieuwsblad voor Friesland) en Oebele Stellingwerf* (z Volksblad, Fries). Nieuwsbladen verschijnen thans in: Balk Bergum, Bolsward, Dokkum, Drachten, Franeker (twee), Gorredijk, Grouw (twee), Harlingen (twee), Heerenveen, Joure, Kollum, Lwd. (Huizum), Lemmer, Noordwolde, Oosterwolde, Schiermonnikoog, Sint-Anna Parochie (twee), Sneek, Surhuisterveen, Wolvega en Workum.

Voor de vorming van het Fr. leven hebben grote betekenis gehad: de liberale *P.* (1850-1900), 'Het Fr. Volksblad*', 'De Banier*', 'De Blijde* Wereld', 'De Blauwe* Vaan', 'Sljucht* en Rjucht'. Ook waren vele kerkboden van betekenis. Opvallend is, dat na W.O. II het Fr. geluid helderder is gaan klinken en dat de gedachte der decentralisatie* in de *P.* leeft. De strijd der Fr. beweging wordt door de *P.* mee gevoerd, het werk van Fr. Akademy* en andere Fr. instanties steeds gesteund, z Krantenacties, Politieke bladen.

Zie: Frl. toen, nu en straks (1952), 277-280; Tsj. X (1955), 163-170.

PERSONA. In M.E. een naam voor pastoor*.

PERSONELE GOEDSCHATTING (ook: personeel). Belasting op het vermogen in lyde en 18de eeuw, aanvankelijk alleen geheven als het nodig was. Bedroeg eerst 11 pct. Na invoering van de reële* looste penning (1711) en halvering van de rente der Lands-obligatiën mocht men deze lasten op de *P.G.* korten. Hierdoor en door het onvoldoend bijhouden der kohieren liep de opbrengst terug tot ca. *f* 4000 per jaar. In 1774 werd voorgesteld de *P.G.* af te schaffen, doch men nam maatregelen om de opbrengst te verbeteren. Bezittingen in andere provincies waren vrij van de *P.G.*, mits daar een dergelijke belasting geheven werd. Ook bezit beneden / 500 was vrij. Personele kohieren werden jaarlijks opgemaakt, maar onvoldoende herzien. Bewaard in gemeentearchieven en in het archief der Rekenkamer (R.A.).

Zie: Tegenw. Staat IV, 384-389; F. N. Sickenga, Gesch. der belastingen in Ned. (1862), 452; De Economist (1890), 381 e.v.

PESTVOGEL (Fr.: *pestfûgel*, *sidesturt*). Sommige jaren heeft een invasie van deze weinig schuwe vogels uit N.-Europa en Azië plaats. Ze eten hoofdzakelijk besvruchten, o.a. van cotoneaster.

PET, pot (vgl. put). Waternaam. Betekenis als van kolk, plas, gat, kreek. *P.en* zijn veenputten, langwerpige vergraven of verbaggerde complexen laaggelegen veen; reeds op 17de eeuwse kaarten (z Haag, Kragge, Vervening, Zethaag). Pot bijv. in Brijpot bij Terhorne, De Potten bij Houkesloot, Smoarpot bij Veenwouden, Potmarge.

Zie: Schönfeld, Waternamen, 225, 226, 237; Moerman, 185-186.

PETER JACOBSZ VAN THABOR, z Thabor, P. J. van.

PETIELE, Fryske. Fr. schotel. In de legende heeft Adel, oudste der zeven zoons van Friso*, gastmalen ingevoerd. Alle gerechten, 13 of 14 soorten vlees, werden op een 'patele' of schotel opgedist, terwijl de drinkhoorn* rondging. Spreekwoord: 'op 'e Fr. *P.* is de folie byt' (Op de Fr. schotel is volop). S. Kloostermans* "*De Fr. P.* is een Fr. receptenboek (1938).

Zie: Leeuw. Cour. (20.2.1951).

PETRUS HERMANNI, theoloog (Harlingen ?-na

1624). Populair remonstrantsgezind predikant te Dokkum (1613-19). Afgezet omdat hij weigerde de Dordtse leerregels te ondertekenen (1620). Ondanks herhaalde pogingen, waarbij hij de contra-remonstranten zoveel mogelijk toegaf, niet in zijn ambt hersteld, z Arminianisme, Hajo Lamberti.

Zie: Diest Lorgion, 67-77, 3*4-333; Cuperus, Kerkelijk leven II, 157-161; B.W.P.G. III, 743-745.

PEULVRUCHTEN. Hiertoe behoren van de landbouwgewassen erwten*, veldbonen* en stambonen*. Alle drie worden in Frl. verbouwd, vooral de eerste twee.

In de 16de eeuw werden erwten en bonen gezamenlijk uitgezaaid onder de naam 'griemank*'. Tot 1920 is het areaal bonen groter dan het erwtenareaal. Daarna wisselt dit, terwijl de totale opp. P. sterk verminderd is, gemiddeld 2-4 pct. van de met akkerbouwgewassen beteelde opp. (Nederland 3-5 pct.).

		Groene erwten in ha	Veldbonen in ha
1851-60	Friesland	710	3 270
	Nederland	10 278	35 739
1911-20	Friesland	1 503	1 711
	Nederland	28 104	19255
1950	Friesland	365	617
	Nederland	20596	5 057
1956	Friesland	1 001	184
	Nederland	33050	1426

PEIJE RASP, eigenlijk Freerk de Jong (Ureterp 1879—Drachten 13.11.1941). Jarenlang in het oosten een bekend type: straatzanger, die zich met een 'trekpiano' begeleidde. Het nieuwe Drachtster straatorgel wordt 'Peije' genoemd.

Zie: Nieuwsbl. v. Frl. (1.7.1938); I.H. XXVII (1939), 124-126.

PEYMA, Van, Geslacht uit Ternaard (16de eeuw). Uitgestorven ca. 1700, maar, met de voornaam Worp, in vrouwelijke lijn voortlevend.

Zie: Stb. I, 75; II, 194.

—, **Worp van**, boer (Ternaard 1795—Lancaster 1881). Schreef over zeedefensie, deed werktuigkundige berekeningen voor R. H. Hommema*, bestudeerde het Middellzee-probleem en de aansluiting van Ameland bij de vaste wal, gaf levensbericht van Arjen* Roelofs.

Kon zich als boer niet handhaven (aardappelziekte 1845), emigreerde naar Ver. Staten (1849). Een der Fr. boeren die praktische vraagstukken ook theoretisch benaderden. Liberaal.

Zie: Vr. F. XXII (1914), 150-177; N.B.W. III, 970; Leeuw. Cour. (6.12.1950; 24.9.1955).

PHAËTON (Fr.: *faitonne*). Achttiende-eeuws rijtuig op vier wielen, eerst zonder, later met kap. Voorloper van de verdekte* of kapwagen.

PHEBENS, **Eggerik Egges**, kroniekschrijver (Midwolde 1556-Groningen 12.11.1615). Leefde als hervormde ambteloos te Groningen (1582-94). Kwam toen met een duidelijk en onpartijdig *Chronicon renim in Phrisia et praecipue circa Groningam gestarum* (1564-94).

Zie: N.B.W. III, 971.

PHELSUM, **Murk van**, medicus (?-Sneek ca. 1780). Arts eerst te Bolsward, later te Sneek.

Schreef 1754-77 medische werken.

Zie: N.B.W. X, 721.

PHILIPS. Wegens gebrek aan arbeidskrachten in Brabant vestigde de N.V. Philips Gloeilampenfabrieken 13.11.1950 een filiaal in Drachten, en had daar 1954 reeds 800 personen in dienst, per 1.1.1957 1643, van wie 461 vrouwen. Het bedrijf te Drachten (vloeropp. ruim 28000 m²) vervaardigt droogscheerapparaten.

PHILIPSE, **Jacob Herman**, jurist (Nieuwekerk 1797-Groningen 10.9.1878). Hoogl. te Franeker (1821), te Groningen (1828-67).

Zie: Boeles I, 2de dl., 760-764.

PIAAM (Fr.: *Piaem*; oude um*-naam). Komdorp in Wonseradeel, Z. van Makkum, aan het IJselmeer (108 inw.). Herv. kerk, gerestaureerd 1953, geref. kerk. Landbouw op de hoge gronden (0,6 m) in het noorden en zuidoosten. Veeteelt in de lage delen tot aan het vroegere Parregaastermeer. Twee eendenkooien* in het zuidoosten, één voor het 'ringen' van vogels.

PIBO GUALTHERI, of Pibe Wouters, mathematicus-landmeter (Franeker ca. 1580-?). Studeerde te Franeker (1597), trouwde te Lwd. (1603), landmeter (1631). Werk: astrolabium* in Fr. Museum (1606), globebeker* in Franeker stadhuis.

Zie: Ottema, Gesch. Uurwerkmakersk. (1948), 9; M. Rooseboom, Bijdrage..., 131-132.

PICCOLOMINI, **Aeneas Sylvius**, na 1458 paus Pius H (Pienza 18.10.1405—Ancona 15.8.1464). Deed 1435 een reis door de Nederlanden. In zijn *Cosmographia* schreef hij ook over de Friezen, z Friso pro libertate mortem appetit.

Zie: G. Voigt, E. S. de P. und sein Zeitalter, 3 delen (1856-63).

PIEBENGA, **Haring Tjittes**, antropoloog (Franeker 5.11.1907-). Nam actief deel aan Fr. studentenbeweging, studeerde bij H. Wirth*, schreef over antropologische vraagstukken en over boerderijen.

Zie: Repert., 119.

PIEBENGA, **Jan Tjittes**, journalist (Franeker 4.4. 1910-). Onderwijzer te Oudega (Wymbritseradeel), sedert 1945 redacteur 'Leeuw. Cour.'.

Schreef gedichten (*Waergles*, 1938); verhalen (*It wrede libben*, 1935); werk voor Fr. onderwijs (*o.a. Fr. lesboek*, 1938, 1954); het handboek *Koarte skiednis fan de Fr. Skriftekennisse* (1939, 1957); essays (*Fr. tragyk*, 1937; *Omgong en trochtocht*, 1958); vertalingen uit het IJslands (*Hrafinkel, prester fen Frey*, 1939); sociografisch werk (*It eigen aerd fan de Súdwesthoeke*, 1953; *De havens van de Waddenkust*, 1956); was redacteur van 'It Heitelân' (1938-42, 1946-47) en 'Tsj.' (1946); verzorgde uitgaven van T. E. Holtrop* en Sj. Meinesz*.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 20; Repert., 119; Piebenga (1957), 265, 271.

PIEBENGA, Tjitte **Harings Redbad**, dichter (Franeker 12.8.1935-). Behoort als Fr. dichter tot de

'experimentele' groep van Quatrebras* (*Persen foar marinda*, 1958).

PIEKEMEER. Meertje in Wymbritseradeel, ca. 20 ha (z Hissemeer). Hier de Piekezijl in de dijk van de Scherwolderhem. Als waterkering vervallen.

PIEKE TJOMMES, koopman (ca. 1693-1781). Liefde-preker in de menniste gemeente van Heerenveen-Knijpe (1737-38. 1743-45).

Met zijn collega's Wytze Jeens Brouwer* en Wybe Pieters Zeeman door de geref. classis Zevenwolden beschuldigd van sociniaanse leringen. De grietman van Schoterland verbood hem 1738 te preken en te catechiseren, de Staten van Frl. schorsten hem van 1738-43 in zijn bediening. Emeritus in 1745, misschien uit sympathie voor de hernhutters*, bij wie hij zich heeft aangesloten, z Socinianisme.

Zie: P. H. Veen, De doopsgezinden in Schoterland (1869); W. Lütjeharms, Het Philadelphisch-Oecumenisch streven der Hernhutters, enz. (Zeist 1935), 65.

PIEL, Het. N. inham van de Fluessen bij Gaastmeer. Vgl. *peel* (moeras-, turfland).

Zie: Moerman, 181.

PIEREPAUWEN. Volksgebruik. Op de avond van 2 nov. trekt de jeugd van Vlieland zingend, met lampions van huis tot huis om snoepgoed of centen op te halen.

Er wordt gezongen: 'Piere, pierepauwe, Jongens en meisjes gaan trouwen, Jongens met een wit overhemd aan, Meisjes met korte mouwen'. Van het *P.* is parallel noch verklaring bekend.

PIERSON, Johannes, classicus (Holwerd dec. 1730-Lwd. 29.10.1759). Rector te Lwd. (1755-59). Schreef filologische werken.

Zie: N.B.W. III, 976-977.

PIETER CLAESZ (ook: P.C. Antiek), steenhouwer en houtsnijder (Franeker?—Lwd. vóór 1632). Meester te Lwd. (1610), zoon van Claes* Jelles. Zerken te Weidum (1612), Kollum (1615), Schettens (1619-21), Witmarsum. z Beeldhouwkunst, Grafzerken.

Zie: Vr. F. XXIII (1915), 156 e.v.; Jierb. Gen. Wurkforbân (1957), 25 e.v.

PIETER DIRCKS, 16de-eeuws steenhouwer en landmeter te Lwd. Maakte zerken te Jorwerd (1556), Boksum (1561), Deinum (1561), Wanswerd (1562), Leiden (1563), Hallum (1563), Bremen (1574), Ternaard (1599). z Beeldhouwkunst, Grafzerken.

Zie: Vr. F. XXIII (1915), 156 e.v.

PIETER FEDDES (Harlingensis), schilder (Harlingen ca. 1586-Lwd. 1623/24). Werkte te Lwd.: portretten, gravures, etsen en kaarten, z Schilderkunst. Wrk.: in Fr. Museum en Museum te Düsseldorf.

Zie: Oud Holl. XLIII (1926), 90-95; LVII (1940), 1-13.

PIETER JELTJES van Kollum. Koopman. Ca. 1600 leidende figuur onder de Fr. doopsgezinden. Behoorde tot de strenge richting, de zgn. Oude Vriezen. Eerst medestander van Jan* Jacobsz; omdat hij op sommige punten wat liberaler dacht,

op een bijeenkomst 16.12.1599 te Dokkum gebannen. Zijn vrij belangrijke aanhang, het 'P.J.-volk', versmolt spoedig met andere groepen. De gemeente te Balk (z Balkster Fijne Mennisten) was oorspronkelijk een P.J.-gemeente.

PIETERMAN (Fr.: *flint*). Zeevis. Aan de Fr. kust twee soorten bekend, nl. grote en kleine P.

PIETER NANNES, tingieter (Lwd. 1573-?). Werk in Fr. Museum.

PIETERS, K. J., chr.-geref., dan vrij-evang. voorganger (Havelte 7.12.1821—Franeker 20.1.1879). Schreef met anderen en alleen over de Afscheiding (1856), de kinderdoop (1861) en het baptisme (1866). Op het laatste boek reageerde een baptist, waardoor deze stroming in Frl. bekende raakte. Als chr.-geref. predikant afgezet (31.12.1874), vrij-evang. voorganger te Franeker.

Zie: J. Karelse, Zijn takken over de muur (Utrecht 1956), 58-59.

PIETERSBIERUM (Fr.: *Pitersbierrum*; z Bierumen). Dorp in Barradeel (323 inw.). Land- en tuinbouw. Herv. kerk.

Zie: Leeuw. Cour. (9.3.1894).

PIËTISME (van Latijn *pietas*, vroomheid). Kerkelijk-godsdienstige stroming, die in 17de en 18de eeuw ook het Fr. calvinisme beroerde als reactie op dorre leerstellingheid en slappe zeden.

P. wilde het geloof beleven met hart, mond en daad. Afzondering uit de wereld in kleine groepen (gezelschappen, conventikels) was het gevolg. In Frl. invloed van de a Brakels*, van vertaalde geschriften van Engelse puriteinen, van de labadisten* (ook buiten Wieuwerd). De 'fijnen*', de kringen om de oefenaars* en later het Fr. Réveil* leven uit het P, In de 18de eeuw hebben Zinzendorf* en de hernhutters* via Maria Louise in Frl. gewerkt.

Zie: S. D. v. Veen, Hist. Studiën en Schetsen (Groningen 1905); idem, Voor Tweehonderd Jaren (Utrecht 21905); W. Goeters, Die Vorbereitung des Pietismus... (Leipzig 1911).

PIK. In de namen Pikmeer, Piekezijl (bij Oosthem), Pikpölle (bij IJlst en Hommerts) kan het woord *peke, pik* (mattenbies) zitten.

Zie: Fr. Plaknamen IV, 103-104; Schönfeld, Waternamen, 152-153.

PIKMEER. Plas van ca. 70 ha in Idaarderadeel; met de Feen ten oosten ervan het drukste watersportgebied in Frl.

Aan de westoever Grouw met vele schiphuizen en aanlegsteigers, aan de andere oevers enige zomerhuisjes. Door het *P.* loopt de vaargeul van het Prinses-Margrietkanaal. Prise d'eau van de Leeuwarder Waterleiding (1888-1925).

PIKSCHIETEN (Fr.: *piksjitte*). Als het ijs slecht wordt, vermaken mannen en jongens zich met P. Op een baksteen op het ijs legt men zoveel centen als er deelnemers zijn met de muntzijde naar boven. Van ca. 20 m afstand probeert men met een 'pikhout' (ieder heeft zijn eigen) op de steen te 'slieren'; de centen die met de leeuwzijde boven komen te liggen, zijn voor de werper. Men zet dan weer de steen met de overige centen op. Volgende spelers kunnen ook trachten met hun werphout dat (die)

van hun voorgangers te raken, want waar het heen 'sliert' blijft het liggen. Gelukt dit, dan moeten de eerst gewonnen centen aan de ander worden afgestaan. In Groningen heet dit 'kaaibakken'. Voorheen veel beoefend door 'uitgevroren' of werkloze arbeiders. In Haule ook 's zomers op bosgrond. Er zijn ook variaties in spelregels en namen ('bak' voor 'pik'). → blz. 525.

PILLEGIFT (van: pupillegift). Ook onder de protestanten in Frl. gaven eertijds (16de-19de eeuw) peters en meters ('met-omme') de dopelingen een *P.*, een doopgeschenk, vaak een doopenning (z Penning) en geld. Peetouders zocht men onder de rijken. Sommige kinderportretten in het Fr. Museum illustreren dit gebruik.

Zie: Leeuw. Cour. (21.1.1953).

PIMPELMEES (Fr.: *blaumieske, blausyske, blaumûtshe*). Overall vrij algemene standvogel; broedt ook in nestkastjes.

PIMPERNEL (Fr.: idem). Plant. Grote *P.*, aangetroffen in het zuidoosten der prov. en soms langs spoorlijnen.

PINGJUM (Fr.: *Penjum*; um*-naam uit Penninga-heim). Terpdorp in Wonseradeel, N.W. van Witmarsum (949 inw., van wie 42 in De Nes, 43 in De Rige, 50 in andere buurschappen). Herv. kerk (ca. 1500), sterk gewijzigd, zadeldaktoeren; geref. kerk, doops-gez. kerk. Openb. en chr. lagere school. Landbouw, veeteelt.

P. ligt in een vroeg omdijkt deel. Klei en zavel. Germaanse, Romeinse, Karolingische terpvondsten. Woonplaats van Menno* Simons en O. S. Bangma*. Op 't Zand vroeger de Proosdij 'Vinea* Domini'.

Zie: Hepkema Memories, 171; Reg. Leeuw. Cour., 56; Repert., 206.

Pingjumer halsband. Voormalige binnendijk* ter beveiliging van groot deel van *P.er* en klein deel van Witmarsumer dorpsgebied. Sloot bij Kathuizum en Z. van Brakepijp op Marnedijk aan. In willekeur van 1504 'indijck' genoemd, z Halsband, Indijk.

Zie: Binnendijken en Slipeerdijken I, 284.

Pingjumer Schotelbank. Brug in de Indijk W. van P. over de Dijkvaart. Het woord schotelbank* slaat op de voormalige keersluis.

PINGO, z Dobbe.

PINGSDORF, z Aardewerk.

PINKEGAT. Zeegat tussen Ameland en Engelsmanplaat. Geen betekenis voor scheepvaart. Niet betond.

PINKSTER. Tot in deze eeuw kwam plaatselijk nog voor: het ophangen van P.-kronen, het rondgaan van de P.-bloem en op Schiermonnikoog (op de zaterdag voor P.) het eierenbekogelen. Er is niets van over. Alleen de kallemooi* op Schiermonnikoog handhaaft zich.

Zie: S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1941), 59-83.

Pinksterbloem. Volksgebruik, in de 19de eeuw nog levend in

Bolsward, Franeker, Makkum, Harlingen, Molkwerum en op Terschelling. Op of om *P.* werden fraai uitgedoste meisjes of vreemd opgetooide jongens als P.-bloem langs de huizen geleid. In Makkum was de P.-bloem een jongetje, door de fabrieksarbeiders op een ladder meege dragen, onder een versierd koepelvormig tempeltje. Bij de ommegang hoordenliedjes; die van Bolsward en Terschelling zijn overgeleverd. Dank zij publikatie door J. Kunst* is het Schellinger liedje 'Hier komt onze fiere P.-bloem' in heel Nederland bekend. Op een schilderij uit 1817 van Nic. Baur* te Harlingen is een groepje P.-gekken te zien. Zee: Leeuw. Cour. (31.5.1952; 17.7.1957).

Pinksterkroon. In Hindeloopen door oude vrouwen vervaardigd samenstel van hoepels, versierd met Gaasterlands groen, waaraan slingers van gekleurd papier en aangeregen eierschalen met middenin enkele flesjes en meest een pop ('dokte'). Zo'n P.-kroon werd langs de huizen getoond en dan boven de straten gehangen. Men zong en danste met P. 'om'e kroanen', een hoogtijdag voor de Hindelopers. Terschelling kende op Oost de P.-kroon.

Zie: Leeuw. Cour. (27.5.1950).

PINKSTERBEWEGING. Opwekkingsbeweging uit Amerika. Begon 9.4.1906 te Los Angeles onder negers, o.a. met 'tongentaal' (vgl. Hand. 2:4,1 Kor. 14). Via Noorwegen, Hamburg kwam de P. naar Nederland, waar ze klein is. Eschatologisch enthousiasme. Over de hele wereld 4 à 5 miljoen leden. In Frl. één gemeente te Lwd. (Filadelfiagemeente, 1953), aangesloten bij de Broederschap van Volle Evangeliegemeenten in Nederland. Sommige verspreide leden zijn reeds lang aangesloten. Het orgaan 'Heilsfontein' wordt in Frl. gedrukt.

Zie: G. A. Wumkes, De P. (1917); E. v. d. Molen, De P. (1956).

PINKSTERBLOEM, z Veldkers.

PIPIJN de Korte. Zoon van Karel* Martel, hofmeier (741), door Bonifatius* tot koning gezalfd (751). Steunde diens hervormingswerk, strafte diens moordenaars.

PIPIJN de Middelste. Sinds 687 als opperhofmeier feitelijk regent van het Frankische rijk, versloeg ca. 689 Redbad* bij Dorestad* en onderwierp het Fr. gebied aan de Beneden-Rijn. Beschermde Willebrord*. Na zijn dood (16.12.714) raakte het Frankische rijk in verwarring, waarvan Redbad profiteerde.

Zie: Alg. Gesch. der Ned. I, 259-261.

PIRAMIDE, De. Gedenkteken bij het sluitgat van de afsluitdijk van het Dokkumer Grootdiep (1729).

PISCINA, of lavabo. Nisje - meestal in zuid- of epistelzijde van het koor der middeleeuwse kerk — waarin een wasbekken, dat de priester gebruikte om handen en vaatwerk te reinigen. Door een gat (ook wel twee) liep het water weg. Hier en daar (bijv. Rinsumageest, Westergeest) nog te zien.

PIXIS. Ook: ciborie of hostiedoosje. Kelk met deksel van vaak edel metaal. In de M.E. dienend

voor het bewaren van de ouwels. Het Fr. Museum heeft een zilveren P. uit Jorwerd, z Sacramentshuisje.

PLAAGBEEST. Spookverschijning, vooral in de Wouden. Vaak geschetst als een dier zo groot als een hond of een kalf, met ruige poten, gloeiende ogen en lange oren, waarmee het klapt om de mens te verschrikken. In de N. Wouden is de naam 'klapper' ook bekend.

Soms komt het P. voor als haas, bunzing of kat, of in onbestemde gedaante. Laat zich door de mens dragen tot deze baadt in zijn zweet, slechts te verdrijven door roggebrood en gebed.

Zie: Ned. Volksleven (1953), afl. 2.

PLAATS (Fr.: *pleats*). Hoeve in de betekenis van bedrijfseenheid (boerenwoning met landerijen). Elk van beide wordt ook wel afzonderlijk als P. aangeduid, z Saté.

PLAATS, Folkert Jansz van der, drukker-boekverkoper te Harlingen (1727-68). Zijn zaak, in de 18de eeuw een der belangrijkste van Frl., is tot in de 19de eeuw voortgezet.

PLAATSELIJK BELANG, Vereniging voor (ook: Dorpsbelang). Dorpsvereniging voor het openbaar welzijn.

Stuurt o.m. rekeningen aan het gemeentebestuur (over wegen, straatlantaarns, elektriciteitsvoorziening enz.), zamelt geld in voor een bepaald doel, organiseert voordrachtsavonden, volksfeesten e.d., richt verenigingen met speciaal doel op (bijv. ijsclub, toneelclub, afdeling Groene Kruis of begrafenisvereniging). Deze verenigingen zijn in Frl. algemeen (sommige dorpen hebben er zelfs meer dan één), ook doordat de Fr. gemeenten vele dorpen omvatten, zodat men voor eigen belangen moet opkomen. Onwillekeurig bevordert P.B. de dorpsgemeenschap, z Dorp.

PLAATSNAAMVERSIES. Frl. heeft veel van de, ook elders populaire rijmpjes, waarin streek, dorp, stad of wijk worden gekarakteriseerd.

Oud zijn die op de kwartieren*, als: 'Oostergo het land, Westergo het geld, De Wouden het verstand, De steden het geweld'. Doorgaans zijn de P. Fr. van taal en bevatten ze uitingen van volkshumor, zoals: 'Skingen, ien klok, sawn huzen en in bargehok' (Schingen, een klok, zeven huizen en een varkenshok). Ook komen P. voor, waarin een reeks dorpen, bijv. van Achtkarspelen, wordt behandeld. Aan de P. verwant zijn rijmpjes op dorps- en gemeentewapens. Een 16de-eeuws voorbeeld op een drinkhoorn* in het Fr-, Museum: 'Ffolle koppen met fette soppen ende een hoorn op den hant dat is het wapen van westfrislant'. z Dorpsscheldnamen, Scheldversjes.

Zie: Vr. F. XLIII (1957), 108-115.

PLAATSNAMEN. Spelling. In de Nederlandse spelling der Fr. P. liggen eigenaardige moeilijkheden;

a. *onzekerheid.* Een officiële spelling schijnt niet vast te staan. De lijst in de Prov.* Almanak en die van het Aardrijkskundig Gen. (Leiden 1936) stemmen niet steeds overeen. Zo: Appelsga naast (beter) Appelscha; Boksum naast Boxum; Twijzel naast Twizel; Vinkega naast (beter) Finkega.

b. *verkeerd verstaan:* Idsegabuizen voor Skuzum;

Herbayum voor Healbeam; Opeinde voor De Pein; Uitwellingerga voor Twellingea; Oppenhuizen voor Toppenhuzen.

c. *verkeerd begrijpen:* Zonsmeer (Fr.: *Sanemar*) heeft niet met de *zon* maar met *zand* te maken; Zuurdijk (Fr.: *Sturdyk*) niet met *zuur* maar met *Zuider*; Wijnsloot (Fr.: *Wynsleat*) niet met *wijn*, maar met *wind*; Vensterburen (Fr.: *Finsterbuorren*) niet met *vensters*, maar met *finnen* (weiland).

d. *inconsequentie:* Oenkerk naast Tjerkgaast; Joure (Fr.: *de Jouwer*) naast Hiaure (Fr.: *de lytse Jouwer*); Rauwerd (Fr.: *Raerd*) (Rauwerderhem) naast Raard (Fr.: *Raerd*) (Westdongeradeel). Naast de officiële lijst van Fr. P. (door de Fr. Akademy) is er dringend behoefte aan een officiële Nederlandse lijst, z Toponymie.

Zie: Fr. Plaknamen II, 75-77.

PLAKKATEN. Vóór 1795 benaming van, gewoonlijk op planovellen, afgekondigde wetten en verordeningen, voorzien van een zegel (plaque).

Betreffen in de 16de eeuw vooral maatregelen tegen andersdenkenden (z Inquisitie). Na de val van Robles* werden de P. geschorst, maar de r.k. godsdienst bleef heersen tot de invoering van de Religievrede* (aug. 1578). Nog op 6.1.1580 bevalen de Staten handhaving daarvan, maar na het verraad van Rennenberg* volgde 31.3.1580 het verbod van 'pauselijke ceremoniën' en ontzetting van de hele geestelijkheid uit haar beneficies. De eerste jaren was dit voldoende, maar na de val van Groningen kwamen er weer meer priesters in het land: daarom werden 15.11.1594 de verbodsbepalingen vernieuwd en versterkt met zware boeten; ze zijn o.a. in 1609, '16, '22, '49, '67, '71, '87 herhaald. Uitvoering der P. werd vaak afgekocht; na 1688 verloren ze alle werking. Als het tot hard optreden kwam, was dat in. bijzondere gevallen, vooral tegen de jezuiteten (1708, '20, '76). Behalve tegen de roomsen werden er ook vele P. afgekondigd tegen mennisten, socinianen e.a. De meeste 17de- en 18de-eeuwse P. handelen echter over sociaal-economische kwesties, geven incidentele regelingen enz. De Ged. Staten maakten door de P. hun wil kenbaar. Ditzelfde deden de stadsbesturen. P. van grietenij besturen zijn zeldzaam.

Het Gem. Arch. Lwd. en het R.A. bezitten kostbare verzamelingen oorspronkelijke P. (1522-1850). Vele zijn afgedrukt in G. F. thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg, *Groot Placcaat en Charterboek van Vriesland* (z Charterboek). Ook is er ten Verzameling van Placaten reglementen... zedert... 1748, 20 delen (1796-1810).

Zie: Bijdr. Kerkg. Frl., 70-72, 76-77.

PLANETARIUM (Franeker, E. Eisingastr. 3). Na ca, 1750 zijn in Frl. vele astronomische werktuigen vervaardigd: het P. van de wolkammer E. J. Eisinga* is het meest vermaard, z Wiskundigen.

Eisinga loste hierbij zeer moeilijke reken- en werktuigkundige vraagstukken op en werkte van 1774, toen sommigen de wereldondergang verwachtten (wat hij bestrijden wou), tot 1781. Het P. is gebouwd op de zolderverdieping van Eisinga's woning, terwijl de hemellichamen in het vertrek beneden aan de zoldering te zien zijn.

Zie: P.-boek E. Eisinga (Arnhem 1928).

PLANKSTUK. In Grouw: zelfgemaakte miniatuurzeilscheepjes, waarmee de jongens

wedstrijden houden. Van klompen vervaardigde scheepjes heten 'klompstukken'.

PLANTEN in het volksgeloof, z Plantlore.

PLANTENAMEN, Friese. Sommige plantesoorten bezitten een groot aantal Fr. namen. Vooral akkeronkruiden, ook water- of moerasplanten en planten die de belangstelling van kinderen genieten. Vele van deze namen zijn zeer oud. In de laatste jaren kan men constateren, dat de jonge generatie de oude namen niet meer kent. Allang hebben o.a. J. Botke* en S. E. Wendelaar Bonga* aangedrongen op het vastleggen dezer namen. In 1955 verscheen een uitgebreide verzameling: *Plantenammen yn Fryslân*, door D. Franke en D. T. E. v. d. Ploeg. Enkele jaren eerder een lijst van officiële Fr. namen, vooral ten behoeve van het onderwijs. Het verzamelen van de namen biedt vele moeilijkheden, daar ze op verschillende plaatsen aan totaal verschillende plantesoorten worden gegeven.

PLANTENGA, Feike, koopman (Stiens 13.4.1842-Watergraafsmeer 22.9.1895). Schreef Fr. gedichten in 'Fr. Volksblad*', ten dele gebundeld in: *Gedichten voor de Volkspartij* (1891).

Zie: N.B.W. IV, 1086.

PLANTING, Jan, schilder (Drachten 27.5.1893-nov. 1955). Kreeg enkele wenken van Ids Wiersma*, overigens autodidact. Schilderde en tekende droog-realistisch landschap om Drachten.

PLANTLORE. Kennis van de plant in het volksleven. De Fr. plantnamen hebben behalve voor de dialectstudie ook vaak waarde door hun inhoud. Bijgeloof en volksgeneeskunde* leven erin, die ook overigens nog niet geheel zijn verdwenen.

Zeealsem en gagel heten beide 'fliëkrûd' (vlooiëkruid). Men legt er wel stengels en takjes van tussen het beddegoed tegen de vlooiën. Lavas (Fr.: *lobbestruk*) plantte men voor de ramen van de melkkelder opdat geen heks het karnen zou doen mislukken. Wie valt met een witte waterlelie in de hand (de Fr. waterplant) krijgt onmiddellijk vallende ziekte. Huislook op het dak behoedt tegen de bliksem. In een schrikkeljaar groeien de bonen andersom in de peulen. Ook in Frl. vertelt men dat de vlek op het blad van perzikkruid (Here-Jezusblad) komt, doordat er - onder het kruis op Golgotha - een druppel bloed op viel.

Zie: N. J. Waringa, Fr. P. (1952); D. Franke en D. T. E. v. d. Ploeg, *Plantenammen yn Fryslân* (1955).

PLAN VAN HARMONIE. In 1655 poogde Jan de Witt de partijen in de Republiek bij elkaar te brengen. Willem* Frederik, die luitenant-stadhouder van Overijssel kon worden, werd gewantwoord wegens zijn reis door N.-Holland (1654), zijn contact met Karel II (o.a. te Spa) en zijn betrekkingen met D. v. Ruyven* en J. v. Messen.

De Witt hielp bij de Groninger en Overijsselse woelingen; hij en Willem Frederik leerden elkaar kennen; er kwam toenadering. Willem Frederik wilde graag veldmaarschalk worden. Er kwam weinig van, Johan* Maurits van Nassau werd het; de Fr.

stadhouder voelde zich bedrogen. Ook de Oranjepartij wantrouwde hem nu. In 1657 kreeg Willem Frederik de begeerde functie evenmin.

Zie: N.B.W. I, 1450; II, 908; Rondon de Oldehove (²1952), 162-164.

PLAN-WALDEN, z Wouden-onderzoek.

PLANWEGEN. Wegen voorkomende op rijks-, prov. en tertiaire wegenplannen. Het rijkswegenplan bevat hoofdzakelijk verbindingen voor doorgaand verkeer; in Frl. de wegen van Lwd. naar de Overijsselse grens, naar Groningen, naar Harlingen en de Afsluitdijk, en naar Sneek; voorts rijksweg 43 van de afsluitdijk over Sneek en Drachten naar Groningen en dan de ontworpen weg Lemmer-Joure-Akkrum.

Het prov. wegenplan (vastgesteld door de Staten van iedere prov.) bevat wegen die naast de rijks-P. in de prov. nodig zijn als verbindingen voor doorgaand verkeer. De lengte van het net van prov. P. bedraagt in Frl. 422 km. Het tertiaire wegenplan (lengte 467 km in Frl.) bevat de overige wegen, nodig als verbindingen voor verkeer met motorrijtuigen. De verbetering van de rijks-P. wordt door het rijk gefinancierd, voor de verbetering en het onderhoud van de prov. en tertiaire P. ontvangen de provincies jaarlijks uitkeringen van het rijk. Prov. verordeningen regelen de verdeling dier uitkeringen. In Frl. betalen prov. en wegbeheerder uit eigen middelen ieder 20 pct. van de verbeteringskosten van een prov. of tertiaire planweg, terwijl 60 pct. uit de rijksuitkering komt. → Wegen.

PLATEELBAKKER. Vervaardiger van platen (Fr.: *petiele*), schotels, z Aardewerk, Gleibakker, Petiele.

PLATTE DIJK. Naam voor een dijk, waarvan de verhouding hoogte-aanlegbreedte kleiner is dan normaal bij zeedijken. O.a. naam van afsluitdijk* Dokkumer Grootdiep (1729), waarin de Dokkumer Nieuwe Zijen.

PLEISTOCEEX. Laatste tijdvak der aardgeschiedenis. Omvat ongeveer het laatste miljoen jaren; gekenmerkt door herhaalde uitgestrekte vergletsjering in gebieden die thans geheel of nagenoeg ijsvrij zijn (Alpen, N.W.-Europa, N. Noord-Amerika enz.). Hier was een afwisseling van ijstijden (glacialen) en tussenperiodes (interglacialen). Hierdoor schommelde het zeeniveau: het daalde bij uitbreiding van het landijs en steeg bij wegsmelten van ijskappen en gletsjers. De schommeling belooft ca. 100 m. Het aantal ijstijden staat nog niet vast. In de Alpen van oud naar jong: Günz-, Mindel-, Riss- en Würm-ijstijd. in het Scandinavische gebied van oud naar jong: Eister-, Saaie- en Weichsel-ijstijd. Men neemt aan dat ze corresponderen met Mindel-, Riss- en Würm-ijstijd. In de Saale-Riss-ijstijd bedekte de Scandinavische ijskap de N. helft van Nederland, ongeveer tot de lijn Amsterdam-Nijmegen. In de Elster-ijstijd moet de ijsrand niet ver O. van Nederland hebben gelegen. In de Weichsel-ijstijd liep de ijsrand door Jutland en

ongeveer langs de huidige loop van de Elbe. De keileem- (grondmorene-)afzettingen van de Saaie- (Riss-)ijstijd geven voor N.-Nederland, dus ook voor Frl., een goede grondslag voor indeling van het *P.*: *premorenaal**, ouder dan de grondmorene; *morenaal**; *postmorenaal**, jonger dan de grondmorene. z Bodem, Bodemdaling, Holoceen.

Zie: Leidse Geol. Med. XIV (1948), 257-346; Ts. K.N.A.G., 2de reeks, LXVII (1950), 20-32 ; H. D. M. Burck e.a., Geologischegesch. van Ned. (1956).

PLETTENBERG, Van. Officiersfamilie; in 17de en 18de eeuw verkeerden diverse leden aan het Fr. hof. Rijksbaron (1661), uitgestorven in 1929.

Zie: Stb. I, 286; II, 195; Ned. Adelsboek (1949), 451.

PLINIUS (Caius Plinius Secundus), militair, magistraat (Como 23/24-Stabiae aug. 79). Beschrijft in *Naturalis Historia* het door hem bezochte dagelijks overstromende terpenland der Chauken* in Oostfr.

PLOEG, Van der. Franeker geslacht van grutters en pottenbakkers, dat ca. 1750 de namen v. d. *P.* en Wybrandi aannam. Van de eerste familie waren negen leden mennistenleraar, waarvan zes in Frl.

Zie: Ned. Patr. XVII (1927), 282.

—, **Feike Hiddes van der**, auteur (Franeker 20.3.1736-Dokkum 29.6.1790). Doopsgez. voorganger te Hindeloopen en Dokkum, legt 1787 zijn ambt neer. *P.* was toen al jaren, met H. Groenia, als boekhandelaar en uitgever werkzaam. Men schrijft hem toneelstukjes toe, die gretig gelezen zijn: *De Burkerij of It Boerebedrief* (1774), *De Tankbre Boere Zoon*, naar het Duits (1778), *Het Jonge Lieuws Boosk* (1780) en *De Reis fen Maiche Jaokes* (1778). Vooral het laatste heeft kwaliteiten en is in de 19de eeuw nagevolgd (o.a. door T. H. Halbertsma*).

Zie: Repert., 266; Piebenga (1957), 64.

PLOEG, Douwe Teake Engelbertus van der, leraar (Bergum 28.3.1919-). Onderwijzersopleiding, leraar chr. kweekschool. Kenner van het Fr. planteleven.

Wrk.: (met D. Franke) List fan offisiele Fr. Plantenammen (1951) en Plantenammen yn Fryslân (1955); Dantumadiel (1957). Artikelen in: Het Princehof (Amsterdam 1948) en Baerderadiel (1957), in de tijdschriften De Lev. Nat., Vanellus, B., I.H., Pompebl., Correspondentieblad voor de floristiek, Ornithol. Mitteilungen.

PLOEG, Durk van der, typograaf (Hoogkarspel 6.9. 1930-). Schreef Fr. gedichten (*Lok op eachlingte*, 1958).

PLOEG, Gerben Idses van der, auteur (Menaldum 11.10.1869-Lwd. 10.6.1931). Godsdienstonderwijzer te Bolsward (1894-1924). Ook journalist. Schreef onder pseud. Idsardi chr. romans met sociale strekking, in Frl. spelend.

Zie: I.H. X (1928), 151-153.

PLOEG, Theodorus van der, onderwijzer (Akkrum 4.6.1880-Amsterdam 19.5.1940).

Onderwijzer te Amsterdam, later docent aan het Nutsseminarium voor Pedagogiek aldaar. Schreef (onder pseud. P. v. Utinga) brochure over het onderwijzersberoep, en onder eigen naam een jongensboek (*In Fr. jongestiid*, 1935).

Zie: I.H. (1940), 175-178.

PLOEGER, De. Algemeen weekblad, verscheen te Drachten (1924-26). Radicaal socialistisch.

PLOEGGANG. Aandeel in de meenschar* van zes char*, of: hoeve, die een *P.* in de meenschar heeft. In de laatste betekenis is de *P.* van belang bij het stemrecht*, omdat in 1539 Karel V aan de gebruikers van schotschietende huizen of *P.en* het patronaatsrecht* verleende. z Schot.

Zie: Vr. F. XXXIX 1948), 17-26.

PLOEGH, Eelze, schaker (Siegerswoude 25.2.1896-). Leerde 1926 schaken. Kampioen van Frl. (1934). Boekhoudleraar in Lwd.

PLOEGSMA, Dirk Jacobs, schilder (Lwd. 19.2.1769-21.5.1791). Leerling van M. Accama* en Joh. Verrier*. Vriend van W. B. v. d. Kooi*. Schilderde portretten. Werk in Fr. Museum.

Zie: Cat. 100 j. Fr. Schilderk.; 120ste versl. Fr. Gen. (1948).

PLOOS VAN AMSTEL, Johannes Jacobus Asuerus, predikant (Nieuwer-Amstel 2.11.1835-Reitsum 2.8. 1895). 'Vader Ploos' was o.m. herv. predikant te Reitsum (tweemaal) en Anjum. In Reitsum ging hij met zijn gemeente tot de Doleantie* over. Een der voornaamste leiders. IJverde voor het chr. onderwijs; vele jaren voorzitter van de Bond van Fr. Jongelingsverenigingen.

Zie: Leeuw. Cour. (14.8.1895, afscheidswoord); L. Wagenaar, Een wandel met God (1895); B.W.P.G. I, 160-162.

PLUIMGRAAF. Ambtenaar, voor het eerst aangesteld door de Saksische hertogen. Had toezicht op de zwanejacht* en monopolie van in- en verkoop der zwaneveren (schrijfpen). Aanvankelijk is het ambt aan de meest biedende verpacht, in 1619 aan de houtvester opgedragen. In 1748 werd de stadhouder van Frl. opperhoutvester en *P.* z Jacht.

PLUIMKER, Taeke, geelgieter (Lwd. 1732-82). Vervaardigde o.a. de metalen vorm voor de drukpers van A. Jeltema* te Lwd.

PLUIMVEEHOUDERIJ. In Frl. is economisch slechts de kippenhouderij* van belang. De 'dorpseenden' in enkele dorpen van het Lage Midden bestaan door een soort 'wilde' *P.* (z Eendenknuppelen). Konijnen en postduiven houdt men meest uit liefhebberij (tentoonstellingen, wedvluchten). Economische betekenis hebben de beide kalkoenfokkerijen te Hindeloopen en bij de Lemmer.

PLÜSLIEDE. Nog niet geheel verklaarde vorm van klokkluiden, wel opgevat als middel om de lucht te zuiveren van boze geesten, z Klok.

J. H. Halbertsma* verstond onder *P.* het klokkluiden 'in alle

klokhuizen van Berkoop af tot aan de Groninger wouden toe' op zomervonden. In 1749 noemt men in en om Donkerbroek de tijd van even voor Kerstmis tot Nieuwjaar 'de pluijstijdt', waarin de klokken door de jeugd dagelijks worden getrokken. In het Fr. wordt 'plus' overigens alleen ontkenkend gebruikt: 'it is der net plus' (het is daar niet in orde), z Sint Thomas, Hantsje Plus.

Zie: Heerenv. Koerier (21.12.1951).

PODIUM, Nederlands literair tijdschrift, illegaal ontstaan in Lwd., onder redactie van enkele jongeren. Onderhield eerst ook contact met de Fr. literatuur.

PODZOLPROFIEL (podzol is Russisch: as; het doelt op de kleur van de A-laag). Bodemdoorsnee, gekenmerkt door uitspoeling van materiaal uit de bovenste bodemlaag en inspoeling in de laag daaronder. Afhankelijk van moedermateriaal, klimaat en vegetatie kunnen verschillende elementen verplaatst worden, o.a. klei, ijzer, humus, kalk.

In Frl. worden op de zandgronden heidepodzolen aangetroffen, podzolen ontwikkeld ondereen heidevegetatie, die sterk verzurende en uitlogende invloed op de bodem heeft. Ook komen podzolen voor, gevormd onder een bosvegetatie. De zgn. bruine woudzandgronden zijn meest onder een bosvegetatie gevormd bij gunstiger waterhuishouding.

Bij het heidepodzol kunnen de volgende lagen of horizonten onderscheiden worden van boven naar beneden: Ao, A, B, C.

Ao is de laag met organische stofverrijking door het afsterven van plantdelen (strooisellaag).

A is de laag waar de uitspoeling of uitloging plaatsvindt, de loodzandlaag (Fr.: *skiersân*. grijszand). Deze laag is voor de landbouw meestal storend.

B is de laag niet de grootste inspoeling of accumulatie en heet wel humuoerbank of koffiezandlaag. Als de B-laag verkit is, spreekt men in Frl. van felst*.

C is het onveranderde moedermateriaal. De podzolen in Frl. behoren tot de humuspodzolen, d.w.z. het ingespoelde materiaal in de B-laag is meest humus. Dit type podzol is gebonden aan de arme zandgronden.

Bij de bodemkartering in de Fr. Wouden is onderscheid gemaakt tussen hoge, middelhoge en lage heidepodzolen. Deze indeling berust op de diepte van het onderliggende keileem en de daarmee verband houdende waterhuishouding. Op de hoge en middelhoge heidepodzolen groeit overwegend struikheide, op de lage heidepodzolen overheerst dopheide. Wegens de grote invloed van de vegetatie op het P. noemt men het ook vegetatieprofiel.

Zie: Boor en Spade V, VII en IX.

POELMAN, Huibert Arie, archivaris (Zoeterwoude 10.11.1871—Groningen 3.4.1933). Rijksarchivaris in Frl. (1923-24), daarna in Groningen en Drente. Schreef artikelen over Fr. geschiedenis, ijverde voor terugkeer naar Frl. van de Oudfr. handschriften van Von Richthofen*.

Zie: Groningsche V.A. (1934), 87-92; Repert., 119.

POEP, z Fijndoekspoep, Hannekemaaiër,

Lapkepoep, Vreemde bevolkingselementen.

POEPEDOBBE. Staatsnatuurmonument (7,5 ha), deel van de boswachterij 'Bakkeveen', in het Mande-veld O. van Bakkeveen.

De dobbe*, wrsch. een pingo-restant uit het Würmglaciaal, is omgeven door een strook heide, waarop de plantengemeenschap van de dopheide goed is ontwikkeld. Hier omheen naaldhoutbos. De heideplas, toevluchtsoord voor waterwild (o. a. wilde eend en wintertaling), is ornithologisch van betekenis.

POEPEKRUIS. Kruis in de berm van de weg uitgegraven, voorheen o.m. bij Eestrum, Hardegarijp, Bakkeveen, waar volgens de overlevering een 'poep' vermoord zou zijn. Het P. aan de Harstewei bij Eestrum werd tot voor kort geregeld onderhouden.

POEPJES. Hardrijdersfamilie van Delfstrahuizen. Sedert ca. 1900 wonnen de broers Arend, Hans, Jacob en Lyckle samen honderden prijzen op de korte baan. Arend en Jacob waren de bekendste.

POFKE. Bolrond klein gebak. Meest: *krintepofke* (krentenbolletje).

POLDER. Als het water binnen een gebied is afgesloten van dat van buiten, en de waterstand geregeld kan worden, noemt men het gebied een P. Of bekading nodig is, hangt af van de hoogteligging van het P.-land aan de omtrek; of de waterstand kunstmatig geregeld moet worden, hangt af van het gewenste P.-peil.

Polderheer. Oude naam voor wie, gemachtigd bij concessie van het Hof van Frl., overging tot het oprichten van een P.

POLDER VAN OOST- EN WESTDONGERADEEL, z Oostdongeradeel en Westdongeradeel. Voor het wapen -s-Boezemwaterschap.

POLDIJK. Zeedijk van de Bildtpollen tussen Zwarte Haan en Noorderleegsdijk. Er is een W. en O. deel (aangelegd resp. 1715 en 1754). Doorbraken 1717, 1825.

POLITIEKE BELANGSTELLING. De *P.b.* in Frl. is wrsch. ook in deze eeuw groter dan in sommige andere agrarische gebieden. Een enquête over wat men leest in en vasthoudt van de krant bijv., zou interessant zijn. Vast staat wel, dat de *P.b.* in de 19de eeuw feller was. Deze is echter niet te isoleren van andere interessen: de verlichting had mensen meegesleept, het Réveil* later ook. Beide geestesstromingen hadden consequenties voor de gemeenschap, dus voor de politiek. Zowel liberalisme als (later) socialisme hangen samen met het eerste, de rechtse groeperingen met het tweede.

Bekend is de Fr. geestdrift voor 'het beginsel' en Kuypers woord tot Colijn, die in Frl. spreken ging: 'Spreek maar over het beginsel, dan krijg je de Friezen mee!' Schijnbaar in strijd hiermee is de neiging tot persoonsverering. Merkwaardigerwijs betreft deze echter juist mensen, in wie men (terecht of ten onrechte) een beginsel gepersonifieerd ziet: Domela Nieuwenhuis, Troelstra, Kuypers, Talma, Kies. Juist in Frl.

sloegen door allerlei oorzaken de landbouwerisissen* harder toe dan elders en openden de ogen voor de noodzaak van politiek, terwijl de nood er een levenszaak van maakte. Ten slotte bevorderde overal het districtenkiefstelsel de *P.b.* en sloot in Frl. bijzonder aan bij de autonome Fr. geschiedenis.

Ook in Frl. is de *P.b.* gaan tanen door oorzaken, die elders evenzo werkten: het veranderde kiefstelsel, het verminderen van de beginselpolitiek ten gunste van economisch specialisme, de civilisatie, die meer verbreedt (en vervlakt) dan verdiept.

POLITIEKE BLADEN. Tot ca. 1850 heeft de neutrale 'Leeuwarder* Cour.' een monopoliepositie in Frl. De opheffing van het dagbladzegel en het ontwakend politiek besef brengen daarna verschillende streek- en ook *P.b.* Men kan onderscheiden: de liberaal-vrijzinnige, de socialistische, de r.k., de antirevolutionaire, de chr.-hist. pers.

De vrijzinnige en liberale bladen zijn bet oudst: de 'Provinciale Fr. Courant' (1842-81) en de 'Fr. Courant' (1862-1919). Streekbladen met vrijzinnige inslag: 'Het Nieuw Advertentieblad' (1874), sedert 1901 'Nieuwsblad*' van Frl. ('de Hepkema'), tot 1951, het weekblad voor het kanton Bergum (1875), waaraan de naam van T. G. v. d. Meulen* is verbonden, 'Oostergo' te Dokkum, de 'Drachtster Courant', de 'Bolswarder Courant'. In deze eeuw heeft men het nog eens geprobeerd met 'Vrij Frl.'. Voor een liberaal blad was er naast de liberale 'Leeuw. Cour.' en de vele vrijzinnige Streekbladen geen plaats.

Bij de niet-liberalen stond de zaak anders. Er kwam op den duur een bloeiende socialistische pers: 'Fr. Volksblad*' van O.Stellingwerf* (1876-99), 'De Klok*' van G. L. v. d. Zwaag*, 'De Blijde* Wereld', een nieuw Fr. Volksblad. Momenteel leest een groot deel van het Fr. volk, ook van het socialistische Fr. volk, de 'Leeuw. Cour.' of de 'Fr. Koerier', en de Fr. editie van 'Het Vrije Volk'. De r.k. pers kon uiteraard niet tot bloei komen. 'Ons* Noorden' is een noodlijdend orgaan. Voor de antirevolutionairen en christelijk-historischen (voor zover deze een speciaal orgaan wensen) werd het 'Fr. Dagblad' de krant. Sedert ca. 1850 zijn er vele organen geweest die het op den duur moesten afleggen. Te noemen zijn 'Kerkelijk Weekblad', 'Banier*', 'Het Vaandel', 'De Getuige', 'Het Noorden', 'De Vrije* Fries'. z. Christelijke Dagblad Pers, Pers, Socialistische bladen.

POLITIEKE VERHOUDINGEN. De partijen die in Frl. optreden, zijn in volgorde van grootte: P.v.d.A.; A.R.P.; C.H.U.; V.V.D.; K.V.P.; C.P.N.; G.P.V. en S.G.P. De stemmenverhoudingen van 1952-58 zijn weergegeven in bovenstaande tabel. De cijfers leren, dat de verhoudingen vrij stationair zijn. Bij de P.v.d.A. is er enige schommeling, bij de C.P.N. een geleidelijke achteruitgang, bij de V.V.D. klaarblijkelijk een vooruitgang.

De P.v.d.A. vindt de aanhang vooral in de strook, die van N.W. naar Z.O. door Frl. loopt (ook op

Terschelling en Vlieland), de A.R.P. is vooral sterk in het noordoosten, de C.H.U. vooral in het zuidwesten, de C.P.N. heeft in het zuidoosten nog de meeste aanhang. De V.V.D. heeft evenals de K.V.P. enkele centra met opvallend groot aantal stemmen, z. Anti-revolutionaire Partij, Christelijk-Historische Unie, Christen-Democratische Unie, Communistische Partij, Katholieke Volkspartij, Partij van de Arbeid, Volkspartij voor Vrijheid en Democratie.

POLITYCKE KUYPER, De, Anoniem boekje (Lwd. 1647). Beschrijft de wijdverbreide praktijk van de kuiperij* en de aan een kuiper te stellen eisen. Als schrijver zijn gedoodverfd: Bernard Alting*, Cl. Fonteyne* en P. Baerdts*. z. Oligarchie, Reglement reformatoir, Stemrecht.

Zie: Leeuw. Cour. (30.5.1951).

POLITYCKE VERRE-KYKER, De. Spectatoriaal geschrift (Lwd. 1756, bij A. Ferwerda*), in vijf nummers verschenen.

POLL, Dirk van der, jezuïet (Hedel 10.4.1652-Den Haag 19.11.1691). Missionaris te Harlingen (1685-87); gevangengenomen, voor eeuwig verbannen.

Zie: N.B.W. II, 1114.

POLLE (Fr.: p \hat{o} lle). Meest door water omgeven stukje grond of erf waarop zich enkele eenvoudige woningen bevinden.

P. komt ook voor in de betekenis van kwelder*, bijv. de Bildtpollen (buitendijks), de Boerepollen in Ferwerderadeel, bij Harlingen (in zee) de Pollendam. Verder bij Rotsterhaule de Pollebrug, bij Akkrum de Polslot. Ook: afzonderlijk plekje grond, vaak iets hoger dan de omgeving. J. Visser*-Bakker schreef *De P \hat{o} llebern* (1938).

POLLEMA, Bokke Reinder Simons, journalist (Makkum 2.6.1883—IJlst 21.9.1948). Schreef onder pseud. Bokke Simens in Fr. tijdschriften, gaf verzen en novellen uit, waarin onbevredigd-zijn spreekt.

Wrk.: It draeimounlefamke (1924); Lok en lijen (1935).

Zie: Leeuw. Cour. (23.9.1948).

POLLEMA, Rommert, jurist (Nijland 19.4.1890-). Promoveerde (1914) aan de V.U. te Amsterdam. Advocaat en procureur te Lwd., lid Eerste Kamer (C.H.U.) sedert 1928.

POLLENANALYSE. Tak van de paleobotanie, die zich bezighoudt met fossiel stuifmeel ('pollen') van windbloeiërs en met fossiele sporen gevonden in fijnkorrelige sedimenten (klei) en in organische sedimenten (veen).

Als de bodemafzetting doorgaat, komt dus iedere zomer de pollenregen iets hoger terecht; de polleninhoud uit een bepaald laagje weerspiegelt de plantengroei der omgeving in de tijd toen dat laagje gevormd werd (natuurlijk produceren niet alle planten evenveel stuifmeel).

Gaat men nu van een profiel bijv. om de 10 cm de (kwantitatieve) samenstelling van de polleninhoud na, dan ontstaat een beeld (pollendiagram) van de wijzigingen in de

pollenneerslag op die plaats in de loop van de tijd, doordat het milieu in de bredere omgeving vooral ook het klimaat veranderde. Ook stelt de *P.* ons in staat iets te zeggen over de ouderdom van bepaalde afzettingen. Dit is vooral van belang als andere fossielen ontbreken of niet worden aangetroffen (boringen!). De indeling van Pleistoceen* en Holoceen* berust voor een belangrijk deel op de *P.* In Fr. zijn de laatste jaren vele veenmonsters pollenanalytisch onderzocht.

Zie: W. v. Zeist, *Pollenanalytical investigations in the northern Netherlands* (1955).

POLLIUS, Magdalena, dichteres, gehuwd met R. B. Reen (te Huizum, 1728-53). Haar *Stigtelyfte mengeldichten* (1746) van belang.

Zie: Wumkes, *Paden I*, 411-418.

POLSSPRINGEN. Het springen met de pols is in het waterrijke Fr. heel oud. Bij de jacht en ook bij de oorlogvoering werd de pols gebruikt. Een eierenzoeker zonder pols is ondenkbaar. → Eierzoeken.

In de 16de- en 17de-eeuwse bronnen wordt de springstok ('verrejaagher') herhaaldelijk genoemd. Als de kinderen 'ljepe' (met of zonder de pols springen), is het voorjaar gekomen. Wie een nat pak heeft, wordt onder gezang door de anderen thuisgebracht. Nog steeds kent men verschillende vormen (o.a. 'stilstantsje', 'drobbelje', 'kultsjebrekke', 'mei de boereplop', 'sweltsjetippe', 'swannemelke'). De laatste jaren worden wedstrijden in *P.* gehouden.

Zie: LH. XXXIII (1955), 73-74.

POLSTRA, Thijs, toneelschrijver (Oude-Bildtzijl (27.2.1905-)). Tweetalige stukken (Bildts en Fr.) met sociale strekking.

Wrk.: (o.a.) *It leit net oan'e oerfloed* (1947).

POMP, *a.* instrument dat water omhoogbrengt; *b.* houten duiker onder een weg of dam (bijv. Kollumer-*P.*); *c.* stoot, bijv. in 'pompe', een bepaalde vorm van knikkeren; *d.* gestampte aardappels.

POMPEBLËDDEN. Bladeren van de waterlelie. De zeven rode *P.* in de Fr. vlag worden gezien als herinnering aan de zeven Fr. zeelanden*; ook de blokjes in het Fr. wapen zouden oorspronkelijk *P.* geweest zijn. z Vlag en wapen.

POMPEBLËDDEN, De. Tijdschrift ter bevordering van de studie en de taalzuiverheid van het Fr. Verschijnt sedert 1928. Nu met de ondertitel 'Tydskrift foar ûnderwiis en Fr. stûdzje', vooral voor het onderwijs bedoeld. *P.* helpt mee het Fr. idioom zuiver te bewaren.

PON, Gerhardus du, schilder (De Blesse?-Lwd. 1777). Burger van Lwd. (1773). Schoorsteenstukken, behangsels enz., o.a. voor het stadhuis te Lwd.

Zie: Gedenk. Lwd. 1435-1935 (1935), 162-163.

PONDEMAAT (Fr.: *pounsmiet*). Op de klei en in de Lage* Midden de gebruikelijke landmaat, sinds 1813 uniform gesteld op 36,74363358816 are.

Voordien was er enige variatie naar de streek (en soms naar het dorp), zodat men dikwijls aangaf welke *P.* bedoeld werd, bijv.:

'X ponsmaten nae Oesterwerme roede oft XII nae Hemstera roede'. Dit duidt meteen het verband niet de vierkante roede* aan: de *P.* was 240 vierkante roe de, maar het wisselde met de plaatselijke roe de. Het meest gebruikelijke was op den duur de *P.* naar de koningsroede*. z Landmaten, Maten en gewichten.

Zie: O. Postma, Fr. Kleihoeve (1934), 15 e.v.

PONDKOEK. Platte, ovale koek met weinig boter en met speculaaskruiden, soort goedkoop speculaas. Alleen op Terschelling. De naam slaat niet op het gewicht.

PONGHALDER. Eigenlijk beurshouder. Fr. woord voor penningmeester. Ook: *skathalder* (schathouder).

PONTES LONGI, z Knuppelwegen.

POON (Fr.: *knoarhoanne*). Zeevis. Van de Rode - *P.* komen jonge dieren in de Waddenzee voor.

POORT. Vele boerderijen hebben vroeger een *P.* of *P.en* gehad, die toegang tot het erf gaven. Om dit erf was vaak een dubbele gracht. De boerderijen werden *P.*-plaatsen (Fr.: *poartepleatsen*) genoemd. Enkele resten zijn er nog: de *P.* van Liauckamastate (Sexbierum), Groot-Deersum (Achlum), Uniastate (Beers), Jongemastate (Rauwerd), Sjuxmastate (Waaksens Westdongeradeel). Te noemen valt ook de *P.* van het Poptaslot (Marsum). z Boerderij, (Rondom de boerderij), Singel.

POORT, Aldert Jacobs van der, schilder (Dokkum 24.11.1771—Lwd. 13.3.1807). Leerling van Jacob Bonga*, H. W. Beekkerk* en W. B. v. d. Kooi*. Verbleef enige jaren te Leer (Oostfrl.). Behangsels, portret, landschap. Werk in Fr. Museum.

Zie: Eekhoff, *Kunstverz.* (1875), 88,127, 314; Cat. 100 j. Fr. Schilder-k.: LH. XXX (1952), 47-49.

POORTEZIJL (EN). Keersluis, later schutsluis te Sneek in de Scherhemsterdijk. Ook Potterzijl of Harmen Oegerzijl. In 1841 zijn de deuren eruit genomen; thans gedempt.

Zie: Binnendijken en Slipepdijken I, 332-335.

POORTINGA, Ype, wetenschappelijk ambtenaar Fr. Akademy (Rinsumageest 28.5.1910-). Na studie Duits te Groningen in 1940 gepromoveerd op Fr. dissertatie *It Fr. Folkstoaniel 1860-1930*. Publiceerde (naast werk in tijdschriften): gedichten (*Sinneblink*, 1941); een novelle (*Noedlik doel*, 1938); verhalen (*De grize oer de grouwe*, 1958, met G. Jonkman* en M. Sikkema*); een roman', *EIbrich*, 2 delen, 1947, 1949, Gysbert Japicxprijs 1950, in Nederlandse vertaling 1951); een zangspeltekst (*De Jonkerboer*, 1946. muziek P. Folkertsma); tekst Halbertsma-declamatorium (muziek A. Salten); vele toneelstukken (o.a. *De sûnde fen Haitze Holwerda*, naar U. v. Houten, 1942, 1946, en enkele in samenwerking met B. v. d. Veen*); didactisch en wetenschappelijk werk (o.a. *Fr. Wurdboek*, 2 delen, 1952, 1956, met H. S. Buwalda* en G. A. G. Meerburg*). Kenner van het 19de-eeuwse volksleven.

Zie: Tsj. (1949), 381-382; (1950) 337-339; Oer de skied fan't

hjoed (1950); A. S. Wadman, *Krit. Konfoai* (1951), 57-65; Piebenga (1957), 265-266, 276; *Reg. Leeuw. Cour.*, 20; *Repert.*, 120.

POORTVLIET, Mathias, abt van Bloemkamp* (1461-87). Type van de vrome kloosteroverste. Overleed 24.3.1502 in Nijeklooster* te Scharnegoutum.

Zie: N.B.W. IV, 1091.

POOTAARDAPPELEN. Bij produktie, handel en export van *P.* (30 pct. van de Nederlandse) neemt Frl. naar kwaliteit en kwantiteit een eerste plaats in. De export was 1952-56 jaarlijks ca. 250000 t, ter waarde van 57 miljoen, behandeld in ca. 90 sorteerinrichtingen.

In Frl. is Het Bildt het centrum. Daar is het pionierswerk in deze branche verricht (ca. 1900-10). Kenmerkend zijn hier ook de vele *eigen* sorteerinrichtingen der exporteurs (buiten Het Bildt vooral te Berlikum). De *P.*-teelt heeft ook verder vooral op de klei plaats (de beperkte teelt in Gaasterland had na W.O. II een korte opleving). Reeds tegen 1900 richtte de vraag naar gezond pootgoed in de andere provincies zich op Frl. De handelswaarde steeg door de keuring te velde (1908, in Nederland algemeen 1914), die een zekere kwaliteitsgarantie gaf (certificaat). Nadat 1919 naast de keuring vanwege de Fr. Mij. van Landbouw een tweede werd ingesteld binnen het landelijke K.I.Z. (Keuringsinstituut voor zaaizaad, zaaigraan en *P.*) en daarna ook veilingen begonnen te keuren, kwam 1932 tot stand De Ver. Ned. Alg. Keuringsdienst (N.A.K.), na 1941 een stichting; deze overkoepelde voortaan de zelfstandige gewestelijke keuringsorganisaties. Tevens kwam 1932 de 'P.-wet'. De Ver. 'Fr. Zaaizaad- en pootgoedbelangen' (1953) heeft een democratischer keuringspraktijk bevorderd.

Eerst werd alleen te velde gekeurd op stand, onkruid, zuiverheid. De ontdekking van de krulziekte (1920) als oorzaak van het degenereren der rassen richtte de aandacht op de virusziekten (bladrol, mozaïek, y-virus enz.), die nu de classificering sterk bepalen. Het overbrengen van virusziekten door bladluis bestreed men door vroege rooi (na 1934 voor klasse A verplicht), later door trekken of doodspuiten van het loof. Toch nam het aantal afwijkende planten (o.a. x-virus) toe, wat 1947 leidde tot gereguleerde stamselectie: uit één plant teelt men afzonderlijk voort op door de N. A. K. erkende selectiebedrijven (waarvan ca. 50 pct. in Frl.). Drie of vier jaar vermeerderde stammen kunnen in klasse S goedgekeurd worden. Nateelt van S-P. kan SE geven. Klasse S en SE zijn voor de *binnenlandse P.*-voorziening. Verdere nateelt van SE-P. kan in klasse E, A, B of C goedgekeurd worden, maar hoogstens tweemaal E en tweemaal A op hetzelfde bedrijf. Behalve te velde worden de *P.* 'op partij' gekeurd, en bij goedkeuring gegarandeerd door een certificaat in de zak en een loodje (plombe) eraan. In Frl. zijn 1955-56 100 miljoen kg *P.* geplombeerd (Nederland 354 miljoen kg).

De meeste aardappels op de klei worden gekeurd. De afzet geschiedt coöperatief of particulier, vaak

door tussenkomst van een commissionair. In Berlikum en Beetgumermolen komen ook *P.*, aan de veiling (Berlikum 1956 ca. 3 miljoen kg, waarde f 500000). Export over de hele wereld, o.a. naar Frankrijk, België (vaak per binnenschip), Italië, Spanje, N.Afrika, Brazilië.

Tot ca. 1929 pootte men op 2,4 m brede akkers niet de pootboor of pootstok. In de jaren 30 kwam de, beter te mechaniseren, 'ruggenbouw'. Machinaal poten werd eerst geremd doordat de keuring een regelmatig gewas eist. Als men met de hand poot, met de spruiten naar boven, lukt dit eerder. Het rooien is snel gemechaniseerd door de 'lichter'. Thans wordt meest machinaal gepoot en geroid. De lichter is vervangen door de voorraadlichter, die de met de hand te rapen aardappels in stroken op het land legt, en zelfs door de zakken-rooier (aardappels direct in de zak geroid). De glazen, poterbewaarplaatsen, -hokken, vervangt men wel door ruimten waar buitenlucht doorheen geblazen kan worden (buitenluchtkoeling). z Aardappel, Keuringsdienst. W., R.

Zie: J. D. Bekius, Aardappelteelt (Doetinchem z.j.); K. Haakma, Ierdappelsykten, -seleksje en -keuring (1946).

POPBISJEN. Kraamvisite. z Geboorte.

POPMA, Jentsje, schilder, glazenier, beeldhouwer (Zwolle 30.9.1921-). Sinds 1930 te Lwd. Opleiding Ac. van Beeldende Kunsten Rotterdam en Rijksac. van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Kerst vrij schilder, later meer beoefenaar monumentale kunsten, z Monumenten.

POPMA, Van. Hoofdellingengeslacht op Terschelling, Weidum en IJlst. In de 17de eeuw enkele subalterne officieren. Uitgestorven 1741.

Zie: Stb. I, 288; II, 195; *Ned. Leeuw* (1884), 40, 41.

—, **Ausonius (Easge) van**, classicus (IJlst?-1621). Muntte niet zijn broers Cyprianus, Renicus en Titus uit in geleerdheid. Schreef vele werken op het gebied der klassieke oudheid.

Zie: v. d. Aa XV, 419-420.

POPMA VAN OEVERING, Rynoldus, musicus (Warga gedoopt 6.1.1692—Lwd. apr. 1782?). Te oordelen naar zijn composities een bekwaam musicus. Het 'Muller'-orgel in de Grote Kerk is gebouwd, terwijl hij organist was. Ook klokkenist.

Wrk.: *Zes Suittes* voor 't clavier (ca. 1710), opgedragen aan Maria Louise; *Psalmboek* met harmonisaties.

Zie: A. Komter-Kuipers, *De muzyk yn Fryslân oant 1800* (1935); H. Brandts Buys, *Biographische notities bij de heruitgave van de 'Suittes'* (Harmonia-uitgave).

POPPEES, Eelkje, dichteres (Lemmer 9.2.1791—Lwd. 28.9.1828). *Bundel: Eerstelingen aan mijn vaderland* (1814). Huwde C. P. E. Robidé v. d. Aa*.

Zie: v. d. Aa XV, 422.

POPPESTIEN. Kindersteen. Zwerfblok te Bergum, waar de moeders de kleine kinderen onder vandaan halen, naar men in de omtrek zegt. In de vorige eeuw verplaatst.

In Bergum is een lied van H. Bulthuis* populair, dat verhaalt hoe de *P.* zich even opricht, als 'de

loden haan kraait', zodat de moeder de kleine kan grijpen. z Kinderboom, Wouden (Volkskunde).

POPPING, Hendrik Jan, boekhandelaar-drukker (Oosterwolde 23.4.1885—10.8.1950). Volgte zijn vader J. H. P. op als uitgever van 'De Ooststellingwerper', erfde ook diens belangstelling voor de prehistorie. Publiceerde vele artikelen en verwerkte zijn ideeën (meer en meer in nieuwheidense, nationaal-socialistische richting) in jongensboeken en romans. Deed op wetenschappelijk gebied in het zuidoosten pionierswerk.

Wrk.: De bewoning van Frl. in voorhist. tijd (1932); Praehistorie in een veengebied (1035); Stellingwerf (1940); Markward Portenga (1942; in het Fr.: *Vrijdom wie de heechste wet* 1956); Onze voorhistorie (1952); De rendierjagers (1955); Sieger de Bronsman (1956); De vluchteling (1957); De wilde jager (1957).
Zie: Repert., 120.

POPPING, Jan Hendriks, boekhandelaar-drukker (Oosterwolde 1852-1927). Eerst wolhandelaar en -verver, later uitgever van 'De Ooststellingwerper'. Had grote belangstelling voor de geschiedenis der Stellingwerven.

Wrk.: Schetsen uit Frl. (1892); Ooststellingwerf, Oudheidkundige aantekeningen (1903); Uut het leven, toneelstuk in dialect (1918); Gesch. aantekeningen over de Stellingwerven en omstreken (1920).

POPPINGA, Tarquinius, theoloog. Predikant van Pietersbierum (1672-89), nam daar vrijwillig ontslag om afzetting te voorkomen. Was gehaat omdat hij collega's van kuiperij* had beschuldigd.

Had in zijn *Raad des Vredes* ketterse meningen verkondigd. Laatste in Frl. afgezette predikant. Zijn eerste vrouw had een voorspook. z Foartsjirmerij.

Zie: Cuperus, *Kerkelijk leven* I, 46, 50, 152, 175-178, 198, 203, 235.

POPPINGAWIER (Fr.: *Poppenwier*, uit familienaam en wier*). Terpdorp in Rauwerderhem in de 'Legean'* (238 inw.). Herv. en doopsgez. kerk. Veeteelt. K. van P. Engwird*, in de late M.E. een klooster der 'grauwe begijnen'.

Zie: Hepkema *Memories*, 229; Reg. Leeuw. Cour., 56; Repert., 206.

Poppingawierster korfballen. Spel dat in P. schijnt te zijn ontstaan. Kan door jong en oud worden beoefend. Gespeeld op een veld met 24 vakken van 4 bij 4 m, door twee twaalfballen. De korf is dicht. In de 'Legean' een geliefd spel.

Zie: Leeuw. Cour. (30.7.1957).

POPPIUS, Menso, ca. 1560 predikant. Oorspronkelijk pastoor te Oosterzee; vluchtte 1543 naar Oostfrl., werd daar te Manslagt predikant. Kwam 1559 terug. Vurig calvinist, pleiter voor strenge tucht.

Zie: N.B.W. X, 751 (met literatuur); Repert., 267.

POPPO, z Bubo.

POPTA, Harlings koopmansgeslacht, afstammend van Tjebbe P. De naam P. werd gevoerd door zijn

zoons en hun 1700 te Harlingen en Amsterdam uitgestorven takken en door het nageslacht van zijn dochter Lutske (1576-1659/63) bij Jacob Hendricksz, waaruit de advocaat Henricus P. Het zgn. Struiving*poortje op de Nieuwestad te Lwd. bij zijn woning draagt nog zijn wapen.

Zie: J. E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* (1903); Ned. Leeuw (1928).

—, **Henricus**, jurist (Lwd. 3.5.1635-7.11.1712). Door zijn grote advocatenpraktijk zeer rijk. Kocht He-ringastate te Marsum (1687). Stichtte hierbij het P.-gasthuis voor oude vrouwen (geopend 1713).

Zie: A.W. Weissman, *Het gasthuis van dr. P. en Heringastate* (1912).

Popta-schat. Collectie zilver behorend aan het P.-slot en tentoongesteld in het Fr. Museum te Lwd. Aangenomen mag worden, na lange onzekerheid, dat Rintie* Jans (sinds 1646 meester te Lwd.) de vervaardiger is. Het grote bekken en het lampet (met jaarletter 1671), de kleinere schotel en kaarsesnuit zijn voorzien van hetzelfde meesterteken* (beker). De stijl der stukken doet denken aan het werk van de Amsterdamse meester J. Lutma. De voorstellingen op de grote schotel zijn ontleend aan prenten van H. Goltzius. → *Zilvermedwedwerk*.

Zie: Nav. 60 (1911), 533-548; *Oude kunst* (1929/30), 184-191; Vr. F. XXXIX (1948), 9-14.

Popta-slot of Heringastate te Marsum. Gesticht tussen 1500-25 door de Heringa's; ingrijpend verbouwd (1631); aangekocht door H. P. (1687); door deze 1712 vermaakt aan het Vrouwengasthuis of P.-gasthuis (gebouwd 1711-13).

Het slot werd 1906-08 geheel gerestaureerd en grotendeels herbouwd door J. F. L. Frowein. Torens met ui- of peervormige bekroning. Poortgebouw met wapens. Binnenhuisarchitectuur merkwaardig: zeldzame betimmeringen, mooie mantels; geeft een beeld van het leven van de 17de-eeuwse landadel.

Zie: A. W. Weissman, *Het gasthuis van dr. P. en Heringastate* (1912); Repert., 201-202.

POPULIER. Sedert 1945 ook in Frl. overal op vrij grote schaal aangeplant. Groeit snel. De P., die hout voor klompen levert, kwam vroeger slechts hier en daar in het oosten van de prov. voor. De P. is meest vervanger van de iep en bepaalt al meer dan voorheen het Fr. landschap. Naast de 'Canada-P.' komt in hakhoutbossen en -wallen op het zand ook de ratel-P. voor.

PORSELEINHOEN. Rietvogel. Schaarse broedvogel.

PORTE, Anne, naaldkunstenares (Oude Leije 28.11.1902-). Woont te Oudebildtziyl. Opleiding: tekenlessen van Hein Frounen, School voor Tekeneren te Amsterdam, les in gobelinteknik van mevrouw Van Loghem. Verpleegster, dan verbonden aan de Rijksgebouwendienst, o.a. voor herstel gobelins Huis ten Bosch. Gobelin, wandkleden, borduren, schilderen (portret en

landschap).

Zie: Scheppend Ambacht (juni 1956).

PORTIER, Pieter Idserdts, tekenaar (Franeker 1698-29.4.1781). Stadspoortwachter te Franeker, prov. landschaptkenaar aan de Franeker Hogeschool (2.3. 1744), tegelschilder en tekenaar van topografie, zeegezichten en kaarten. Werk in Fr. Museum (topografische atlas).

Zie: I.H. VII (1925), 462; Eekhoff, Kunstverz., 99, 192, 310; Leeuw. Cour. (30.12.1950).

POS (Fr.: *snotterpoask*, *snotterigepoask*). Zoetwatervis, die ook in zwak brak water voorkomt en tot de familie der baarzen behoort. In de Fr. wateren zeer algemeen. Na de afsluiting ontwikkelde deze soort zich in het IJselmeer een tijdlang zo sterk, dat men van een hinderlijk 'visonkruid' sprak.

POST. Oude naam voor kleine brug. Te Bolsward in gebruik voor overbruggingen van de binnengracht, de Drie *P.en*. Te Lwd. 1466 al 'by de *P.* in die Haga-streta'. In Smallingerland de *P.*-laan. Tussen Beetsterzwaag en Wynjeterp de *P.en* of *P.*-brug. Ook Buitenpost, Lutjepost. z Brug.

Zie: Moerman, 185.

POST, Harmen, boekdrukker (Deventer?-Lwd. ca. 1800). Werkzaam 1781-1800. Ook zelf auteur.

Zie: N.B.W. X, 755.

POST, Piet, musicus (Amsterdam 8.4.1919-). Cantororganist Grote Kerk te Lwd.; leidt jaarlijks Bachs Mattheus- en Johannes-Passies. Bekend organist (concerten, orgel improvisaties, radio, grammofoon). componeert voor orgel, koor, strijkorkest, z Bach-cultuur.

Zie: Orkestnieuws Fr. Orkest (febr. 1956).

POST, Pieter, onderwijsspecialist (Weesp 1.1.1893-). Bestudeerde in Indië het probleem der tweetaligheid*. Sedert 1954 directeur Nutsseminarium voor pedagogiek Amsterdam. Schreef over het taalonderwijs in Frl. z Scholen, Friese.

Zie: Bilinguïsme in Nederland (1949); Med. Nutsseminarium, 49, 52, 53, 54.

POST-BEUCKENS, Lipkje, onderwijzeres (Sondel 15. 2.1908-). Woont te Veenwouden.

Schreef (meest onder pseud. Ypk fan der Fear) schetsen: *Ûtskot* (1943); de noveile *Ik en menhear* (1952); de historische romans *Ta Him dyn bigearte* (1949, ²1957), *De Breugeman komt* (1953, Nederlandse vertaling 1957); folklore en streekgeschiedenis: *Land en volk van Gaast en Klif* (1947); kinderlectuur: o.a. *Puppe en Poppe* (1948); vertalingen naar Wilh. Siefkes: *It wurdt skielk wer simmer* (1954); museumgidsen en werk voor toneel: *Noch trije dagen* (1956); poëzie in tijdschriften onder pseud. Ella Wassenaer.

Zie: A. S. Wadman, Krit. Konfoai (1951), 118-126; Tsj. (1952), 182-184; (1954) 164-168; Piebenga (1957), 276-277.

POSTELEIN (Fr.: *poslein*). In Frl. weinig gekweekte groente. Soms verwilderd. Winter-*P.*, plaatselijk veel in boomkwekerijen (Bergum). Ook

op de eilanden. Zee-*P.*, in duinen en soms aan de kust.

POSTHOORN. Herbergnaam o.a. te Lwd. en Dokkum. Herinnert aan oud post- en reizigersvervoer. De postiljon gaf aankomst en vertrek met de hoorn aan. z Postwezen.

POSTHUMA, Hessel, assuradeur (Harlingen 8.5. 1887-). Lid Prov. Staten (1933-40), lid Tweede Kamer (1937-46) voor de Chr. Democratische Unie.

POSTHUMUS, Gosling Tjeerds, schilder (Dokkum 1800—1832). Leerling van Otto de Boer* met wie hij 1824 naar Frankrijk en Italië reisde. Werk op stadhuis te Dokkum.

Zie: Cat. 100 j. Fr. Schilderk.; B. XVI (1954), 213-217.

POSTHUMUS, Lollius, theoloog (Workum 2.1.1650-Lwd. 28.11.1730). Vooraanstaand predikant te Buitenpost, Ternaard, Ferwerd en (1694-1730) Lwd.

Zie N.B.W. X, 755.

POSTHUMUS, Rinse, theoloog (Ternaard 30.10.1790-Waaksens 28.9.1859). Predikant van Waaksens-Brantgum. Oorspronkelijke, ondogmatische, liberale geest; romantisch dichter.

Schreef *Priuwcke fen Fr. rijmmelerije* (1824); *In jouwerkoerke fol Fr. griemank* (1836, ²1840); *Farwol! Taroppen oon myn broer in stalke W. v. Peima* (1849); vertaalde in het Fr. o.a. naar M. Claudius, Lafontaine, Pope, Lamartine; verrichtte baanbrekend werk met zijn (technisch zwakke) vertalingen naar Shakespeare: *De keaptman fen Venetien, Julius Cesar* (1829), *As jiemme it lije meie* (As you like it, 1842); fragmenten Hamlet en Hendrik vin; *De Stoarm* (The Tempest, in 1957 uitgegeven); bewoog zich met vele brochures en artikelen ook op politiek-economisch en taalwetenschappelijk terrein.

Zie: Vr. F. (1862), 207-271; Repert., 267; Piebenga (1957), 94-98.

POSTMA, Durk, geref. predikant (Dokkum 10.1.1818-Burgersdorp 28.12.1890). Afgescheiden predikant te Minnertsge c.a., ging 1858 naar Z.-Afrika, stichtte daar 'Die Geref. Kerk van Suid-Afrika', in de wandeling de 'Dopperkerk'.

POSTMA, Gerben, onderwijzer-auteur (Dantumawoude 6.6.1847—Murmerwoude 13.7.1725). Stond o.a. te Ureterp en te Nes (Ameland). Eigenzinnige, excentrieke persoonlijkheid, schreef in tijdschriften poëzie en proza, ook onder pseud. (o.a. Ids).

Apart verschenen *Vet myn skrijwboek* (1889); *Swealtsjebloemen* (1891); *Trijeris trije* (ca. 1910), Werkte mee aan het Fr. Woordenboek, vertaalde bijbelgedeelten, gaf met P. de Clercq* de omstreden *Lytse Fr. Spraekleare* uit (1904). Veel ligt nog in handschrift.

Zie: D. Kalma, Fr. Skrift. I, 18, 158-165; II, 313; III, 78-87; Repert., 267; Piebenga (1957), 130-133.

POSTMA, Obe, dichter-landbouwhistoricus (Kornwerd 29.3.1868-). Na studie wis- en natuurkunde te Amsterdam (dissertatie: *Iets over uitstraling en opslorping*, 1895) leraar M.O. te

Tilburg (1893-94) en Groningen. Sinds 1933 ambteloos te Lwd. Een der belangrijkste Fr. dichters van deze eeuw. Verfijnd lyricus van aardse gerichtheid, maar tegelijk van wijsgerige eenheidsbeleving. Vooral zijn beginwerk is geïnspireerd op Fr. volks- en natuurleven en bezit een uiterst persoonlijke eenvoud, het latere werk is minder toegankelijk. P. beoefende de Fr. historie, m.n. landbouw- en dorpsgeschiedenis.

Wrk.: Dichtbundels: Fryskelân en Fryske libben (1918, ²1923); De Ljochte ierde (1929); Dagen (1937); It sil bistan (1946, Gysbert Japiksprijs 1947); Samle Fersen (1949); Fan wjerklank en bisinnen (1957). P. vertaalde o.a. gedichten van Rilke (Gedichten fen Rilke, 1933), van Em. Dickinson, uit de Heliand, van Chinese dichters. Verhandelingen: De Fr. boerkerij om 1600 hinne (1928); De Fr. kleihoeve (1934); De Fr. boerkerij en it boerelibben yn de 16de en 17de ieu (1937); It Fr. doarp as tsjerklike en Wrâldske ienheid foar 1795 (1941, ²1953); De gesch. van de Fr. landbouw (2 dln. 1952, met J. J. Spahr* v. d. Hoek, waarvoor J. Halbertsmaprijs 1953); Oer it Fr. libben fan troch 'en dei yn 16de en 17de ieu (1955).

Zie: D. Kalma, Fr. Skrift. I, 44-45; 263-274; II, 314-315; Tsj. (1946), 185-190; (1947) 41-45, 321-324; (1950) 75-83; LH. (1947), 112-114; A. S. Wadman, Frl.s dichters (Leiden 1949), 26-29; F. Sierksma, Bern fan'e ierde (1953); Postmanûmer Tsj. (maert 1953); Reg. Leeuw. Cour., 20, 37; Repert., 121-123, 267; Leeuw. Cour. (22.3. 1958); B. XX (1958), 1-144 (met bibl.).

POSTMA, Tjipke, schipper (?-Veenwouden 18.6. 1956). IJverde voor de binnenvaart. Jarenlang medewerker aan 'Schuttevaer'. Humoristisch volksdichter, medewerker aan Fr. tijdschriften.

Wrk.: It Fr. binnefeartbidriuw (1930).

Zie: Fr. en Frij (29.7.1949); Leeuw. Cour. (19.6.1956).

POSTMA-STOLK, Ria (Maartje Maria) (Maasland 15.11.1927—). Woont te Hardegarijp; schreef verhalen in tijdschriften en de roman *Fijf minuten is to lang* (1956).

POSTMORENAAL. Derde periode van het Pleistoceen*, van na de middelste (Saale-Riss-)ijstijd. Op het hoogtepunt van het *Saale-ijs* sloten de Scandinavische en de Britse ijskap over de Noordzee aaneen, en lag deze (door het zoveel lagere zeeniveau) droog. Toen het ijs zich terugtrok steeg het zeeniveau zo, dat een deel van Frl. in het *Saaie-Weichsel-interglaciaal* onder water stond (de Eemzee, naar de Eem bij Amersfoort). Pollendiagrammen (z. Pollenanalyse) uit die tijd spreken van een klimaat, wrsch. iets zachter dan het onze. Eik, linde en iep waren de belangrijkste loofbomen.

In de laatste *Weichsel-ijstijd* kwam het ijs niet over de Elbe, maar flora, fauna en afzettingen in het toenmalige Frl. wijzen op een koud klimaat. Afgezien van zachtere perioden (zie hierna) zal Frl. vrijwel boomloos, een soort toendra, geweest zijn. In het zgn. *laat-glaciaal* werd het klimaat beter, maar met onderbrekingen, zodat perioden van toendravegetatie toen afwisselden met die van bossen (vooral berken en dennen). De zachtere perioden waren vooral de *Bolling-* en de *Allerodfase*.

Nu heeft men langs andere weg (door radioactieve koolstof) hiervan de absolute ouderdom kunnen bepalen. Uit de ijstijd kent men dekzand* in lagen door de wind gelijkmatig over uitgestrekte gebieden afgezet. Er is duidelijk onderscheiden oud en jong dekzand. Het oude is gewoonlijk fijnkorrelig, bevat meer lemige laagjes, en is wrsch. over grote afstand (door noordwestenwind uit de droogliggende Noordzee?) aangevoerd. Het jonge dekzand is minder fijn, bevat soms fijne grindsmoertjes en is wrsch. van dichter bij. De grens ligt vermoedelijk in de Bollingfase, door meer begroeiing. In het jonge dekzand is de Allerodfase vaak als een onderbreking te herkennen, nl. door een dekzandlaag met houtskoolfragmentjes (de *Usselo-laag*). Het meeste fijne zand dat in O.- en Z.O.-Frl. aan of vlak onder de opp. ligt, is dekzand uit de laatste ijstijd. In de koude fasen was het grondwater permanent bevroren, maar in de zomermaanden ontdooide de bovenlaag; deze was, ook al door het smelten van de sneeuw, met water verzadigd en vloeide - waar het land niet vol komen vlak was - als een dikke brij bij de helling neer.

Het is duidelijk dat hierdoor de min of meer horizontaal afgezette lagen verfrommeld en dooreengekneed werden (solifluctie). Zulke vervormingen in de grond onder invloed van het koude klimaat vat men samen onder de naam kryoturbatie*. Deze is ook uit oudere ijstijden bekend. Vorstspleten horen er ook bij. De kryoturbatie kan dus best van jongere tijd zijn dan de laag waarin ze werkt, als deze maar niet te diep lag. Op de gematigd subarctische Allerodfase volgt weer een koelere subarctische periode met een open parklandschap, dat de bossen vervangt. Pas hierna wordt de groei van bos (eerst weer berken en dennen) definitief mogelijk. Hier (ca. 8000 v.C.) stelt men gewoonlijk de grens tussen de laatste ijstijd (dus van het Pleistoceen) en het Holoceen*. De pollendia grammen tonen bij deze overgang een snelle relatieve toeneming van de boompollen.
BR., A.

POSTWEZEN. Geschiedenis. Dat Albrecht* van Saksen ca. 1498 de eerste geregelde verbinding met het buitenland (Saksen) heeft gelegd, is onzeker. Ook in Frl. zal de ontwikkeling van het *P.* via koopmanspost, schippersboden (z. Trekschuit), stads- en gewestelijke post naar rijkspost zijn geweest.

Einde 16de eeuw komen er in Frl. landsboden, maar de koopmanspost blijft bestaan. In 1623 is er een vaste zeepost Amsterdam-Harlingen, in 1629 Amsterdam-Lwd.: nu komt ook Frl. tot organisatie. Op 1.5.1663 wordt Jetse Stiensma tot postmeester benoemd; tweemaal per week is er postverbinding over land van Lwd.—Zwolle, aansluitend op de Amsterdamse post via Amersfoort-Utrecht. Het 'postcomptoir' is 'int Huys te Benthem' te Lwd. De concurrentie met particuliere boden blijft. Ca. 1750 komen er meer vaste verbindingen en de nodige centralisatie.

Zie: Leeuw. Cour. (4.3.1950); E. A. B. J. ten Brink, *Het Ned. Postwezen vroeger en nu* (Amsterdam 1956).

POT, z Pet.

POTESTAAT. Titel voor het hoofd van sommige Italiaanse steden (podesta), misschien door de kruistochten van 1228 bij de Friezen bekend. Volgens het (valse) Karelsprivilege werd de *P.* gekozen door de 'consuls'; hij mocht ridders slaan. De apocriefe* geschiedschrijving noemt de *P.* al in de Noormannentijd.

De enigen, als *P.* tot hoofd van Frl. tussen Vlie en Lauwers gekozen, waren echter Juw Juwina* (1396) en Juw Dekema* (1493), maar alleen door de Schieringers erkend. Bij de aanstelling van Albrecht* van Saksen is de titel *P.* nog wel genoemd; Jancko Douwama* wilde de door de Friezen gekozen keizerlijke stadhouder zo noemen (1522).

Zie: Ph. Heek, Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar 1894), 431-491.

POTKLEI. In N.-Nederland naam voor kleiafzettingen, die gemeen hebben dat ze donkergrijs tot zwart gekleurd zijn, zeer fijnkorrelig en ouder dan het keileem*. z Premorenaal.

POTMARGE, *a.* vroeger een in Frl. geliefde winterkost, bestaande uit varkensbloed, roggemeel, reuzel, stroop, rozijnen en kruiden; *b.* gem. vaarwater te Lwd. tussen Zuiderstadsgracht en Greuns. Misschien is de naam verbasterd uit *Potmarne* (*pot*, pet, poel; *marne*, stroompje), evt. onder invloed van *a.*

POTSJEKOEK. Terschellinger tulband. Soms met gember. Naam naar de bakvorm.

POTSTAL (Fr.: *leechstâl*). Wrsch. in de 15de eeuw in de Z. Wouden ingevoerde wijze van rundveestalling (om de voor schrale streken zo gewenste intensieve mestwinning).

De koeien stonden in een rechthoekige 'kuil', die vol mest raakte. De boer werkte mee door af en toe een laag plaggen toe te voegen. De mest werd met de wagen zo uit de *P.* naar het land gereden. In 1900 waren in Z.O.-Frl. nog ca. 1500 plaatsen met een *P.*, zij het niet overal meer met de oorspronkelijke functie. De *P.* is vrij snel verdwenen, toen de kunstmest omschakeling op greidebedrijf mogelijk maakte, waarbij het onhygiënische melken in de *P.* niet paste, z Stal.

POTSTROU. Eenvoudige meelspijs. Bestaande uit meel of boekweitgrutten, in karnemelk gekookt. Gegeten met vet en stroop of met saus. z Lollemanstip, Spijs en drank, Struif.

POTTENBAKKEN, z Aardewerk.

POTTER, **Hebelius**, theoloog (Dokkum 1768-Surabaja 18.4.1824). Predikant te Peins (1793-1804), in Engeland, te Amsterdam, in Duitsland en in Indië. Schreef reisverhalen, waarin ook mededelingen omtrent Frl.

Zie: N.B.W. IV, 1097.

POTVIS. Grote tandwalvis. Uit de laatste zeven eeuwen zijn ca. 45 strandingsgevallen van *P.en* op de Nederlandse kust bekend. Het oudst bekende ca. 1255 aan de Fr. kust bij Staveren.

POUTSMA. Geslacht, afstammend van Tamme Gerardi te IJlst. Zoon Abraham P., 1651-97

predikant in Haskerland; dochter Oedtie, 1639 gehuwd met Joannes Nicolai, commies finantiekamer, 1680-83 schepen te Lwd.

Beider nazaten noemden zich P, Dat van Oedtie, veel advocaten en officieren, Leeuwarder magistraatsfuncties bekleedend, en met buitenplaatsen te Oostermeer en Driesum, stierf uit met Anna v. P., 1808 gehuwd met Sieds Pieters, boer. Van haar tante Aukjen (1749-1820) gehuwd met C. L. v. Beyma*, stammen alle huidige leden van diens familie. In Abrahams familie werd men notaris, predikant, chirurgijn, en (19de eeuw) onderwijzer. Zo Jakob P. te Lwd. en zijn zuster Geesje P.

Zie: B. R. Veltman, Oostermeer. Gesch. beschreven (1924), 100 e.v.; Nav. (1931), 213; (1932), 67, 80 en hs. geneal. op Gem. Arch. Lwd.

—, **Geesje**, muziklerares (Follega 27.2.1849-Lwd. 30.7.1919). Studie aan Haagse muziekschool en Brussels Conservatorium. Tot 1888 concertzangeres, gaf daarna piano-, zang- en koorlessen. Leidster van dames- en kinderkooren, o.a. Leeuwarder Dameskoor (1880-90). Legaat: Geesje P.-fonds.

—, **Hessel Jacobs**. Uitgever van de socialistische 'Sneeker Courant' (1889-93). Wegens opruiing in de gevangenis (1893). Dit gaf aanleiding tot een grote campagne. P. J. Troelstra* verdedigde *P.* en schreef de brochure: *Moderne kettens*.

Zie: Leeuw. Cour. (20.2.1893).

—, **Jacob** (Gorredijk 4.12.1861-Lwd. 4.8.1908). Stichter van een bekend onderwijsinstituut te Lwd. (1888-1920), een inrichting van uitgebreid lager onderwijs, die ook opleidde voor staats- en H.B.S.-examen en voor speciale vakken.

Zie: Leeuw. Nieuwsblad (30.3.1939).

PRACTISCHE HULP. Vereniging Leeuwarder tehuis voor daklozen, opgericht 1924. Exploiteert een tehuis voor dakloze mannen; dito voor dakloze vrouwen en meisjes boven 21 jaar; een nachtasiel voor doortrekkende mannen, een tehuis voor kinderen (goedgekeurd door het dep. van Justitie als doorgangshuis voor gezinsverpleging).

Opname uit het hele land, met voorrang voor inw. der gem. Lwd. De mannenhalen oud papier, lompen, oude metalen, gedragen kleding en schoeisel op; zij doen type- en cyclostylewerk op aanvraag. De vrouwen verrichten huishoudelijk werk binnen *P.H.* Opname geschiedt op aanvraag van Gem. Diensten voor Sociale Zaken, Raad voor de Kinderbescherming, Kinderrechter, Voogdijverenigingen enz.

Zie: Jaarverslagen P. H.; Maatsch. Werk in Frl. IV, 3; VI, 4, 6.

PRAKKE, **Hendrikus Johannes**, veearts (Eibergen 6.4.1825-Harlingen 24.12.1881). Werkte 1864-81 in verschillende functies in Frl. Schreef veel over zijn vak.

Zie: N.B.W. II, 1127.

PRAKKEN, **Claes Johannes**, jurist (Dantumawoude 1852—Lwd. 9.12.1916). Districtsschoolopziener, rechter-plaatsvervanger bij de arrondissementsrechtbank te Lwd.

Wrk.: Proeve van een hist. staatsrechtelijk onderzoek naar de wetgeving der prov. staten van Frl. ten opzichte van de zeewaterkeerende waterschappen na 1850 (Den Haag 1883).

PREBENDE (dat wat gegeven moet worden). Vast inkomen voor middeleeuws geestelijke, betaald door zijn kapittel of voortkomend uit toegewezen goederen, renten of tienden, z Beneficie, Leen.

PREDIKANT. Predikantengeslachten. Verschillende families hebben een groot aantal in Frl. werkzame *P.en* geleverd. Sommige geslachten zijn lang uitgestorven, andere bloeien nog.

Te noemen zijn: Acronius, Adania, Brink, Brouwer, Bruining, Cannegieter, Couperus, Faber, Florison, Van Griethuysen, Hachting, Laurman, Lemke, Nauta, Noordbeek, Offerhaus, Overney, Reddingius, Reen, Reneman, Schotanus, Snethlage, Sylvius, Thoden v. Velzen, Van der Tuuk, Vomelius, Wassenaar, Wesselius.

Zie: Romein, Naamlijst; E. A. v. Beresteyn, Genealogisch Repert. (Den Haag 1948).

Predikantenleven. Classes en synode der geref. kerk zagen van den beginne toe op leer en leven hunner *P.en*. De *P.-*taak omvatte: preken, catechiseren aan jong en oud, huisbezoek, administratie; niet: lijkpredikaties*. Meestal had de *P.* bijbaantjes (dijksvolmacht, dorpsontvanger, scheepsbouwer, turfgraver, rector, dokter, boer). De kerk vroeg gestudeerde *P,en*, maar aan de studie haperde veel. De toenmalige gewoonten en de lage traktementen veroorzaakten dronkenschap, onzedelijkheid en oneerlijkheid. De tuchtzaken in de acta zijn vele. Tijdens de Republiek stond er elk jaar wel een *P.* onder censuur: tweederde der tuchtzaken betreft dronkenschap, één vierde ontucht.

Dat de gemeente op dit alles, en ook op zich zelf, een nuchtere kijk had, blijkt uit gezegden als: 'Men sjocht de domenys net fierder as oan 'e mul ta' (Men ziet de dominees niet verder dan tot het middel); 'It is meide domenys: de bûse ticht en de han oan 'e hoed' (Het is met de dominees: de beurs dicht en de hand aan de hoed); 'Domenys binne wriuwpeallen, dêrt it kristlike fé de rudige hûd oan rost' (Dominees zijn wrijfpalen, waar het chr. vee de schurftige huid aan schuurt); 'Hwa't de domenys en de froulju tsjin hat, sil faek de skinen stjitte' (Wie de dominees en de vrouwen tegen zich heeft, zal vaak de schenen stoten).

Bij alle feitelijke kritiek van de kerkelijke overheden, bij alle stekeligheid onder het kerkvolk bedenke men, dat in de acta uiteraard het normale, het goede en zeer goede weinig ter sprake komt. z Dominee, Emeritaat, Kerk.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven I, 135-212.

Predikantenlijsten. Tussen 1751-66 gaf de Leeuwarder drukker Pieter Koumans zes classicale Naamlijsten van Fr. herv. *P.en* uit. z Coumans.

Het zijn: Lwd. door M. Laurman* (1751); Bolsward-Workum door H. Grevenstein* (1751); Sneek door H. Reinalda* (1751); Franeker door A. Greydanus*-Joh. Heringa* (1/61); Zevenwouden door Jac. Engelsma* (1763); Dokkum door W.

Columba*-A. G. Dreas* (1766). Deze lijsten zijn o. a. door E. M. v. Burmania* van hs.-aantekeningen voorzien en werden gebruikt door T. A. Romein* voor zijn Naamlijst (1886), met aanvullingen van S. D. v. Veen* (1892).

Predikantsberoeping. Geschiedde tijdens de Republiek op het Fr. platteland door de geref. bezitters van schotschietende* huizen en ploeggangen*, en dus niet door de lidmaten of kerkeraad.

Deze situatie, waarbij elders wonenden soms grote invloed hadden, bleef ondanks het verzet der kerk tegen deze 'politieke' benoemingen tot de opheffing van het floreenstelsel (1879) (2 Floreen). De kerk kon alleen tegen de roomse of menniste landheren ageren. De grietman* bereidde het beroep voor. Draalde hij, dan spoorde de classis aan. De dorpsrechter* moest aanwezig zijn. De vergadering werd door klokklapping* aangekondigd. Combinaties gaven vaak moeilijkheden wanneer het ene dorp A beriep en het andere B. Adellijke families stonden vaak fel tegenover elkaar. Kleine dorpen konden de grote overstemmen. In de steden benoemden kerkeraad en magistraat samen, waaruit eveneens moeilijkheden voortkwamen (z Blom, C.). Kuiperij* kwam dikwijls voor, ook simonie genaamd.

Na de beroeping werd approbatie* bij de classis aangevraagd. De bevestiging had, nadat dimissie* was verzocht en verkregen, plaats door meestal twee *P.en*, namens de classis afgevaardigd. Het was een vreugdedag, ook een dag van kostbare maaltijden en uitspattingen ('zwarte kermissen').

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven I, 110-134.

Predikantstraktementen. Door de verwarring in en na 1580 ging veel kerkegoed verloren, z Hervorming. Dit is één van de redenen, dat de traktementen steeds laag zijn geweest.

Het minimum-*P.s*-traktement bleef van 1584-1684 *f* 300 p. j. In 1667 e.v. jaren is er bittere armoede geleden. Zelfs zijn toen *P.en* wegens belastingschuld gevangen gezet. In 1694 werd het traktement *f* 450, in 1764 eindelijk *f* 500. De aanvullingen (suppletietraktementen) kwamen uit 's lands kas, maar ze gingen gepaard met verkoop der pastoralia* (1762-64), waarvan vele 'nouveaux riches' hebben geprofiteerd. In 1796-97 kwam het weer tot gedwongen verkoop. De lage traktementen weerhielden velen van het ambt. Hieruit volgde dat een predikant te lang in het ambt bleef (z Abrahams, A.), dat halfgeschoolden werden toegelaten, dat de combinatieplaatsen* en de bijbaantjes vele waren. K., J. J.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven I, 213-225.

PREEK. In de late M.E. vaak afzonderlijke kerkdienst tussen vroeg- en hoogmis. In de steden werd 1554 op alle zon- en feestdagen gepreekt, in de dorpen minder. Duur ca. een half uur, elders in de Nederlanden een uur. Behalve in parochiekerken werd ook in de kerken der bedelorden voor het volk gepreekt.

Van de inhoud is weinig bekend: uit de 15de eeuw zijn enkele huwelijks toespraken bewaard en *P.en* van Windesheimers die in Thabor* werkten; uit de 16de eeuw is een handschrift bewaard met 1556 in Thabor gehouden *P.en*. Ook godsdienstonderwijs

werd bij wijze van *P.* gegeven. Van latere r.k. *P.en* is behalve een grafrede en enkele weergaven van feest-*P.en* niets bewaard. De normale duur is kort, ca. 15 minuten. De eerste Fr. *P.* in r.k. verband is 23.8.1926 te Dokkum gehouden door Titus Brandsma* en is uitzondering gebleven; vast gebruik is ze alleen bij de Leaffrouwedagen*.

Zie: St. Bonifatiusboek (Nijmegen 1927); W. J. Buma, Aldfr. houlikstaspraken (Assen 1957).

Van de *P.en* onzer geref. vadersen make men zich geen te mooie voorstelling. Vaak waren ze lang; 's morgens drie, 's middags twee uren (z Zandloper); veelal ook droog, (te) dogmatisch of polemisch, meer voor het verstand dan voor het gemoed.

Verdelingen en onderverdelingen waren vele; vreemde talen werden druk geciteerd; het gewone leven klinkt er nauwelijks in door. 'Lezen' werd in de 17de eeuw zeer veroordeeld, toch was de voordracht vaak slecht. Stellig heeft de kwaliteit der *P.en* de onkerksheid* bevorderd. Toch zijn talloze *P.en*-bundels gedrukt, waaronder vele gelegenheidstoespraken, vooral in de 18de eeuw. H. Venema* streefde naar verbetering (z Lijkpredikaties). De Fr. *P.* komt eerst in de 20ste eeuw.

Zie: Diest Lorgion, 243 e. v.; J. Hartog, Gesch. van de Predikkunde... (Utrecht 1887).

PREEK, Friese. Uit de tijd der kerstening* en de M.E. weten wij niets over de Fr. *P.* Toch moeten (korte) godsdienstige toespraken in de landstaal zijn voorgekomen. Van mannen als Her Douwa en Her Siurd e.a., door het volk gekozen priesters immers, is niet anders te verwachten. Uit de tijd na de hervorming horen wij van losse Fr. zinnen, die van de kansel werden gesproken (bijv. van A. v. Vliet*). Ook de menniste vermaners, vaak eenvoudige boeren of schippers, gebruikten het Fr. W. v. Borssum Waalkes* moet in de 19de eeuw een Fr. *P.* gehouden hebben.

Na de oprichting van het Kristlik* Fr. Selskip (1908) werd er meer stelselmatig propaganda gevoerd. De eerste Fr. *P.* hield S. K. Bakker* te Franeker (17.5.1914), echter niet in een officiële kerkdienst (vgl. *Ut it iepen finster*, 1914). De eerste hervormde Fr. kerkdienst, maar zonder Fr. liederen, hield G. A. Wumkes* te Tsjum (3.1.1915). Deze *P.en* zijn druk besproken. De bezwaren waren ingegeven door conservatisme, vrees voor schending van het heilige, ongewoonte. De Fr. *P.*, een ongepaste aardigheid, zou het provincialisme* kunnen bevorderen. Daartegenover werd gesteld, dat de Fr. *P.* directer tot de mensen sprak en beter doorwerkte. Wumkes preekte op vele plaatsen en vond navolgers (S. Wartena*, S. Cuperus*). De gedrukte *P.en* vlogen weg, men sprak van een nieuw Fr. Réveil.

Het aantal Fr. *P.en* is sedert sterk toegenomen. De Fr. Bijbelvertaling* en Psalmberijming* hebben meegeholpen. Ook in geref. en roomse kring, waar de aarzeling sterker was, wordt nu het Fr. als kerktaal gebezigd. Toch leven er nog bezwaren en het Fr. kerkvolk vraagt deze *P.en* weinig. Een Fr. kerktaal groeit langzaam. Het Fr. wordt veel gebezigd als taal voor de pastorale zorg (huisbezoek, begrafenissen, ook wel op zondagsschool, catechisatie, gemeenteavond). In

verschillende gemeenten worden (vrij) geregeld Fr. diensten gehouden. Het aantal herv. en Fr. sprekende en prekende predikanten in Frl. bedraagt (1957) ca. 35! buiten Frl. wonen er ca. 11.

Zie: S. Huismans, Ta in tinkstien (1927); Stim fen Fryslân (27 mei-22 juli 1932); W. A. v. Es, Het Fr. in de kerk (1934); G. A. Wumkes, Nei sawntich jier (1949).

PREEKSTOEL. De meeste *P.en* in oude Fr. kerken zijn uit 17de en 18de eeuw. Soms is er veel zorg aan besteed. Helaas is het eikehout vaak beschilderd.

Mooie *P.en* o.a. te Ballum (1604), Bolsward (1660-62), Kimsward (1695), Sint-Anna Parochie (eind 17de eeuw), Longerhou (1700-50), Workum (1718), Winaldum (1728), Engwierum (1750-75), Beers (1759), Sexbierum (1768), Ternaard (1768), Hallum (1773), Idaard (1774), Harlingen (1778), Mantgum (1781), Berlikum (eind 18de eeuw)*. Beeldhouwkunst.

PREFECT. Hoofd der departementale administratie (1811-13). z Verstolk, J. G.

PREFERENTVERKLARING, z Rundvee.

PREMIEREGELING. Ter bevordering van industrialisatie* in de ontwikkelingsgebieden* ontvangen sinds 1953 bedrijven die zich aldaar vestigen onder bepaalde voorwaarden een tegemoetkoming in de bouwkosten van maximaal 25 pct.

PREMIERS. Toen de erfstadhouder in de 18de eeuw macht verloor ging hij, op grond van zijn recht tot magistraatsbestelling, medevroedschappen in de raad der Fr. steden aanwijzen, die hem vertegenwoordigden. Het volk noemde deze *P.* (o.a. O. Z. v. Haren* te Sloten, E. Sj. v. Burmania* te Dokkum, J. W. H. v. Hambroick* te Lwd., G. J. J. Rengers te Franeker) 'bosduivels'. Hun leider was lang Charles Bigot, premier te Stavereen. De aristocraten* keerden zich tegen hen en gingen in dezen samen met de democraten* (1782). De *P.* deden het verzet groeien. z Patriotten.

Zie: W. W. v. d. Meulen, C. L. v. Beyma (1894), 46-53.

PREMONSTRATENZERS, z Norbertijnen.

PREMORENAAL. Eerste periode van het Pleistoceen*, van voor de middelste (Saale-Riss-)ijstijd. Bij het begin van het Pleistoceen lag Nederland, behalve een smalle strook in het oosten en zuidoosten nog onder zee. Van afzettingen uit die tijd (Amsteliën, Icenien) is in Frl. weinig bekend. Het Noordzeegebied vormde een in N.W. richting dalend bekken, zodat deze afzettingen thans diep liggen. Slechts enkele diepe boringen hebben deze mariene afzettingen nog juist bereikt (Suameer, beneden 226 m —N.A.P.; Lemsterland, beneden 155 m —N.A.P., ook in het aangrenzende deel van Overijsel en de Noordoostpolder bekend: Staphorst, Vollenhove, Schokland).

De rivieren voerden veel materiaal aan, mogelijk daalde ook de zeespiegel. Zo werd de Noordzee als het ware van de randen af gedempt. Op het onderste, mariene deel van het Pleistoceen in

Frl. ligt dus overal een aanzienlijk pakket van rivierafzettingen. Grotendeels zand, vaak grofkorrelig en met grind, maar daartussen soms kleilagen van aanzienlijke dikte en enkele veenlaagjes. In een deel van Frl. kwamen op dit fluviatiele pakket weer mariene afzettingen. De pollenanalyse* van zulke klei- en veenlagen bewijst, dat ze ontstaan zijn in de tweede periode van het Elster-Saale-interglaciaal. Bossen van haagbeuk, eik, linde en iep wijzen op een klimaat dat niet veel van het onze verschilde. De mariene afzettingen zijn van een doorbraak, veroorzaakt door de tussen de ijstijden stijgende zeespiegel (Holsteinzee).

Uit de datering der mariene Holstein-afzettingen volgt, dat het dikke fluviatiele pakket eronder is gevormd tussen het Icenien (eerste interglaciaal?) tot laat in het Elster-Saale-interglaciaal. Door pollenanalyse heeft men in dit pakket nog verscheidene klimaatschommelingen herkend. Vooral het Elster-Saale-interglaciaal blijkt een tijd van intensieve rivierafzetting te zijn geweest.

Aan de mariene Holstein-afzettingen kwam een einde, toen de zee zich bij de hernieuwde uitbreiding van het ijs terugtrok. De fluviatiele sedimentatie bestaat dan slechts uit zeer fijnkorrelige zanden. Ook buiten het gebied van de Holstein-afzettingen zijn deze in Frl. zeer verspreid. Gedeeltelijk wellicht door de wind afgezet, een veronderstelling, in zoverre gesteund door de pollenanalyse, dat spectra uit deze tijd wijzen op een kouder wordend klimaat, waarbij de omvang der bossen sterk achteruitging. Dan is transport en afzetting van zand door de wind goed denkbaar en uit de laatste ijstijd op grote schaal bekend. Voor een ander deel is het zand wrsch. afgezet door smeltwater van het naderende landijs.

Hier en daar werden in deze tijd kleipakketten afgezet (Dronrijp, Akkrum, Oudega, Marum enz.), soms meer dan 100 m dik. Afwisselend hiermee komt fijnkorrelig zand voor. Deze zgn. potklei* ligt ingesneden in de mariene of fluviatiele Elster-Saale-interglaciale afzettingen en is dus jonger. Of ze in geïsoleerde kommen ligt of in doorlopende geulen is niet duidelijk, evenmin de ontstaanswijze. Met de naam potklei wordt echter ook klei aangeduid, die stellig in het Elster-Saale-interglaciaal thuishoort. BR., A.

PREPARATOIR EXAMEN, z Peremptoir examen.

PRIESTER, Evert (Deventer 17.1.1869-Gorssel 19.5. 1955). Secretaris Raad van Arbeid Sneek, secretaris van Wymbritseradeels c.a. Contributie Zeedijken (1907-35).

Wrk.: Beknopte gesch. van Wymbritseradeels... Zeedijken (1915).

PRIKKEWEG. Weg door de Kraanlanden bij Beets-Oldeboorn, ook 'geawei'. z Ga, Knuppelwegen. Tussen Hoornsterzwaag en Twitel (Ooststellingwerf) de gedeeltelijk verharde Prikkedam met daarin de Takkebrug (nu betonbrug) over de Tjonger. Te Berlikum en bij Jubbega-Schurega een Prikkersreed.

PRIKSLEDE. Kleine platte slede, door één

persoon voortbewogen met twee puntstokken (in Hindeloopen 'pykjen').

Particulieren bezitten daar nog antieke, besneden en beschilderde *P.n.*, waarmede wel wedstrijden worden gehouden, dikwijls in Hindeloper klederdracht. De P. hangt 's zomers aan de zolder en is daarom ook van onderen beschilderd (met sterren). → Hindeloopen.

PRINCEHOF. Natuurmonument in de Oude Venen tussen Geeuw en Folkertsloot, W. van Eernewoude (180 ha), sedert 1934 eigendom van It Fr. Gea*. Vanouds jachtterrein van de stadhouders, vandaar de naam. Het deel N. van de Geeuw bestaat uit open plassen, vroeger gescheiden door smalle stroken riet en moerasbos, die door afslag dreigen te verdwijnen, wat het intieme karakter schaadt. Daarom is één ervan, de zgn. Princedijk, 1956 door leem- en zandstorting gerestaureerd. Belangrijk voor de watersport*. Langs de Folkertsloot vele dichtbegroeide petgaten, floristisch en ornithologisch van betekenis, slechts beperkt toegankelijk. Hetzelfde geldt voor het O. deel, de Brouwersmiede, tussen Ransloot en Folkertsloot (nu kanaal naar Drachten).

Zie: Leeuw. Cour. (4, 5.4.1934); Evert Zandstra e.a., Het P. (Amsterdam 1948); Repert., 206.

PRINCESSEHOF, Grote Kerkstr. 11, Lwd. Maria* Louise kocht kort na 1731 het Aylvahuis en de Papingastins aan en liet ze verbouwen. De Papingastins is nu weer van het complex gescheiden. Het Aylvahuis dateerde van ca. 1650. Het bevat 18de-eeuwse interieurs (ook restanten van Friesmastate te Idaard). Het museum bevat een wereldvermaarde verzameling kunst en kunstnijverheid uit het Verre Oosten, samengebracht door A. Tsj. v. d. Meulen* en vooral door N. Ottema*. Daarnaast Europese kunstnijverheid en volkskunst, z Leeuwarden (gebouwen).

Zie: J. J. Kalma, Nanne Ottema... (1957), met literatuur.

PRINS, Riekele, etser (Kollumerzwaag 25.4.1905-Groningen 1953). Autodidact. Maakte drogenaald-etsen (-gravures), bijna uitsluitend landschappen uit Groningen, Frl. enz., vrijwel nimmer met figuren, een enkele maal terloops met een vlucht vogels gestoffeerd, groot gezien en innig verbeeld. In zijn realistisch werk leeft natuurliefde en verwondering. Een der beste Nederlandse landschapetsers.

PRINSENTUIN. Reeds Willem* Frederik kreeg ca. 1650 aan de N. stadswal te Lwd. een plek grond tot het aanleggen van een luthof. Steeds vergroot en verfraaid, vooral door Maria* Louise (1720). In 1734. verandering in Le-Notrestijl. In 1795 nationale tuin, publiek wandelpark. De oranjerie werd sociëteit. Koning Willem I schonk de tuin aan de stad. L. P. Roodbaard* vernieuwde hem 1822-23 (muziektent, galerijen op de stadswal, vernieuwd zomerhuis). Het zomerhuis is 1942 verbouwd tot

restaurant en museum. Dec. 1942 is de Oldehoofster dwinger bij de tuin getrokken. In de *P.* zetelen nu Fr. Kultuerried* en Kunstsintrum*. Ook het Pier Pander*-museum is hier.

PRINSES-MARGRIETKANAAL.

Grootscheepsvaarwater van het IJselmeer over Grote Brekken, Koevordermeer en Snekermeer via Grouw en Bergum naar de Groningse grens bij Strobos. Diepte 3 m; beheer bij de prov., bevaarbaar voor schepen tot 1350 t. De Prinses-Margrietsluis, een schutsluis met tussenhoofd W. van Lemmer, verbindt het Fr. kanalenet met het IJselmeer.

Zowel voor Frl. als voor Nederland van grote economische betekenis, omdat van het verkeer over langere afstand van en naar Frl. $\frac{2}{3}$ per schip gaat.

Terwijl Frl. vroeger slechts bereikbaar was voor schepen tot ca. 250 t kunnen sinds 1951 binnenschepen tot 1350 t alle grote plaatsen van Frl. bereiken. Hiervan wordt gebruik gemaakt: in 1956 passeerde over het *P.M.* bij Terhorne een tonnage, driemaal zo groot als in 1938, en tweemaal zo groot als in 1950. Dit verkeer bestond voor 58 pct. uit schepen tot 300 t, voor 42 pct. uit schepen boven de 300 t (300-500 115,4; 500-700 t 6,2; 700-1000 t 11,6; 1000-1500 t 8,6 pct.). Van het verkeer op het *P.M.* was, uitgedrukt in ton-kilometers, 40 pct. Fr. en 60 pct. Gronings verkeer (totaal 1956: 26200 schepen 5573000 t).

Coasters tot 300 t dead weight kunnen het kanaal bevaren. Jaarlijks maken van de kanalen gebruik met bestemming of herkomst Frl. 170, andere provincies 450, België 110, Ruhr/Rijngebied 1100 coasters. Mede door de aanwezigheid van beweegbare bruggen kon langs de oevers een belangrijke industrie zich ontwikkelen: scheepsbouw, bouwmaterialen enz. → Binnenvaart.

PRIX, François de la, taageleerde (?-Franeker 13/14.10.1666). Buitengewoon hoogl. Frans te Franeker (1663).

Zie: Boeles I, 2de dl., 231.

PROBLEEMGEBIED. Kenschetsing voor geheel Frl. en voor diverse streken in deze prov. Uiteraard liggen de problemen niet overal in hetzelfde vlak.

Te noemen zijn o.m.: de Wouden in het zuiden, om de buitenkerkelijkheid* ; in het noorden, tot voor enkele decennia om de werkloosheid*; in het hele gebied, om de aanpassing, vooral van het agrarische kleinbedrijf met daarbinnen de arbeidersdorpen*. Verder de Noordoosthoek, om de geringe algemene interesse der bevolking; de Greidhoek en speciaal de eigenlijke Zuidwesthoek, om het eeuwenlang afstoten van 'overtollige' bevolking, thans zelfs ontvolking* en daardoor gestaag minderende volkskracht; en deellanden, om wat de bevolking dreigt te verliezen door voortgaande speculatie op vreemdelingenverkeer.

Voor heel Frl. geldt het wijdere probleem van het zich handhaven van de 'rest van Holland' tegenover het westen, met als speciaal aspect: hoe houdt men Frl. Fries bij de toenemende gelijkschakelende invloeden? (z Ontfriesing). De bevolking is zich niet alle problematiek even goed bewust, maar

daaraan werken o.m. de Volkshogescholen*, het Streekcentrum* O.-Frl. en de prov. pers*.

PROCEDURE. Regels betreffende het optreden in rechte. Eigenlijke rechtspraak was in de voor-Frankische tijd onbekend; een geschil werd als regel niet voor het gerecht gebracht, maar door partijen onderling uitgevochten (z Vete). Het stond hun echter vrij hun geschillen aan derden voor te leggen: hoewel men dan verplicht was, zich aan de uitspraak van deze derden te onderwerpen, was executie van de uitspraak onmogelijk.

In de Frankische periode beperkte Karel* de Grote het veterecht; de Friezen moesten hun geschillen voor het (Frankische) gerecht brengen. Na het verval der Frankische macht namen de veten weer snel toe, hoewel daarnaast de zelfstandig geworden Frankische ambtenaren (skelta*. later grietman*) en de geestelijkheid* recht spraken over de huislieden. De *P.* voor deze beide soorten rechters verschilde eerst niet veel. Een onderzoek naar de materiële waarheid stelden zij niet in; het godsoordeel* in de ruimste zin besliste. Later wél: de geestelijkheid ging de inquisitoire canonistische *P.* beoefenen, die het wereldlijke gerecht pas tegen het einde der M.E. overnam, gemengd met Romeins procesrecht. De *P.* volgens Romeins recht won het onder de Saksische en Bourgondische overheersers, maar nog tijdens de republiek zijn sporen van de Oudgermaanse *P.* aan te wijzen.

PROCESRECHT BIJ ARBITRAGE.

Canonistische Fr. handleiding voor de procedure ten overstaan van zoenlieden*, 14de of 15de eeuw. Hoofdzakelijk geput uit de *Decretalen* van Gregorius IX, het *Decretum Gratiani* en de commentaren daarop.

Zie: P. Gerbenzon, *Excerpta legum* (Groningen 1956), 93-135.

PROCESSTUK. Schriftelijk verzoeken van partij in een proces. In Frl. wrsch. sedert ca. 1400 — eerst zelden, later steeds meer - in gebruik bij de procedure* voor geestelijke gerechten, voor colleges van zoenlieden*, misschien ook voor enkele wereldlijke colleges voor hoger beroep. Voordien (bij de lagere wereldlijke gerechten tot ca. 1510) werd mondeling geprocedeerd (z Dingtaal). In de *Excerpta* legum* fragmenten van *P.en.*

PROCESSUS JUDICII, z Foerdghungh this riuchtis.

PROCLAMATIE, of gebod. Gerechtelijke of kerkelijke afkondiging van huwelijk of verkoop van onroerend goed.

Huwelijks-P. moest volgens Statenresolutie van 1586 drie maal over (herv.) kerk of gerecht plaatsvinden en moest geregistreerd worden. De kerkelijke huwelijks-*P.*-boeken waren meest tegelijk trouwboek. De gerechtelijke huwelijks-*P.* of akte heeft meest betrekking op niet-hervormden. Dezen kregen pas bij publikatie der Representanten (1796) het recht tot huwelijks-*P.* en -bevestiging in de eigen kerk. Na de inlijving en de invoering van de Burgerlijke Stand (1811) geschiedde de *P.* vanwege het gemeentehuis, z Huwelijk. *Verkoops-P.* volgde na verzoek tot consent en consentverklaring op de verkoop of wandelkoop (ruil) van onroerend goed en moest driemaal over het gerecht

plaatsvinden en ingeschreven worden met de voorafgaande stukken. Dit was vereist, omdat familieleden en burens recht van niaer* hadden en omdat (als bij elke verkoop) de 56ste penning (consentgeld; z Boden en consenten) moest worden betaald. De gerechten schreven huwelijks- en verkoop-P.s meest in dezelfde *P.-boeken* (z Protocolboeken) in, in vroeger tijd ook wel in recesboeken*. In de steden ook wel afzonderlijke gerechtelijke huwelijks-P.-boeken, thans onder de retroacta van de burgerlijke stand.

Zie: C. J. Guibal, *Democratie en Oligarchie in Frl.* (Assen 1934), 41.

PROCURATIEBOEKEN, z Deelsboeken.
PROCUREUR, *a.* *P.*-fiscaal, gewoonlijk *-fiscaal*. Ambtenaar bij het nedergerecht*, die de misdrijven opspoorde en vervolgde; *b.* *P.*-postulant, gewoonlijk *P.* Advocaat* en *P.* bij een nedergerecht (ca. 1500-1705). Gewoonlijk meest in de praktijk geschoold. Bij het Hof een *P.*-generaal met substituuat.

Zie: C. J. Guibal, *Democratie en Oligarchie in Frl.* (Assen 1934), 30, 44.

PROEFBOERDERIJ. Boerderij, geëxploiteerd tot het ontwikkelen en beproeven van nieuwe landbouwmethoden in het algemeen of tot het nemen van gespecialiseerde proeven, bijv. inzake bemesting, veevoeder, mechanisatie.

Geëxploiteerd door boerenorganisaties, keuringsdiensten, veevoederfabrikanten, rijksinstellingen voor landbouwkundig onderzoek e.d. Algemene *P.en* in Frl.: Wielzicht te Rijperkerk en Bosma-Zathe te Selmien, resp. uitgaande van de Fr. Mij. van Landbouw en de Fr. C.B.T.B. Bekend zijn de proeven met inkuilen, terwijl de laatste jaren proeven met het drogen van hooi in de schuur (door lucht, verwarmd door de zon onder een dubbel zwart dak van golfplaten) in de belangstelling staan. De N. A. K. Frl. exploiteert een speciale *P.* te Sint-Anna Parochie.

PROEFSCHOOL, z Scholen, Friese.

PROEFTUIN. Tuin, geëxploiteerd tot het nemen van proeven voor tuinbouw of fruitteelt. Bekend is de kruidentuin te Buitenpost (z Kruidenteelt). Verder *P.en* te Sint-Anna Parochie, Berlikum, Heerenveen en Lwd.

PROELIARIUS, z Paulus Rodolphi.

PROES, **Leendert**, theoloog (Amsterdam 22.9.1805-Lwd. 14.1.1891). Predikant te Lwd. (1837-88). Vooraanstaande figuur, schrijver van vele godsdienstige artikelen en boeken.

Zie: N.B.W. X, 761.

PROFESSORATEN, Friese, z Hoger Onderwijs.

PROFETIE. Veelvuldig in de Fr. geschiedenis. G. A. Wumkes noemt: Delbora in *Tractatus* Alvini*, Vale-rius Ganga, Schelte Liauckama, Eelco v. Liauckama* Tjessens, Aedo Jonghama*, Goslick Jonghama, Simon de profheet.

De *P.* betreft bloeien verval van land, stad, klooster of stins. Ook in Oost- en Noordfrl. Bekend is uit later tijd de vaak herdrukte

oorlogs-*P.* van Intsj* Jans v. Oosterzee en de *Wonderbare en merkwaardige profecy* van Martin Zadek (1773), over de ondergang van de wereld.

Zie: W. Dijkstra, *Uit Frl.s Volksleven*, 2 delen (1892-96); Wumkes, Bidders, 73-84.

PRO JUVENTUTE, z Voogdijverenigingen.

PRONK, **Cornelis**, schilder en tekenaar (Amsterdam 10.12.1691—28/29.9.1759). Zijn stads- en dorpsgezichten, voor een groot deel als gravures verschenen in *Het verheerlijkt Ned.* (Amsterdam 1745-74), hebben grote documentaire waarde.

Reisde ook in Frl. (o.a. 1732, '42, '54). Het Fr. Museum bezit een 25-tal pen-, potlood- en gewassen tekeningen.

Zie: Leeuw. Cour. (25.11.1937).

PROOSDIJ. In de M.E. een klooster onder een proost (praepositus, overste). Afhankelijk van een abdi, bijv. Anjum, Barraconvent, Bethlehem, Sion.

PROOST, **Johannes**, boekdrukker (Lwd. 8.2.1781-Schenkenschans, Deinum, 20.12.1859). Uitgever van E. Epkema*'s editie van Gysbert Japicx' werk, van A. Jeltema*'s gedichten en Joh. Hilarides*' *It aade Fr. terp*. Jarenlang (tot 1842) auctiehouder.

Zie: Twee eeuwen Brandt en P. (Amsterdam 1942), 28-30; W. Eekhoff, *Stedelijke Bibliotheek* (1870), 449.

PROOST, **Uilke**, boekhandelaar (Lwd. 28.2.1810-Suameer 12.5.1855). Zaak in schoolbehoeften. Stichtte rederijderskamer 'Van Halmael'. Zijn firma gaf in 1857 een 'Blau* Mandeis krante' uit.

Zie: Twee eeuwen Brandt en P. (Amsterdam 1942), 29.

PROPIJN. Geschenk. Vooral gebruikt *a.* als extrabelasting aan de landheer bij bijzondere gebeurtenissen (erfopvolging, huwelijk, geboorte van zoon); *b.* als onderdeel van de huur die de pachter aan de landheer verschuldigd was.

P. wordt dan veelal gelijkgesteld met geschenk*, hoewel bij voorkeur het geschenk zo heet, dat de meier* verschuldigd was bij overdracht van het gehuurde binnen de huurperiode.

PROTESTANTENBOND, **Nederlandse (N.P.B.)**. Een groepering van vrijzinnig-godsdienstigen binnen en buiten de kerken, ca. 1870 georganiseerd.

De stoot tot de oprichting ging uit van A. S. Carpentier Alting*, die met enkele collega's de 'Dokkumer Krans' had gevormd, ook als tegenwicht tegen de confessionele vereniging 'Vrienden* der Waarheid'. Uit de 'Dokkumer Krans' werd de Vergadering van moderne predikanten der N. provincies geboren (tot 1940). Ook de Workumer doopkwesie (2 Tinholt, L.) had invloed. Er kwam contact met een aantal Haagse heren, die een geloofsgemeenschap buiten de kerk wilden. In die tijd bestond ook de 'Deutsche Protestanten Verein'. In de *P.*, die in Frl. korte tijd zeer bloeide, waren twee richtingen: sommigen wilden een kerk voor vrijzinnigen, anderen een verzamelpunt voor vrijzinnigen uit alle kerken. Op den duur won de tweedestroming. In 1904 maakten vele vrijzinnig-hervormden zich o.l.v. C. J. Niemeyer* los uit de kerkhoudende afdelingen en

richtten de Ver. v. Vrijzinnig* Hervormden op.

De *P.* betekent momenteel in Frl. niet veel meer. Er zijn twee kerkhoudende afdelingen (Birdaard en Lemmer) en twee niet-kerkhoudende (Baarderadeel en Itens) met ruim 300 leden. Wel profiteerden vele Fr. vrouwen van het sociale werk van de N.P.B. (weken voor vermoeide huisvrouwen te Soesterberg en Kortehemmen). De *P.* heeft in Nederland no afdelingen (80 kerkhoudende en 30 niet-kerkhoudende met 16000 en 4000 leden, van wie 8000 niet kerkelijk aangesloten).

Zie: G. D. Boerlage, De N.P.B. (1954).

PROTOCOLBOEKEN. Registers van koopbrieven, gehouden naast de proclamatie*boeken in archieven van verschillende nedergerechten*. Ze dateren meestal pas uit het eind der 18de, begin 19de eeuw. Ook in sommige stedelijke archieven (Lwd., Harlingen) ontbreken ze. In Dokkum, Franeker en Sneek reeds in de lyde eeuw. Ook administratief-rechtelijke zaken (benoemingen e.d.) zijn er soms in genoteerd.

Zie: J. L. Berns, De archieven van het Hof Prov. en van de gerechten... van Frl. (1919).

PROTOFRIES. De mensen uit de eerste terpenperiode (300-50 v.C.), niet specifiek Fr. delen van een algemeen Noordwestgermaans stamverband, worden *P.* genoemd, omdat uit hen de Fr. stam gegroeid is. z Antropologie, Herkomst, Terpbewoners.

PROVINCIAAL

ELECTRICITEITSBEDRIJF. Het *P.E.* in Frl. is opgericht in 1916 bij besluit van Prov. Staten om op de meest economische en doelmatige wijze zoveel mogelijk de gehele prov. te kunnen voorzien van elektrische energie.

Aanvankelijk werd de laagspanningsdistributie overgelaten aan gem. en coöp. distributiebedrijven met eigen tarifiëring, doch na 1923 is het *P.E.* deze ook zelf ter hand gaan nemen; vele distributiebedrijven zijn sedert overgenomen. Het *P.E.* levert thans de stroom direct aan de verbruikers tegen voor het hele gebied uniforme tarieven, vastgesteld door Ged. Staten, behalve in Ferwerderadeel, Lwd., Menaldumadeel en Terschelling. De elektrificatiegraad in Frl. bedroeg 1.1.1957 ca. 95 pct.

In de centrale te Lwd. staat een vermogen opgesteld van 94 MW, terwijl een uitbreiding met 60 MW in 1960 gereed zal komen. Van de centrale uit wordt de stroom via een deels 110 kV, deels nog 60 kV hoogspanningsnet (na 1959 alleen naar Sneek nog 60 kV) getransporteerd naar vier voedingspunten te Opperkoten, Heerenveen, Sneek en Lemmer. Dit hoogspanningsnet is tevens onderdeel van het no kV landelijk koppelnet der N.V. S.E.P. Op Vlieland, Ameland en Schiermonnikoog vindt de stroomvoorziening door het *P. E.* plaats via dieselcentrales. Op Terschelling heeft de N.V. Terschellinger Electriciteits Mij. een eigen opwekbedrijf.

Over 1956 werden door de centrale te Lwd. ruim 200 miljoen

kWh opgewekt en 180 miljoen kWh in het eigen voorzieningsgebied afgeleverd. De hoogste belasting der centrale bedroeg dit jaar 82200 kW met inbegrip van de belasting der leveringen aan de N.V. S.E.P. en 56800 kW voor het eigen voorzieningsgebied, z Elektriciteitsvoorziening

PROVINCIALE ADVIESCOMMISSIE GEBRUIK FRIESE TAAL, z Scholen, Friese.

PROVINCIALE ALMANAK van Frl. Geeft zo volledig en getrouw mogelijk beeld van instellingen en organisaties op allerlei gebied in Frl.; uitgeefster (sedert 1935) fa. A. J. Osinga*, Bolsward; redactie: A. Holkema, T. v. Foeken en Y. Offringa; sedert 1908 met financiële steun van de prov. Reeds in iyde en 18de eeuw 'comptoir (kantoor) almanakken' onder diverse titels, echter zonder officieel karakter (zodat de hoge jaargang op het titelblad onjuist is). Sedert 1820 onder de huidige titel, uitgegeven bij: M. v. d. Bosch*, G. T. N. Suringar* (tot 1873), Hugo Suringar* (tot 1900), A. Bruis (tot 1934).

PROVINCIALE FRIESCHE COURANT. Orgaan van de 'stelselmatige liberalen' (1842-81). Radicaler dan de Leeuw. Cour., minder radicaal dan de Fr. Cour. In de redactie o.a. C. M. A. Simon v. d. Aa*, A. F. Jongstra*, J. v. d. Veen*, A. Winkler Prins*. Voortgezet als 'Advertentieblad voor de Prov. Frl.' (1882-1903).

PROVINCIALE FRIESCHE WERKLIEDENVER-ENIGING. Eerste Fr. vakbeweging, gesticht 27.3. 1870 (het Alg. Ned. Werkliedenverbond van B. H. Heidtin 1871). Verschillende afdelingen. Antisocialistisch, sprak zich 1872 uit tegen algemeen kiesrecht, ijverde voor woningbouw, spaarkassen enz.

Deed een beroep op de welwillendheid van patroons en publiek. Jaarboekje 1872-76 *De Standfries*, waarin ook Fr. bijdragen. Leidende figuren: O. Hommerts*, G. Chr. Zirschky, J. Th. Potharst, Th. Postma. Later verdrongen door radicalere, socialistische verenigingen.

Zie: De Standfries; B. Bijmholt, Gesch. der Arbeidersbeweging in Ned. (1894), 186-188; D. Hudig Jr., De Vakbeweging in Ned., 1866-78 (Amsterdam 1904); I. J. Brugmans, De Arbeidende Klasse in Ned. in de 19de eeuw (Den Haag ²1929).

PROVINCIALE FRIESE DAMBOND. Officieel: Afdeling Frl. van de Kon. Ned. Dambond, opgericht 7.1. 1928. Telt ca. 50 verenigingen met ruim 1000 leden. Men speelt het zgn. Poolse spel. z Dammen.

PROVINCIALE FRIESE SCHOONHEIDSCOMMISSIE. Commissie van ca. 40 leden, opgericht 1925, zetelend in het Provinciehuis. Doel: voorlichting in het belang van de bouwkunstige en landschappelijke schoonheid in de prov. Er is een subcommissie van landschaps- en stedschoon. Lwd. heeft een stedelijke commissie. De commissie adviseert, maar de verantwoordelijkheid voor het bouwen berust bij de gemeentebesturen.

Zie: Leeuw. Cour. (1.10.1955; 10.3.1956).

PROVINCIALE ONDERWIJSRAAD VAN FRIESLAND (P.O.) (Fr.: *Provinsiale Ûnderwiisrie fan Fryslân*). Ingesteld 1928 door Prov. Staten ter bewaring en sterking van het Fr. volks- en taaleigen. Semi-officieel, door de Staten benoemd college van vijf personen, dat leidinggevend, adviserend en stimulerend zou optreden en de subsidies voor Fr. onderwijs moest verdelen.

Een deel van de prov. subsidie voor de P.O., ontvangt nog steeds de A.F.U.K. (aangewezen door de verschillende Fr. culturele organisaties) voor Fr. onderwijs, vóór 1937 aan schoolgaande kinderen, daarna voor de zgn. Folk*- en Gealeargongen; verder voor opleiding voor de akte* Fr. en de examens daarvoor, het laatste tot 1957 toen deze (voor een officiële L.O.-akte) door een commissie namens het dep. zijn afgenomen. Tot 1948 is uit deze subsidie door de A.F.U.K. ook bijgedragen in de kosten van facultatief Fr. onderwijs op H.B.S., gymnasia en kweekscholen, later ook door het rijk overgenomen. De P. O. organiseert lezingen en congressen en een jaarlijkse voordrachtwedstrijd in Fr. poëzie voor leerlingen van scholen voor voortgezet onderwijs.

Bij initiatieven op het gebied van onderwijs en cultuur heeft de P.O. de leiding gehad, de besprekingen gevoerd met autoriteiten en colleges, de stoot gegeven bijv. tot oprichting van de Fr. Akademy*, de Noordelijke* Leergangen, instelling van de zgn. proef scholen (z. Scholen, Friese), erkenning van de L.O.-akte Fr. en invoering van het Fr. onderwijs bij V.H., M.O. en kweekscholen. Met name moet genoemd het hoger* onderwijs in de Fr. taal- en letterkunde. Een gewone leerstoel kwam tot stand aan de Rijksuniv. te Groningen; de door de P.O. ingestelde buitengewone leerstoel aan de Vrije Univ. te Amsterdam is al omgezet in een gewone. De P.O. houdt nog bijzondere leerstoelen in stand aan de universiteiten van Amsterdam, Leiden en Utrecht, waarvoor de P.O. de curatoren benoemt.

PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST (P.P.D.). Ingesteld ingevolge rijksvoorschrift, voorlopig gelegaliseerd 28.9.1950. Voortgekomen uit de noodzaak om bij het gebruik van de bodem regelend en coördinerend op te treden ten aanzien van bestemming en esthetische verzorging.

De P.P.D. bestaat uit de zgn. *vaste commissie*, die o.a. het prov. bestuur adviseert op haar terrein, *speciale commissies* (voor uitbreidingsplannen van gemeenten, voorbereiding van streekplannen, inpassing van de behoeften van landbouw, natuurbescherming, recreatie) en als centrale instelling het *Bureau*, gevestigd te Lwd., dat de werkzaamheden der commissies voorbereidt en uitwerkt. Het bureau staat o.l.v. een directeur.

Zie: Leeuw. Cour. (16.2.1951).

PROVINCIALE REPRESENTANTEN. Statencollege (juni 1795-jan. 1798). Via kiezers door stemgerechtigden gekozen uit mannelijke ingezetenen.

PROVINCIALE WATERSTAAT (P.W.). Voor 1864 verzorgden rijksambtenaren de

waterstaatkundige dienst. Op 1.1.1864 werd de prov. verdeeld in zes waterstaatsdistricten elk met een prov. opzichter onder toezicht van Rijkswaterstaat. Per 1.8.1876 ontstond een zelfstandige P. W.

Deze adviseert Ged. Staten omtrent alle P.W.s-aangelegenheden, als Frl.s boezem, zeekeringen, wegen, kanalen, waterschappen en omtrent de gem. werken onder toezicht van gedeputeerden, zoals uitbreidingsplannen. Voorts verzorgt de P.W. beheer en onderhoud van prov. werken (bijv. kanalen, bruggen) en diverse eigendommen van de prov. Voor andere overheidsinstellingen worden vaak ontwerpen gemaakt e.d*. De dienst is gevestigd te Lwd.; de prov. is verdeeld in vijf districten, nl. Dokkum, Drachten, Harlingen, Sneek, Heerenveen.

PROVINCIALE ZEEWERING. Naam van het 138,75 m lange stuk zeedijk W. van Nittertshoek, waarvan na opheffing van het waterschap Visvliet-Gerkes-klooster beheer en onderhoud zijn overgegaan naar de prov., het eigendom naar Domeinen.

PROVINCIALISME. Gehecht zijn aan de levensvormen van het eigen gewest (vaak min of meer denigrerend gebruikt). Het is *niet* in tegenstelling tot een open cultuur. Herinneringen aan een groot verleden, o.a. aan het feit dat de Friezen eeuwenlang een zeevarend volk waren, verbindingen over de grenzen met Oost- en Noordfriezen en met minderheden in andere landen en een bewust streven naar cultuurverbreding (z. Vertalingen) bevorderen in Frl. deze openheid. 'Frl. en de wereld' werd ca. 1915 het wachtwoord van de jongeren, z. Regionalisme, Nationalisme.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 76.

PROVINCIE. Bestuursinrichting. Nadat 19.2.1795 het Comité* Revolutionair Prov. de landdag had afgedankt en Provisionele* Representanten ingesteld, werd haastig gewerkt aan een nieuwe regeling, daar het voorlopig bestuur slechts vier maanden mocht dienen. Het reglement van 30.5.1795 voert definitieve representanten in, die zich na de jakobijnse staatsgreep van jan. 1798 intermediair* administratief bestuur gaan noemen.

Het nieuwe college werd 8.3.1798 ontbonden en door een gelijknamige instelling vervangen, met dien verstande, dat Frl. nu N. van de lijn Staveren, Fluessen, Akkrum, Boorne met Groningen tot het Dep. van de Eems, en ten zuiden daarvan met Drente, Overijssel en N.Veluwe tot dat van 'den Ouden IJsel' behoorde. De grondwet van 1801 herstelde de oude grenzen en leverde een nieuw departementaal bestuur (21.6.1802). Tijdens het Koninkrijk Holland werden 13 en 29.4.1807 wet en reglement op het bestuur der departementen uitgevaardigd, waarbij Vriesland, onder een landdrost*, werd verdeeld in drie kwartieren met kwartierdrosten*, welke functionarissen 13.9.1810 tot prefect* en sous-préfets werden, met een conseil de préfecture als benoemde adviesraad. Het Département de la Frise omvatte toen ook Vlieland en ter Schelling. Na de val van Napoleon werd Frl. achtereenvolgens bestuurd door de conseil* de préfecture (18.11.1813), twee commissarissen*-generaal

(2.12.1813) ^{en} een gouverneur* (6.4.1814, in functie 29 apr.), sedert 29.8.1814 (in functie 18 sept.) door (benoemde) Prov. en Ged. Staten uit de drie standen* bijgestaan (benoemd 2 en 11 okt., in eed 15.10.1814). Bestuurstaak. Dat de instelling van de Bataafse Republiek in 1795 de *P.s* van soevereine gewesten tot administratieve onderdelen van een eenheidsstaat maakte, is thans nog merkbaar in de beperkte omvang van de eigen huishouding der *P.s*. De prov. besturen vervullen echter als schakel tussen gemeentebesturen en rijksregering een rol, die in betekenis toeneemt. Tal van wetten belasten hen met taken, die niet tot de prov. huishouding gerekend kunnen worden. In Frl. heeft het ontbreken van grote steden, en het karakter van het Fr. volk als oude natie, aan het prov. bestuur een centrale positie gegeven, die het elders wel mist. In 1851 beperkte de *P.* Frl. zich tot bemoeiingen met de waterstaat, aanleg van straatwegen, verpleging van krankzinnigen en lijdens aan besmettelijke ziekten en enige, zeer beperkte, zorg voor onderwijs, landbouw en nijverheid. Het totaal der uitgaven bedroeg ca./ 187000. Na 1850 vat de *P.* een zeer bescheiden taak op cultureel gebied aan (Prov. Bibliotheek*; steun aan de uitgave van het Fr. Woordenboek*; subsidie aan het Fr. Genootschap*). Belangrijke uitbreiding van de bestuurstaak brachten in 1916 de elektriciteitsvoorziening en de keuring van waren (z Keuringsdienst van waren). De oprichting van het stoomgemaal te Takozijl (1920) betekende uitbreiding van de bestaande zorg voor de waterstaat. Hoewel de bemoeiingen van de *P.* op sociaal en cultureel terrein zich ook uitbreidden, was er tot W.O. II een zekere terughoudendheid bij het aanvatten van nieuwe taken.

Na 1945 is dit anders. De *P.* steunt vele activiteiten voor zover haar beperkte middelen dit toelaten: op sociaal gebied o.a. beroepskeuzevoorlichting, buurten dorpshuiswerk, medisch opvoedkundige zorg, psychiatrische voor- en nazorg, uitzending van zwakke kinderen, vorming van de werkende jeugd, de Stichting Frl. voor Maatschappelijk* Werk; op cultureel gebied o.a. de Fr. Akademy* en de Fr. Kultuerried*, bibliotheekwezen, muziekleven, museums*, restauratie* van monumenten; op economisch gebied o.a. het Economisch* Technologisch Instituut Frl., onrendabele aansluitingen op de waterleiding en vreemdelingenverkeer. Toch vormen de uitgaven voor waterstaat (inclusief steun aan zeeverende waterschappen), wegen en verpleging van geesteszieken nog verreweg het belangrijkste deel van het prov. budget, dat in 1957 iⁿ totaal ca. f 7,5 miljoen bedroeg.

Zie: Begroting der prov. Frl.

PROVINCIEHUIS. Zetel van het prov. bestuur van Frl. te Lwd. Het gebouw dateert uit de 16de eeuw, vóór 1578 achtereenvolgens woning voor de abt van Bergum en de bisschop van Lwd. Nadien de zetel van Ged. Staten (de prov. staten vergaderden in het thans verdwenen Landschapshuis*). z Leeuwarden (gebouwen).

Zie: Frl. Toen, Nu en Straks (1952).

PROVISIONEELE REPRESENTANTEN VAN HET VOLK VAN FRIESLAND.

Voorlopige regering gekozen door gecommiteerden uit steden en dorpen op aandringen van het Comité* Revolutionair Prov. In functie 19.2.1795-30.5.1795.

PRUIM, Martinus, onderwijzer (Hardenberg 26.9.1808-Lwd. 24.4.1871). Instituteur te Dokkum (1837-65), schoolopziener in het derde district (1852), hoofdredacteur van de 'Prov.* Fr. Courant' (1865).

PRUYT, Hendrik, doopsgez. schipper uit Harderwijk, in 1574 voor Workum gevangen genomen en ter dood gebracht. Zijn vrouw Trijntje Jans kon ontsnappen.

Zie: T. J. v. Braght, Martelaersspiegel (1685), 601 e.v.

PSALMBERIJMING. In een overgeleverd fragment van een Latijns psalmenhandschrift (delen van Ps. 18, 28, 29, 30) uit ca. 1200 is de Oudfr. vertaling van vele woorden tussengevoegd. Daarna horen we *pa,?*, hoe Gysbert* Japicx 50 Fr. Psalmen geeft in zijn *Himelsk Harplûd*. De gedichten zijn persoonlijk, vaak melodius, maar moeilijk te zingen. Na hem komen als psalmberijmers: Vitus Ringers* (1686), J. Althuysen* (1755), D. Lenige*, J. C. P. Salverda* (1834), P. J. Troelstra*. G. Postma*, O. H. Sytstra*. Er zijn *P.en* die persoonlijk gemoedsleven uiten, andere die allereerst voor de gemeentezang bestemd zijn. Het Kristlik* Fr. Selskip geeft 1923 een *P.* van A. M. Wijbenga*, bestemd voor de eredienst. Dan komt Gerben Brouwer* met enkele *P.en* en in 1947 Fedde Schurer* met *It boek fan'e Psalmen*. In 1955 *Fr. Psalm- en Gezangboek*. Dit wordt 9.4.1955 te Lwd. aan kerk en volk aangeboden, z Bijbelvertaling, Friese.

Zie: Fr. Jierb. (1938); Ûs eigen tael (1940); Trijeresom (1950), 7-9.

PSYCHIATRISCHE INRICHTING te Franeker. Inrichting voor het verplegen van geesteszieken, in 1851 op initiatief van het prov. bestuur van Frl. tot stand gekomen. Gevestigd in het gebouw der voormalige Academie (binnengesticht) en - sedert 1930 -in 'Groot Lankum' bij Franeker (buitengesticht). Ca. 700 patiënten. z Camper, P.

Zie: M. J. v. Heemstra, Honderdjarig bestaan van de P.I. te Franeker, 1851-1951.

PUTAAL (Fr.: *pûtiel*, *kwabiel*, *ielkwab*). Vis. Algemeen in de Waddenzee, kan ook in brak water voorkomen.

PURPERREIGER. Klein soort reiger. In klein aantal broedend in de Lindevallei onder Nijetrine en te Eernewoude in rietvelden.

PIJLKRUID (Fr.: *snoekeblêd*). Plant. Ook wel op klei, maar meest in sloten en vaarten in het oosten.

PIJLSTAART (Fr.: *pylsturt*). Soort eend. In vrij groot aantal op voor- en najaarstrek, zeldzaam als broedvogel (o.a. Makkumerwaard*).

PIJNACKER, Cornelis (van), jurist (Pijnacker 6.7.1570-Franeker 12.1.1645). Advocaat aan het

Hof van Holland, hoogl. in de Instituten te Leiden (1597), te Groningen (1614-25), belast met een diplomatieke zending naar Tunis en Algiers inzake de zeeroverij, hoogl. in de rechten te Franeker (1636).

Zie: Boeles I, 2de dl., 148-151.

PIJP. Gewone naam voor stenen boogbrug over vaarwater en stadsbinnengrachten; zo de Nijehuister-*P.* over de Peasens N. van Dokkum, de Amelands-*P.* te Lwd. z Brug.

PIJPFOEDRALEN. Het Fr. Museum heeft vele *P.* van leer of ander materiaal, soms kunstig bewerkt, tot vervoer van een kostbare pijp, ook voor meer dan één. Werden tevens als wapen gebruikt.